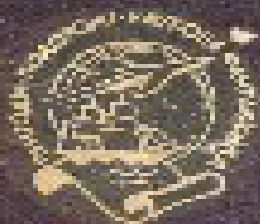


В. КОЛІН

ТАЄМНИЦЯ ПІДЗЕМНОЇ ГАЛЕРЕЇ



В. КОЛІН

ТАЄМНИЦЯ ПІДЗЕМНОЇ ГАЛЕРЕЇ



В. Колін

Таємниця підземної галереї

В. КОЛІН



**ТАЄМНИЦЯ
ПІДЗЕМНОЇ
ГАЛЕРЕЇ**

Переклад з румунської І.Г. КУШНІРИКА

Ілюстрації К.В. ЗАРУБИ

Обкладинка і титул В.Л. АВРАМЕНКА

Переклад здійснено за виданням: Vladimir Colin Intoarcerea pescarusului Editurda tineretului, 1959.

ПРОЛОГ

На світанку похмурого вересневого дня 1922 року три фаетони один за одним об'їздили потемнілу статую Овідія, античного співця, якого з часів стародавніх Том^[1] і аж до днів сучасної Констанци, наче страшне прокляття, мучить тисячолітнє страждання. Суворі гети^[2] з більшою шанобою ставилися до нього, аніж ті три візники, яких сум римського поета, відлитого у бронзу наприкінці минулого століття, зовсім не зворушував. Цокіт копит весело лунав у тиші заснулого міста, і коли хоч якась тривожна думка билася тепер в головах візників, то вона була звернена на те, щоб, не зачепивши статуї, зручніше обминути перешкоду, щоб не поламати вісь чи колесо.

Ця операція була нелегкою, бо міські власті досить скупо виділяли місце для вулиць. Та, зрештою, вона кінчилася щасливо. Через хвилину фаетони вже гуркотіли вулицею Кароля, поміж старими будинками, які гордо височіли над крамницями з зачиненими в цю ранню пору віконницями Поодинокі перехожі, вантажники і портові робітники, що вже звикли бачити фіакри щоранку, не звертали на них ніякої уваги. Але читач тільки тепер довідується про них і може зустріти колись ці упряжки на пустинній вулиці, тому ми опишемо їх хоч побіжно.

На сидінні першого фаетона красувався сірий капелюх. Другий екіпаж був наче закиданий червоними гвоздиками чи залитий кров'ю недавно вбитої людини, В третьому фіакрі їхав ще досить молодий чоловік, оперезаний широким гайтаном, з якого стриміли два ножі з кістяними черенками. Босий хлопчина, років тринадцяти, біг попереду цієї дивної процесії і, мов навіжений, вигукував:

— Пан Арістиде Януліс повертаються додому! Пан Арістиде Януліс повертаються додому!

Ляскіт батогів, цокіт копит, гуркіт коліс по бруківці та вигуки хлоп'яти лунали як виклик заснулій головній вулиці. В будинках з блакитними стелями аж шибки деренчали. А купці, лікарі, судовласники, інженери, судді та інші знатні люди міста

переверталися в ліжках, сердито проклинаючи того, хто порушив їхній спокій.

Пасажир з останнього фаєтона, здавалося, бачив усе, що відбувалося за занавісками, та, мабуть, і знав тих, кого це пробудив від сну, бо його глузливий погляд ковзав від будинку до будинку, а в чорних вусах ховалася посмішка.

— Горе! — гукнув він через якийсь час хлопця.

І той, тільки мить помовчавши, щоб звести дух, зарепетував знову:

— Пан Арістиде Януліс повертаються додому! Пан Арістиде Януліс...

А пан Арістиде Януліс глузливо посміхався, примружуючи чорні очиці. Він навіть не удостоїв увагою поліцая на перехресті вулиці Кароля та бульвара Фердинанда, хоч страж знову виструнчився і привітав його, піднявши руку до козирка.

Час уже довідатися і тобі, читачу, що Арістиде Януліс не прибув з Салоніка, де проживала його бідолашна мати, навіть не знаючи, чи живий її син, не приїхав він з Сінайї чи Каліманешт^[3], бо ніколи ще там не бував. Арістиде Януліс повертався на світанні з “Якоря”, з корчми, що стояла недалеко від порту. В ній корчмі вантажники підживлялися в обід тюлькою з помідорами, а човнярі — раками в соусі, запиваючи вином, яке хазяїн давав їм наборг, записуючи їхні прізвища та суми боргу в чорну книгу. Тут же в певні дні отамани порту розраховувалися з артільниками.

— Гей, ти! — гукав до когось Сава Барбосу^[4], здоровань з кулачищами завбільшки з диню.

— Заборгував стільки ось, — повідомляв із-за прилавка Януліс, гортаючи свою чорну книжку.

Тоді отаман, часто з допомогою пальців, щось лічив, недогризком олівця записував цифру на папері, який заміняв скатертину, вираховував борг корчмареві, а також ціну пляшки вина для себе і кидав людині кілька монет:

— Ось твої гроші!

Вантажник брав заробіток мовчки. А коли він починав сперечатися, Януліс хапав під прилавком завчасно наготовлену ломаку і спішив на поміч отаманові, щоб провчити нахабу. Сави боялися всі, і ніхто не насмілювався захистити потерпілого. Стояли, як закам'янілі, а дехто

навіть починав ремствувати на винуватця цієї сцени — через нього, мовляв, затрималася виплата...

— Краплю вина, — гукав Сава, коли побитого вантажника викидали на вулицю. І кельнер Чунту, розуміючи, що значить для цієї бородатої потвори крапля, приносив повнісіньке відро.

Отаман піднімав його до рота, форкав, як кінь, вино потьоками збігало по бороді. А робітники тим часом чекали, поки і їх обдеруть. Коли ломака не допомагала, Януліс виймав з гайтана ножі, а Сава, наче хижий звір, накидався на скривджену людину і починав кусати...

— Горе!

— Пан Арістиде Януліс повертаються додому! Пан Арістиде Януліс...

Пішли розмови, нібито в “Якорі” було вчинено якесь вбивство.

— Це правда, Чунту? — питали відвідувачі офіціанта.

— У нас, брате? — завмирав кельнер, витріщаючи борсучачі очі. І дивувався ще більше, ніж коли б почув про зникнення моря.

Чунту нічого не знав. Поліція теж не знала. А два чужих моряки і вантажник з порту, завітавши якимось до задимленого шинку, де бували сотні моряків та вантажників, зникли безслідно.

— Хто тільки не заходить у “Якір”, — казав Януліс, знизуючи плечима.

Пани не відвідували цю корчму. Судновласники, поміщики, службовці великих агентств та інтелігенція не звертали ніякої уваги на Арістиде Януліса, як не цікавились вони і човнами рибалок, що кожного ранку привозили їм срібло, вибране з морських глибин. Більшість жителів міста знали Януліса і боялися його чорної книги. Друга частина, значно менша, навіть не чула його імені, поки він не почав турбувати їхній ранковий сон.

— Горе!

— Пан Арістиде Януліс повертаються додому! — гукнув хлопчина. А хазяїн “Якоря” глузливо посміхнувся, задоволений невеличкою ранковою помстою панам з головної вулиці.

Прицмокнувши язиком, зручніше вмовстився на сидінні і заплющив очі. Через кілька років ці вельможі, особливо ті, в кого будуть дочки на виданні, почнуть підлещуватись. Та хай вони навіть впадуть на коліна, Януліс нізащо не ввійде в якийсь купецький дім на вулиці Короля. Він переїде в нижню частину міста, в один з кварталів між площею Овідія

та казино, туди, де мешкають поміщики, судновласники та багаті іноземці. Тоді з'явиться інший Арістиде Януліс, який буде влаштовувати прийоми і їздити на полювання...

Раптом екіпаж рвонуло вбік. Пасажир ще не встиг добре розплющити очі, як його рука, що була проворніша за думку, лягла на черенку одного з ножів.

Візник щосили смикав за віжки, коні, форкаючи, здибалися, махаючи копитами над фаетоном з червоними гвоздиками.

Те саме сталося й з двома іншими запряжками, фіакри стояли зигзагом посеред темної ще вулиці. Розсердившись, Януліс зійшов на землю. Скочив з козлів і перший візник.

Може, на світанку того похмурого вересневого дня коні мчали швидше, ніж завжди, може, тринадцятирічний Горе спав тієї ночі менше чи просто, боячись потрапити під кінські копита, не міг уже бігти, як бігав день у день, попереду фіакрів. Що б там не було, а Горе впав. І не кінські копита, як це щоночі снілося наймитчукові, зім'яли його, а колеса переїхали ліву ногу. Колеса того фаетона, на подушках якого почесно лежав сірий, цупкий капелюх.



1. ЧУНТУ НАТРАПЛЯЄ НА СЛІД

Море спокійно виблискувало, засноване легенькими брижами. Тільки біля дамби воно дибилось, б'ючись в бетон та каміння. Почорнілий мох на старих каменях бубнявів, коли хвилі накочувались на них, і сплющувався разом з відпливом пінистої води. В холодних краплях, вигравали веселки.

Тиша, яку досі порушували тільки тужливі зойки чайок та глухі удари хвиль об кам'яну дамбу, раптом сповнилася одчайдушним гуком. Жодна земна істота не могла б кричати так страшно, ніяка людина чи звірина не зуміла б заревти з такою силою. Звук спершу наче виринув з тієї давньої давнини, коли ревли величезні монстри, а потім зміцнів і обернувся в безнадійний стогін, що наче лягав своєю вагою на залізні та черепичні дахи, бульвари і площі, на морські хвилі.

Безмежну блакить почали розривати біленькі хмарки, і відразу ж почулися вибухи німецьких зеніток, гармати глухо бухкали, наче морські хвилі об мол. В небі шугали невеличкі літаки, схожі на мушок, сповнюючи монотонним гудінням повітря в перерві між вибухами. Час від часу вони поблискували на сонці.

Страшний вибух струснув місто. Десь далеко піднялися стовпи чорного диму, почалась безперервна стрілянина. Повітря гуло, і море несло відлуння далеко-далеко.

Потім щось оглушливо засвистіло. Наче вулкан пробудився на дні морському, скинувши до неба стовп води, який одразу розсипався на запінені хвилі. Ще одна водяна колона вихопилася з глибини, цього разу трохи ближче од молу, — наче невидима рука на мить підняла до сонця величезний кришталевий келих. Чаша ця впала у пінястий вир, і хвилі, завбільшки з хату, понеслися до кам'яної дамби.

Літаки кружляли в повітрі, недосяжні, наче глузуючи з зеніток, які все ще випльовували вгору біленькі хмаринки. А на місто від вокзалу чорним віялом насувалося крило смерті. Пахло димом. Вибухи, гудіння літаків, то голосне, то ледве чутне, рушничні постріли, віддалені голоси, виття сирени — все злилося в оглушливий гуркіт.

Потім настала тиша, тільки з міста долинали гомін та пронизливий свист пожежних машин. Море знову грало і брижилось, небо стало блакитним, а сонце озирало світ золотим байдужим оком.

Ніхто не скаже, чи доводилося кельнерові з “Якоря” Чунту коли-небудь чути від якогось англійського моряка вислів, що час — це гроші. Знав він чи не знав цю примовку, з якою були засновані цілі купецькі імперії, однак йому час таки приніс гроші.

З роками “Якір” Арістиде Януліса обернувся в “Золотий якір”, а перед війною стара корчма стала баром з неоновною вивіскою. Давня мрія пана Арістиде зблизитися із знаттю міста здійснилася. Скинувши широкий гайтан, з якого стриміли кістяні черенки двох ножів, Януліс відмовився од звички повертатися на світанні з трьома фіакрами додому і турбувати панів з вулиці Кароля.

— Хто не відвідує “Золотий якір”? — мовив він, широко посміхаючись.

У “Золотий якір” уже не заходив жоден з тих, хто колись бував у закуреному приміщенні давнього “Якоря”. Януліс і не жалкував за тими клієнтами. Вантажники, човнярі і рибалки також не жаліли за ним. Усі вони перейшли в “Добруджу” — корчму, яку відкрив Чунту.

Колишній офіціант сидів тепер за прилавком, оббитим цинковим залізом. Із сплющеним носом, який йому спотворили в бійці, з головою, похиленою на ліве плече, він був схожий на величезного старого папугу, що сердито дивився на світ і людей. А втім, Чунту й розмовляв так, як папуга. До того ж, немов бажаючи посилити схожість з підступним птахом, він майже не виходив з-за прилавка. Піднімався з місця лише в особливих випадках. А то все сидів за лядою і наче дрімав. Прокидався тільки тоді, коли треба було братися за палицю, яку він одержав у спадщину від Януліса. Його чорні очі загорялися, і Чунту, заглушаючи хрипким голосом гармидер у корчмі, гукав:



— Султана!

Дівчина, несучи пляшки та чарки, повертала до нього голову. Чунту показував на двері, і Султана виходила. І не поверталась, поки палиця не опинялась на своєму місці під прилавком. Це вперше в житті Чунту пожалів дочку. Бувши дуже скупим, він не хотів брати прислугу і змушував працювати Султану. Вона готувала їжу і мила посуд, замітала підлогу, обслуговувала відвідувачів, прала білизну, купувала продукти. Словом, робила все і спала по кілька годин на добу. Але замість подяки Чунту тільки духопелив її.

— Ах, ти, сучко! — верещав він в нападі гніву. І цей вигук ніби попереджав, що зараз почнеться екзекуція.

На корчмаря це находило зненацька. Так він кричав і пополудні в ту неділю, коли радянські літаки бомбили вокзал. Було ще рано, і корчма стояла порожньою. Чунту накинувся на дочку, схопив за коси. Султана плакала, благаючи простити її, хоч і сама не знала, чим вона завинила. Та сердитий Чунту бліднув на лиці, не бачив і не чув нічого.

І він сторопів, коли хтось схопив його за руку, що вже мала вдарити дівчину. Біля нього, наче з'явившись з-під землі, стояв вродливий юнак.

— Чого тобі? — заскреготав зубами Чунту, скоріше здивований несподіваною появою хлопця, аніж розгніваний.

Та юнак, не мовлячи й слова, з силою повалив корчмаря на стілець. А Султана забила у куток і тремтіла всім тілом. Сльози текли по її

обличчю, вона злякалась і майже не дихала. І ніяк не могла зрозуміти, звідки взявся цей несподіваний захисник.

— А зараз ми поговоримо, — спокійно мовив незнайомець.

Чунту опам'ятався, його подив розвіявся геть. Розгнівався ще більше. З несамовитим криком підвівся з стільця і, розчепіривши пальці, щоб схопити за горло того, хто в його домі зважився на непослух, посунув на юнака.

А той стояв і чекав. Зовні був спокійний, але попелясті очі дивилися суворо і холодно. Схрестив на грудях руки і наче натискував на численні механізми, вставлені в його тіло. Можна було подумати, що в ньому раптом натягнуться якісь пружини, і цей сильний мускулистий юнак полетить на супротивника, як жива машина. Коли пальці Чунту торкнулися горла незнайомого, той відступив убік, і шинкар, не зумівши спинитися, вдарився головою в стіну і впав на якийсь стіл. Спробував утриматися на ногах, та не зміг і, захопившись за скатертину, потяг на підлогу чарки, сільницю, бляшаний посуд.

— Заспокойся, — сказав юнак, — Я прийшов не битися з тобою.



Проте Чунту не слухав його. Він скривився, натужився, щоб не впасти на підлогу, і, тримаючись за стіну, підвівся. З шаленою люттю в

очах схопився за пояс. Султана скрикнула і почала благати його швидко й уривчасто:

— Ні, ні... прошу... не треба... Ні, облиш...

— Не роби дурниць! — звелів незнайомий.

В руці Чунту блиснув ніж. Гикнувши, шинкар розмахнувся і швиргонув його. Юнак підняв стільця і заслонився ним, як щитом. Вістря, ножа встромилося в денце. Рука незнайомого стрілою рвонулася вперед, пальці його міцно стисли лікоть корчмаря. Чунту заскреготав зубами, намагаючись вирватися. Та кулак його зм'як. Ще не стихнув біль, а руки Чунту вже були скручені за спиною. Не встиг і опам'ятатись, як знову дістав штурхана і впав на стілець, ослаблий, наче після важкої хвороби.

— От і поговоримо, — повторив юнак і висмикнув з деревини ніж.

Чунту стогнав, тримаючись за плече, і з безсилою люття дивився на того, хто порядкував у нього в корчмі. Перелякана Султана, не зводячи очей з вродливого хлопця, підступала до батька. Чунту вдарив її ногою.

На цей раз парубок вдає, що нічого не бачив, і тільки закусив губу. Присунув стілець і сів, граючись ножем.

— 18 вересня 1934 року, — говорив він, — один вантажник з порту зайшов у “Якір”, де ти працював тоді кельнером. Єдиним офіціантом, — уточнив одразу. — Цього молодого вантажника, Мунтяну Грігоре, ти мусив знати. Він був справжньою людиною, в “Якір” таких заходило небагато, ти не міг його забути. Не раз сварився з Савою Барбосу, отаманом порту...

І замовк, запитально дивлячись на шинкаря.

— Ну й що? Спитай у Сави, — мовив Чунту.

Парубок важко зітхнув.

— Сава помер. А вантажник більше не вийшов з “Якоря”. В усякому разі, він не вийшов звідти живим.

— Ти впевнений у тому? — спитав Чунту. — Бо я вперше чую...

— Я вважаю, що тобі все відомо. Ти ж працював там.

— А ти мене бачив?.. Чи, може, тебе прислали з поліції?.. — зашипів Чунту, наче злякавшись цієї несподіваної думки.

— Ні, — стиха заперечив парубок. — Я його брат...

З кутка, де зачаїлась Султана, почулось приглушене зітхання. Було жарко і тихо, тільки мухи набридливо дзижчали, намагаючись

одірватися від клейкої смужечки паперу, що звисав із стелі. Чунту глянув на дівчину і повільно вимовив:

— Не пам'ятаю, туди приходили сотні... Ти кажеш — справжня людина... Всі ми люди... Чому не питаєш у пана Арістиде? Він їх записував до книги...

Наче говорив уже лагідніше, однак докінчив досить глузливо.

— Ще спитаю, — сказав юнак. — Я тільки сьогодні довідався, що слід Грігоре загубився в “Якорі”.

Дзижчали мухи. З вулиці долинали приглушені голоси перехожих.

— Здається, тоді велося й слідство, — пригадав Чунту. Він говорив неохоче, тримаючись за плече. — Поліція нічого не виявила. В усякому разі, Януліс виплутався....

— Знаю, — сказав юнак і підвівся, зрозумівши, що шинкар більше нічого не скаже. — Щоб ти не смів бити її, — додав, кивнувши головою в куток, де стояла перелякана Султана.

— Коли захочу, то й уб'ю, — мовив Чунту з якоюсь глузливою веселістю. — Вона моя дочка.

Юнак прикусив губу. Лише тепер глянув на дівчину, і вона, — круглолиця, з гострими вилицями, з косими татарськими очима, — зніяковіла.

— Моя дочка, так, — глумливо повторив Чунту.

Він розумів, що юнак вважав її за наймичку і тепер трохи збентежився.

— Як би там не було, а битися не смій, — мовив похмуро незнайомиць і вийшов з корчми. А Чунту все сидів на стільці, тримаючись за плече.

Сторопіла Султана, зачаївшись в кутку, боялась глянути на батька. Озирнула лампу, велику картину з зображенням корабля, захопленого бурєю на морі, і вже не відривала погляду од неї, наче вперше побачила.

— Постарів я, Султане, правда ж? — зненацька спитав Чунту якимсь дивним голосом. Дівчина здригнулася і глянула на нього, беззахисного і немічного. У неї стиснулося серце — цього суворого чоловіка ще ніхто не перемагав при ній. Розчулена, підійшла ближче і шепнула:

— Тату...

Чунту блискавично підвів очі, і вона аж перелякалась тієї ненависті, яка палала в них. Його пронизливий погляд колов, наче отруєний ніж.

— Передчасно ти мене жалієш, Султаніко! — мовив Чунту лагідно, що її дуже здивувало.

Сидячи згорблений, хотів щось додати, але раптово одчинилися двері. Він неохоче глянув на відвідувача. Той прошкутильгав через кімнату і сів біля корчмаря, обережно ставлячи на підлогу покалічену ногу.

— Привіт! — гукнув він досить веселим тоном. — Чого ти засмутився, дядьку Чунту?

— Ат, дурниці! Трохи ниє плече, — відповів шинкар, поглядаючи спідлоба на Султану. — Мабуть, на переміну погоди...

— Тоді зрадіють німці, — посміхнувся гість, — бо досі, між нами кажучи, вона їм не сприяла...

— Сміється той, хто сміється останнім, — сказав похмуро Чунту. — А хто базікатиме, тому... — і показав на стіну, де висіло письмове розпорядження властей.

— Тому п'ять років копати сіль, це я знаю, — додав відвідувач, не звертаючи уваги на похмурість корчмаря. — Все, я здаюсь. І вітаю Султану. Прошу вибачення, що не привітався раніше.

— Ти такий же балакучий, як і був, — мимоволі посміхнулась дівчина.

— Парикмахера видно не по тому, як він стриже, а по тому, як базікає, — засміявся Горе, блиснувши білими зубами. — Покажи мені мовчуна-перукаря, і я його з'їм.

Обличчя в нього було вродливе, губи видавалися ще червонішими через невеличкі вусики, а чорне блискуче волосся він зачісував на проділ так, як усі італійські офіцери.

— Дивлюсь я на тебе і дивуюсь, — мовив сердито Чунту. — Наче зовсім недавно біг перед фаетонами Януліса...

Корчмареві хотілося чимсь дошкулити юнакові, і він зрадив, бо Горе в ту ж мить спохмурнів. “Так, так, вгамуйся, базіко!”

— Не згадуй того, — промимрив Горе, намагаючись сховати під стіл покалічену ногу. — Я прийшов... Коли не заперечуєш... один хлопець хоче піти увечері з Султаною в кіно...

— Облиш, їй ніколи, — крикнув Чунту, трохи суворіше і голосніше, ніж це було потрібно.

Веселість Горе як рукою зняло.

— Може, ще передумаєш, дядьку Чунту, — мовив він благально. — Ти ж знаєш мене вже давно...

Який він не був балакучий, а все ж не знайшов більше слів і змовк, втупивши погляд у корчмаря

— Я з охотою, чом ні? — відповів Чунту вже трохи лагідніше. — Але ж їй ніколи... Так? — обернувся, міряючи Султану чорними, наче зерна перцю, очима.

— Не гнівався, Горе, — шепнула дівчина. — Мені треба ще прати...

Юнак зітхнув, засмучений Мовчки підвівся і вийшов. Корчмар встав і собі з стільця. Гнів, що його викликав перший відвідувач, змінився вдовolenням. Чунту радів, що завдав неприємності Горе. Раптом він побачив на підлозі сірникову коробку і підбив її ногою. Коробка була не порожня і, вдарившись об стіну, затарахкотіла. Скупердяга, який підбирав на вулиці всякий дріб'язок, нагнувся, вхопив коробку.

Крім сірників, побачив у ній складений удвоє папірець. Вийняв його і розправив на руці. Лише три слова прочитав шинкар, але не міг одірватися від них.

— Так, так... — прошепотів, криво посміхаючись.

Раптом здригнувся і повернув голову до Султани. Та дівчина дивилась на вулицю. Зітхнувши, засунув цидулку в коробку і сховав у кишеню.

Напевне, щось незвичайне писалося в тому папірці, бо старий глибоко замислився. Довго думав, турбуючись, що так і не дізнається, хто загубив ту коробку. Адже в неділю у шинку побувало багато відвідувачів.

— Хай йому чорт! — вигукнув Чунту, мимоволі стежачи за Султаною. А вона змітала сіль, яка розсипалась, коли батько стягнув з столу скатертину.

Враз думки його прояснилися. Як колись випадок допоміг Архімедові, про якого Чунту нічого й не чув, хоч усе життя переливав рідини, йому теж поталанило випадково розгадати таємницю.

Адже о третій годині ночі корчма спорожніла, і він пішов у свою кімнату, щоб трохи поспати. А Султана взялася підмітати. Чунту навіть не уявляв, щоб дочка не підняла коробки, якби вона там уже лежала. А після того до шинку заходило лише двоє: брат вантажника, який зник кілька років тому, і Горе.

“Еврика!” — вигукнув колись Архімед

— Ось воно, ось... — промимрив тепер Чунту, замислено потираючи короткопалі руки.

Султана давно вже поприбирала в корчмі, а він усе ще сидів, наче старий папуга, за прилавком і думав. Потім несподівано спитав, порушивши тишу, в якій чулося лише безнадійне дзижчання мух:

— Може, тобі все-таки хочеться піти в кіно?

Його сухий голос був тепер лагідним, наче старий тамував у собі якусь радість. Та дівчина пригадала, якою ненавистю горіли недавно його очі.

— Мені треба прати, — відповіла мляво. — Чого ж ти питаєш?

Чунту вийшов з-за прилавка, взяв дочку за руку і довго дивився на неї, наче тільки побачив її.

— Ти вже виросла, Султано... — стиха промовив. — Сів біля столу і притяг дочку до себе, посадив на стілець. — Давно ми розмовляли з тобою, ще тоді, коли ти бігала скаржитись на дітей, що проганяли тебе з гурту... Пам'ятаєш?

Султана намагалася помітити на батьковому обличчі вираз якогось глузування. Та лице його було лагідним, а в голосі бриніла давно вже забута ласка.

— Вони не хотіли гратися зі мною, з татаркою, — прошепотіла Султана, на якусь мить згадавши своє безрадісне дитинство. — Чому ти мене ненавидиш? — спитала зненацька, глянувши на батька.

— Ти схожа на свою бідолашну матір, хай її бог простить, бо вона померла мовчки, як і жила, — зауважив шинкар, наче й не чуючи її останніх слів. — Я міг одружитися з ким захотів би, а вибрав собі татарочку в шароварах!.. Викрав її, — засміявся несподівано, але одразу ж похопився. Голос його пом'якшав. — Звісно, я поводжуся з тобою суворо. Але для кого ж і дбаю, як не для своєї доньки? Не заберу ж добро з собою в могилу... І вже постарів я, Султано, сама ж бачила.

Це вже вдруге згадав про поразку, свідком якої була дівчина, але на цей раз говорив тихо, без гніву, наче схиляючись перед тим, хто його переміг. Не звикши бачити батька таким лагідним, Султана кусала собі губи, щоб не розплакатися.

— Я був з тобою досить суворий, — говорив Чунту, — не пестив тебе... А сьогодні дивлюсь і бачу, що ти вже на виданні...

— Тату...

— Цить! Нічого, нічого, — взяв її за руку і легенько погладив. — А Горе відколи тут крутиться... Хіба це неправда? Так... Він хороший хлопець. Хоч і сирота, але зумів стати людиною. А той, другий, теж!..

— Який? — спитала Султана, дуже здивована. Не розуміла, сниться це чи справді вона розмовляє з своїм батьком, якого боялася гірше, ніж п'яниць, що збиралися в їхній корчмі.

— Отой, який недавно приходив, — мовив Чунту. — Дивуєшся?.. Хіба ж ти знаєш життя, дочко? Легко не піддавайся. Треба побачити, на що він здатний... Сподобався мені, як тільки увійшов. Гляди, познайомся з ним, Султано! Чуєш? Хтозна-звідки може прийти щастя?.. Зустрічайся з обома, подружися з ними. Узнай, як вони живуть, що думають. І розкажи мені, бо один батько у тебе на світі. Хто тобі порадить, коли не я? Поговоримо, поміркуємо і, дасть бог, скоро й весілля справимо... Чи, може, маєш когось іншого? — спитав, впиваючись в дочку чорними очима.

Дівчина, закривши лице долонями, приглушено засміялася:

— Що це тобі спало на думку!

— А ти часом не криєшся? — допитувався старий, одхиляючи її руки від обличчя. Зазирнув у соромливі заплакані очі. — Гаразд, ти добра дитина, — мовив похапливо. — Ну, йди з Горе до того... як його?

— Валенте... Освалдо Валенте.

— Так, так! Тільки не забувай. Чоловіка треба пізнати до весілля, бо потім уже буде пізно. А щоб добре розкусити його, радься зі мною, з тим, хто тебе по-справжньому любить!..

Султана нахилилась і, перш ніж він вгадав її намір, схопила батькову руку і піднесла до уст. Разом з теплом доччиних губів шинкар відчув на долоні її сльози. І коли дівчина втекла, довго сидів нерухомо. Це вперше, відколи він пам'ятає, дочка поцілувала йому руку.

2. ТРИВОГА

Того вечора, поки Султана і Горе з жахом стежили за розгортанням кривавих подій “Банкету божевільних”, вродливий юнак з чубчиком, який спадав на чоло, швидко простував темними вулицями. Вдень кожен будинок скидався на німецьке тіло хворого, наліплені на шибках паперові стрічки видавалися дивовижними візерунками. Тепер вікна і вітрини були затулені зсередини чорним папером і не пропускали на вулицю світла.

Час від часу чулися голосний свист і вигуки:

— Гей, там, нагорі, погасить світло! Світло!

Юнак зупинивсь, підняв голову і побачив, що з вікна вибивався промінь. Вуличні ліхтарі, замазані чорною фарбою, ледве миготіли, розсіюючи навколо слабке мерехтливе світло,

Юнак блимнув ліхтариком на того, хто кричав і свистів. Це був знайомий босяк у матроському тільнику. На грудях у нього витатуйовано два голубих якорі, навколо яких звивалися сирени.

— Наводиш порядок, Агоп? — засміявся юнак.

— Через них усі можемо загинути, Павле, — відповів, Агоп. І знову гукнув: — Світло! Погасить там світло!

Та ніхто не зважав на його крик. Тоді Агоп нагнувся, підняв камінь, розмахнувся і кинув. Шибка розбилась, але не впала, — скло трималося на паперових стрічках.

— Погасить світло! — ще раз крикнув Агоп. У вікні показала голова переляканої жінки.

— Знаєш, хто це? — запитав бродяга..

— Не маю уявлення, — признався Павло. — А хто?

— Пані резидентша Клонару. Розумієш?.. Куди ти тепер, братіку?

— Вперед, — засміявся Павло.

— Гей, гей, синку, чому я не твоя мама, — проспівав Агоп і, приставивши палець до скроні, віддав честь. — До побачення! — кинув уже через плече.

І заgrimотів по тротуару дерев'яними сандалями. Павло посміхнувся і пішов далі. Зустріч з Агопом трошки розвеселила його,

але як тільки стихло торохтіння його підшов, знову насіли сумні думи, через які він уже два дні не мав спокою.

Розмова з Чунту не дала нічого, хоча було видно, що колишній кельнер знає більше, ніж сказав. Як на біду, вийшла ота сутичка. Не міг стриматися і захистив дівчину, схожу на татарку, вкрай розізливши корчмаря. Коли той і мав щось сказати, то тепер однаково не розтулить рота.

Засмучений юнак намагався відновити в пам'яті образ брата, про дивне зникнення якого довідався зовсім недавно; але уявляв його тільки таким, яким той був на старій армійській фотографії. Худощавий, чорнявий парубок з вусиками... Він заміняв йому батька, вчив у школі, потім приставив до ремесла. Рідний тато помер у шпиталі в Молдові, зразу ж після першої світової війни. Павлові сповнилося шістнадцять років, коли пропав Грігоре. Він рідко бачив брата. Той мало бував дома, та й повертався завжди пізно, коли Павло вже спав.

Після його смерті — а може, він і не помер, бо свідоцтво їм видали, так і не знайшовши трупа, — мати вийшла заміж за вдівця, який працював разом з Грігоре. Джіка і Костел — Павлові зведені брати. Вітчим виявився порядною людиною, був дуже веселий тверезий, і ставав сумний після чарки. На початку війни загинув десь на Україні...

Павло озирнувся, але не помітив нічого особливого. Повз нього пройшли два німці, голосно розмовляючи і сміючись.

А якщо Грігоре й справді не помер? Юнак згадав один пригодницький роман, що його читав перед війною. В ньому головні герої зустрілися через десять років, обидва навіть не знали, що вони рідні брати... Дурниці! За десять років Грігоре подав би звістку або щось написав би. Помер, а обставини смерті невідомі. Сави Барбосу нема живого, Чунту не хоче нічого говорити. Зостався ще Януліс...

Як усе дивно вийшло! Минуло стільки років, а він вважав, що Грігоре загинув у порту, розчавлений колодою. Та досить було тільки вилізти на горище, вибираючи звідти все, що може загорітися від бомби (це розпорядження властей він довго ігнорував), і знайшовся лист. Скинув на землю різний мотлох, а сам опинився в найтемнішому закутку, там, куди вже давно ніхто не зазірав. Пилюки було на долоню. Нишпорячи в ній, зачепив ногою якусь картонну коробку, ледве прочитав два слова: Мунтяну Грігоре.

Всередині знайшов примірник бюлетеня Комітету боротьби проти війни, відозву, що повідомляла про створення товариства “Друзі СРСР”, стрічку від безкозирки з жовтими літерами на ній, які він так і не зміг прочитати, складений вчетверо аркуш паперу і поживклі квитанції.

Хвилюючись, вибрав з коробки усе інше — різний дріб’язок, що нагадував йому про брата. З якимсь побожним чуттям розгорнув папірець і прочитав вицвілі од часу рядки, написані фіолетовим чорнилом. Це був незакінчений лист до дядька в Бухарест, писаний 17 вересня 1934 року, тобто за день до зникнення Грігоре.

“Дядьку Янку!

Не знаю, як там у вас, бо ми оце не можемо звести кінці з кінцями. Сава завтра видаватиме нам в “Якорі” платню, і, видно, я й цього місяця не зможу купити матері хоч хустку. Хай буде, що буде, але на цей раз...”

І більше нічого. Запилене горище здавалося порожньою хатою. Було сумно, як у давній казці.

Спустившись на землю, Павло показав коробку матері. Вона зблідла, тремтячими руками розгорнула стрічку.

“Це з 1905 року, — прошепотіла, — від матроса з броненосця “Потьомкін”... Грігоре одержав її від твого батька...”



Побачивши листа, мама почала плакати. І може тому, що спогади найшли зненацька, що остання думка небіжчика була звернена до неї, мовила пошепки, з заплющеними очима:

“Я не хотіла, щоб ти дізнався, боялася за тебе. Ніколи не знала, коли він прийде і коли піде... Звернула на нещасний випадок. Думала, що так буде краще...”

“Як помер Грігоре?” — спитав Павло.

Став на коліна біля матері, з важкими думами в голові.

“Не знаю, ніхто нічого не знає... Пішов у “Якір”, а я ждала його, ждала... Знову проходить десь до світанку, подумала собі. Один час вважала, що... Та це була даремна підозра. Він любив тебе, Павле... Потім прийшли з поліції і перекинули все в хаті догори дном... Минали дні... Я чекала і не хотіла вірити, що він... День у день, ніч за ніччю... Опісля принесли мені папірця. Повідомили про смерть. Що їм до того? Тільки я його ждала, ждала... Ти не знав, я сама... Через три роки, коли ти захворів, вийшла за Васіле...”

З тим же сумом на серці Павло проминув кілька бічних вуличок, здригнувся і знову оглянувся назад. На першому повороті пішов

праворуч, потім знову вернувся туди ж, звідки вийшов. Але не помітив нічого підозрілого і рушив далі, кривуляючи провулками, поки не потрапив на вулицю Кароля, уздовж якої й попростував.

“І ніколи ти не збагнула, куди ходив Грігоре?” — повернувся в думці до розмови з матір’ю.

“Значно пізніше... Васіле теж дещо знав про це... Тоді, перед смертю... боже, як блищали у нього очі! Такі, як і твої, Павле... попелясті... “Ще трохи, — казав мені, — коли це ще зробимо, все зміниться”” Що саме він мав на меті, не знаю”...

Замислений, Павло прийшов у Анадолкію, квартал бідноти та найубогіших татар. Ніч була темна, хоч ока виколи. Щоб не заблудитися, полічив немощені вулиці, нога поринала в пилюку, як у воду. Поволі завернув у четверту, насвистуючи “На галявині біля виноградника”. А коли почув у відповідь мелодію того ж романса, присвітив ліхтариком.

Йоргу подав йому руку. Навколишню тишу порушував тільки легенький вітерець, що шелестів листям акацій уздовж вулиці. Десь далеко лунав жіночий голос:

“Гюлсен! Гюлсен!” Потім почулося мекання осла. І знову тиша залягла непроникним муром між усім світом і тими двома постатями, що рухалися в темряві.

— Підшукали помешкання? — спитав Йоргу.

— Ми вже давно домовилися з одним перукарем. Він погодився, дати нам свою кімнату...

— А можна йому довіряти?

Павло на якусь мить замислився. Тоді заговорив, наче сам до себе:

— Це сирота, у нього було важке дитинство. Мати покинула його на сходах у церкві. Ріс по чужих людях... У тринадцять років зламав собі ногу, звісно, через примху одного багатія. Так і зостався кульгавим.

— Напевне, якийсь люмпен-пролетар, — трохи невдоволено мовив Йоргу. — А як той будинок?

— Там багато квартирантів, завжди людно...

— Гарзд, тільки прстеж за ним...

Простували поволі, і акації шуміли так, як шумить море, коли на ньому поєний штиль У ті дні море стояло синє-синє... Але життя не

було спокійним. Важкі хмари нависли над головами людей у травні 1943 року.

Другого дня Павло, ступаючи через залізничні рейки, разом з іншими робітниками мовчки прямував до портових майстерень. Фашистські прапори з викрученим хрестам розвівались на військових суднах усіх країн, окупованих Гітлером. Крім німецьких, в порту стояли кораблі з Франції і Бельгії, з Греції і Голландії, торговельні судна, секвестровані в усіх портах, в яких побували німці, і лише де-не-де, наче недобачений гітлерівськими вартовими, самітно майорів румунський прапор.

Як і кожного ранку, погляд Павла спинився на похмурому силуеті вантажного, судна, що стояло осторонь, наче відокремлене від решти кораблів, — його, назва “Кармен” виразно біліла на чорному тлі. Шість років тому це судно, незважаючи на свій мирний вигляд, було відважним борцем і невтомно переправляло сотні тонн боєприпасів для республіканської Іспанії. Затримане в Констанці, воно почало перевозити маслини та бринзу в бочках; потім прийшли німці і почепили на ньому свій прапор. Тепер їхні ковані чоботи гримотіли по палубі, на якій недавно ходили борці за правду. Там, де колись лунало: “Хай живе воля!”, чулися вигуки: “Хайль Гітлер!”

Павло подивився в інший бік. Біля транспортних суден, піднятих на дерев’яних стояках, зібрався натовп, там були і діти, й моряки. Кілька чоловік, очищаючи дно кораблів од водоростей, змивали їх водою із шланга, інші взялися зішкрябувати черепашки, а решта людей збирались фарбувати готові судна. Робітників, мобілізованих у місті, було небагато, тому військові моряки і старші хлопчики теж найнялися ремонтувати кораблі, щоб заробити якийсь гріш.

— На жаль, вони закінчать вчасно, — подумав Павло і глянув на німецькі зенітки, поставлені на даху. А тоді зайшов до майстерні.

Тільки-но розпочали роботу, як до цеху вступив німецький капітан у супроводі румунського лейтенанта і майстра Олару.

— Увага! — вигукнув лейтенант.

Робітники підняли голови, глянули на випнуті капітанові груди. Німець ще молодий. Міцно затиснувши губи, він холодно поблискував моноклем.

— An-fan-gen! — наказав капітан, ритмічними ривками розтуляючи губи, які були немов гумові. Кожен склад лунав наче постріл.

— Починай, — шепнув лейтенант.

Олару відкашлявся, а тоді взявся читати повідомлення, що транспортні судна, яким вони оце роблять загальний огляд, призначені для військового каравану. Ремонт треба закінчити вчасно. Строк — один день.

Слова майстра глухо падали в мертво тишу темного цеху. Люди біля верстатів похмуро мовчали.

— Не забувайте, маршал^[5] зобов'язує вас виявити румунську гордість! — гукнув лейтенант, коли Олару скінчив. Він намагався перейняти уривисту вимову німецького капітана, але румунські слова не вкладалися в прусський ритм. — Тепер ви маєте нагоду показати свою відданість батьківщині, трону і вождеві! — Зігнувшись удвоє, віддав честь капітану, який викинув уперед руку і різко гаркнув:



— Хайль Гітлер!

Коли офіцери вийшли, щоб виголосити наказ в інших цехах, Олару почував собі потилицю.

— Тільки один день? — крикнув Балабан, довгов'язий робітник. Кадик у нього забігав так швидко, наче він проковтнув якусь кістку.

Його підтримало багато голосів, невдоволених важкою працею та карцерами. Але ремствували півголосом: боялися кари.

— Хто думає тут ледарювати, хай викине це з голови! — гукнув Фраціла, почервонівши, і гримнув кулаком по верстату. Наші воюють на фронті, кладуть голови за цей край!

В цеху настала напружена тиша. Ніхто не хотів сваритися з Фрацілою, таємним агентом сигуранци^[6]. Носатий, з широкими вилицями, з головою, яка поступово звужувалася догори, наче її хтось сплющив у скронях, він був просто потворний.

— Це правда, — докинув зненацька Павло.

— Чули? — радісно вигукнув Фраціла. — Так, так! Він не чекав, щоб саме Павло підтримав його.

Мунтяну більше мовчав, а Фраціла дуже боявся тиші, а також темряви і людей.

— Наші гинуть на фронті, це правда, — мовив Павло. — Ми вже маємо вбитими понад п'ятсот тисяч..

Робітники щойно вимовлену цифру сприйняли насторожено, бо офіціальні повідомлення ніколи не називали справжніх втрат.

— Брешеш! — заревів Фраціла, зразу ж відмовившись од небажаної допомоги. — Тільки ворог так може...

Та Павло перебив його.

— Будь обережнішим, — сказав він суворо. — Ти називаєш ворогом вождя нашої держави.

Фраціла витріщив очі від подиву.

— Ти збожеволів? — гаркнув він сердито.

— Це ж пан маршал пише в італійській газеті “Стампа”, — пояснив Павло, — що Румунія мобілізувала мільйон солдатів і вже втратила половину. Ти розумієш по-італійськи?

— Я? Ні...

Фраціла розгублено озирався навколо. Балабан уважно слухав, Олару чухав потилицю, а інші мовчки дивились один на одного. І всі ненавиділи агента.

— Жаль, я б тобі дав почитати, — мовив Павло. — Ця газета продається в усіх кіосках...

— Ми румуни чи ні? — враз вигукнув Фраціла, захопившись за це слово, як потопаючий за соломинку. — Ми, ми, — крикнув, б'ючи кулаками себе в груди, — “розп'яті богом між ворогами”, як казав наш

пан маршал... Ми румуни! Своєю пожертвою підтримуємо народ, браття! Помремо, чорти б нас забрали, але в наших молодих серцях...

— Хай тебе чорт візьме! — пробурчав Балабан. — То кажеш, що маршал — ворог народу, а то хочеш, щоб ми вмирили...

Напруження розвіялось. Робітники посміхалися собі у вуса, а розгніваний Фраціла махнув руками і вискочив у браму.

— Вже побіг до лейтенанта, — мовив хтось. І одразу всі розійшлися на місця, приглушено обмірковуючи розпорядження.

Балабан підступив до Павла.

— Піди до Фаніки. Хай дає тривогу! — шепнув йому хлопець.

Той ще трошки попорався біля верстата, а тоді поспішив до брами.

— Ти куди? — спитав його Олару.

— Туди, куди й король ходить пішки, — відповів довгов'язий.

Павло провів його очима і мимоволі посміхнувся, бо дуже підходило його товаришеві по цеху прізвище Балабан. Ніхто не зумів би так смішно розмахувати руками та викидати ноги, як оцей хлопчина, на диво сильний для свого незavidного тіла.

В котельному цеху стояв оглушливий гуркіт. Балабан заглянув у величезний котел і, побачивши товстого Фаніку, шепнув йому:

— Тривога!

— Добре, заходили й до нас, — стиха відповів Фаніка. І, наче нічого й не сталося, вистукував у стінки котла.

Та через якийсь час вийшов, кинув своєму учневі:

— Побіжи, Луко, до механіків. Скажи дядькові Шербану — тривога!

Хлопчак посміхнувся, наче йшлося про якусь витівку. Він був невисокий на зріст і такий худий, що тільки великі очі здавалися живими на блідому, передчасно змарнілому лиці. Шморгнувши носом, хлопець поволі попрямував у глибину цеху.

— Та швидше, ледащо, не чуєш? — гукнув йому вслід Фаніка.

Лука помчав, як стріла, відчинив браму і вибіг надвір.

— Вже посварився з жінкою наш дядько Фаніка, — мовив хтось з робітників.

— Це правда, Фаніка?

— Та буває, друже...

Чоловічок спокійно вистукував у своєму котлі. Іншим разом він сказав би щось дошкульне тому, хто любив посміятися з нього,

згадуючи Марію. Та зараз вдає, ніби нічого не чує- Одружившись місяць тому, Фаніка, чоловік не першої молодості, взяв собі дружину років на двадцять молодшу за себе. Вони ніжно любилися, і це розчарувало жартунів, які провіщали, що він не проживе з Марією й тижня.

— Розлютився не на жарт, — зауважив молодий котельник, повернувшись до цеху, і лукаво підморгнув.

Фаніка презирнувся з своїм учнем і застиг на мить з піднятим догори молотом, наче прислухаючись.

— Що?.. Гудок, браття. Гуде гудок! — раптом вигукнув басистим голосом, який заглушив навіть гуркіт машин.

— Тривога! Тривога! — тонко заверещав Лука з другого кінця цеху.

Радянські літаки напередодні бомбили вокзал, знищили там ешелон з боєприпасами. Вибухи чулися аж у порту. Люди вже знали, що, на відміну од американців, російські льотчики бомблять не місто, а тільки військові об'єкти. Порт же був найважливішим об'єктом Констанци.

В ті дні всі були так наполохані, що інженер і майстер, почувши гудок, покинули щойно одержане креслення і першими майнули в браму. Сповнені жаху робітники, полишивши інструмент, побігли за ними. Вже траплялося не раз, що інженери і офіцери за першим сигналом тривоги ховалися, не повідомивши про небезпеку робітників, які через оглушливий гуркіт у майстерні нічого не чули. Лише вибухи бомб нагадували їм про тривогу. І тепер нікому не хотілося знову переживати того страхіття.

З майстерень, канцелярії, складів та амбарів люди сунули бурхливою повинню. Всюди лунали крики, які ще посилювали паніку. Разом з робітниками і техніками бігли солдати та офіцери; вони люто лаялись, намагаючись якнайскоріше добратися до викопаних у високих кручах сховищ. Німецькі інженери натискували на клаксони, не в змозі пробитися крізь людський натовп на автомобілях та мотоциклах. На дахах поралися біля гармат зенітники, хоч ніхто їм не сповіщав про тривогу. Телефонні дроти досить часто виявлялися перерізаними, і зенітники ніколи не могли бути певні, що їм вчасно повідомлять про наліт. Іноді про це дізнавалися вже тоді, коли літаки кружляли вгорі, скидаючи бомби.

Поки на подвір'ї вирувала паніка, поки люди бігли до сховищ, в електричному цеху, крім Павла, зібралися Балабан, Фаніка, Лука, Шербан та інші, по два чоловіки від кожного цеху. Всі вони сіли під верстатом.

— Мова йде про караван, — заговорив Мунтяну.

— Німці посилають в Одесу зброю, боєприпаси та спорядження, — повідомив Фаніка, який завжди дізнавався про все першим.

— Минуло ж три місяці після битви у Сталінграді. Ми повинні діяти активніше, — мовив Павло. — Коли караван допливе в Одесу, війна затягнеться...

На якусь мить замовкли. Знадвору долинали тривожні голоси втікаючих, а в цеху стояла тиша. На даху загупали чобітьми німці.

— Не минуло й місяця після зустрічі Антонеску з Гітлером, — нагадав механік Шербан.

— Пообіцяв йому нове гарматне м'ясо, — похмуро сказав Павло, його попелясті очі блищали ненавистю. — Треба затримувати, скільки зможемо, відправку цього каравану!

— Так! — погодився й Фаніка.

— Всі частини, яких не можна замінити готовими, а треба виточувати або відливати, повикидати в море! — радив далі Павло. — Там, де легко впоратися за день, розтягуйте на тиждень. Тільки німецьких інженерів та шпигів Фраціли стережіться.

— Зрозуміло, — нетерпляче мовив Балабан. — Поки ми самі, давайте зіпсуємо, що зможемо.

Потиснули один одному руки. Поодинці вилазили з-під верстата і зникали в брамі.

— Фаніка, — шепнув Павло, — подбай про "Кармен". Аж серце крається, коли подумаю про це судно...

— Все буде гаразд, — засміявся Фаніка.

Настала тиша. Всі розійшлися. Знадвору не було чути жодного голосу, тільки німці час від часу гупали по даху своїми чобітьми.

3. ПІДЗЕМНА ГАЛЕРЕЯ

Другого дня стало відомо, що румунські торговельні судна, а також грецькі, югославські, голландські і навіть корабель “Кармен”, які мали скласти отой горезвісний караван, зазнали несподіваної аварії. Звідусюди надходили повідомлення про якісь нові пошкодження, і одноденний строк, даний для закінчення генерального огляду та ремонту, навіть самі німці визнали нереальним. Відправку каравану одклали на десять діб. У порту пішла чутка, що це саботаж, бо чимало робочого часу було втрачено через фальшиву тривогу.

“Чи могли ми зробити тут більше?” — запитав сам себе Павло, обмірковуючи події останнього дня.

Більше — це означало зробити так, щоб судна взагалі не вирушили з порту, або ж, погано відремонтовані, не дійшли б до Одеси. Першого досягнути просто неможливо. Друге теж виключалося, бо кораблі мала приймати німецька комісія.

“Ні, нам не під силу було щось більше”, — відповів собі невдоволено.

Намагався не думати про судно “Кармен”, але перед очима все стояв сумний силует республіканського корабля, у трюмах якого везтимуть боєприпаси ті, проти кого він недавно воював.

“Дурниці”, — докорив сам собі Павло.

“Знаю, що дурниці, — відповідав, наче виправдовуючись. — На суднах “Кармен”, “Альба-Юлії” чи на “Каліопі” одні й ті ж боєприпаси, німецькі. А проте “Кармен” воював під червоним прапором...”

Наче частина його серця зосталася там, на кораблі, поміж дерева та заліза. Чомусь здавалося, що і його примусять стріляти в своїх.

На Фаніку можна покластися. Але чи пощастило йому що-небудь зробити?

Щоб позбутися цих думок, Павло вирішив пройтися. Місячне сяйво зливалось з мерехтливим світлом ліхтарів, і вулиці здавалися веселішими. Ступав поволі, вдихаючи прохолодне повітря, сповнене запаху водоростей і солі.



— Спасибі тобі... — промовив хтось несподівано.

Павло здивовано озирнувся. Дівчина, яка стояла перед ним, показалаь незнайомою. Та, розгледівши косі очі, юнак одразу пригадав її.

— Ти?

— Я...

Десь поблизу заграла катеринка. Звуки вальса лунали голосно, впереміж із скрипом і стогоном шарманки. Хазяїна не було видно, мабуть зайшов у якийсь двір.

— Навіть не знаю, як тебе звати, — мовив юнак і чомусь засміявся. — Мене, приміром, звати Павло...

— Я Султана.

Вона теж посміхнулася, показуючи білі зуби, — зовсім не схожа на ту перелякану дівчину, яку він бачив у корчмі. Висока, струнка, чорні коси, спущені на груди, обрамляли її лице, так що воно було наче намальоване і вставлене в раму.

— За що ти мені дякуєш? — здивувався Павло. І додав збентежено: — Вибач мені. Я не знав... тоді...

Він замовк, а Султана швидко проказала:

— Як за що?.. Відтоді батько вже не б'є мене.

Вони поволі йшли уздовж якогось паркана, заліпленого безліччю папірців. Одні з них давали вказівки про те, як треба поводитись під час повітряного нальоту, інші закликали остерігатися ворожих

шпигунів. А навколо стояла чарівна місячна ніч, нестримно лунала мелодія вальса. Павла і Султану не цікзвили ні повідомлення, ні накази.

— Наше вам шануваннячко, — почувли вони зненацька голос Агопа.

Бродяга вклонився, глузливо поцілував Свій вказівний палець, наче клоун у цирку.

— Який тебе чорт тут косить? Ніде без тебе не обійдеться, — засміявся Павло.

— Нині тут, завтра у Фокшанах, — відповів двозначно Агоп. І глянув на Султану: — А як це тобі дядько Чунту дозволив проходжатися по вулицях?

Павло нахмурився.

— Йди собі своєю дорогою, Агоп...

— Кінську шлею маршалові на шию, — сказав юнак зневажливо і відійшов. А потім обернувся і знову вклонився, як на сцені: — Наше вам шануваннячко! До побачення!

І поторохтів далі дерев'яними підошвами, насвистуючи мотив модної пісеньки.

Шарманка змовкла.

— Ти знаєш його? — спитав Павло.

— Та хто ж його не знає! — відказала Султана, знизуючи плечима.

Справді, його знали всі, і Агоп теж знав усіх. А що відомо Павлові про цього бродягу, окрім того, що він улітку ночує в кам'яному саркофазі біля “Башти м'ясників”, древньої руїни в Констанці, розкопаної якимсь вченим-археологом? Зовсім нічого.

“При нагоді треба розвідати щось про нього!” — вирішив юнак, глянувши на Султану,

— Мені вже пора додому, — скоро сказала дівчина. — Завітай коли-небудь до нас.

— Куди? В корчму?.. — здивовано запитав Павло, згадавши сутичку з Чунту.

— Ти ще не знаєш мого тата, — посміхнулась вона. — Та й я до останнього часу погано знала його... Заходь, їй-богу! Він сам тебе запрошує...

— Гаразд, я зайду, — відразу пообіцяв юнак. І відчув неймовірну радість.

Але той факт, що йому випадає нагода ще раз розпитати Чунту про Грігоре, не давав особливих підстав для втіхи.

Павло попросився з Султаною і знову попростував уперед, без ніякої мети. До Януліса вирішив не заходити. Не хотілося відвідувати бар, де завжди було повно гітлерівців. Сподівався щось випитати в Чунту. З тим же невиразним почуттям радості попрямував на скелястий берег.

На морі місяць проклав тремтливу срібну стежку. Все, що виднілося згори, — каміння, пісок і навіть білий мур, — наче купалося у вогняній купелі. Павлові здавалося, що війна — це страшний сон, від якого він щойно звільнився. Невже десь там, далеко, небо справді стрясається од вибухів і маси людей в солдатській уніформі, освітлені синюватим промінням того ж таки місяця, піднімаються колонами і йдуть у наступ?

Та війна — це не сон. Обманливими були спокій і ота тиша на березі моря. Десь недалеко почувся пронизливий свист. Скільки сягало око — на тротуарах ані душі, але вулиця кінчилася, і не можна було сказати, що робиться за рогом, освітленим місяцем.

Раптом на вікні одного будинку Павло побачив білий папірець. Відразу збагнув, що це утечисти^[7] розклеїли по місту “метелики”. Поліція вже помітила їх, — чулося гупання черевиків і голосний свист. Усе ближче й ближче. Ще не вистачало, щоб поліцаї затримали його в цьому кварталі, заліпленому “метеликами”. Він тепер виразно побачив їх на шибках, на стовпах та парканах. Гамір уже був поруч, ще трошки — і з-за рогу покажуться шпиги.

Павло хотів спуститися в зарослий бур’яном яр, де валявся різний мотлох, діряві тазики, побиті чашки, куски цегли й черепиці, але зразу відкинув цю думку. Поліцаї могли побачити його там: при місяці видно, як } день. Тоді він звернув увагу на білу віллу, яка височіла на березі, наче стародавня мавританська фортеця. Біля пляжу під нею зяяла темна діра — єдине місце, де можна сховатися.

Каменем скотився в бур’ян. Спускаючись схилом, згадав давні, ще з часів турецького панування легенди про цю білу віллу.

Старовинна будівля з зубчастою вежею та загратованими вікнами, з широкими терасами, вся біла, наче з мармуру, була досить дивною на цій високій скелі і через те викликала в уяві різні історії.

Слід багатьох викрадених дівчат губився біля порога мавританського будинку. Марно шукали своїх дочок батьки, даремно проникали вони навіть між високі, помальовані зеленою та синьою фарбою стіни, на яких чорними гадюками звивалися рядки святих віршів з кора-на. У білому домі дівчата зникали, мов дим, а старий паша тільки знижував плечима.

На березі під віллою чорніла темна діра, наче отвір аж у погребі будинку. Сюди виносили вночі викрадених дівчат. Вірні слуги паші брали їх на човни і одправляли в море на каїки, які везли красунь до Стамбула, Пірси і Мальти. Там їх продавали чи постачали євнухам з великих гаремів правовірних. І тоді вже до самої смерті вони не бачили батьків. Деякі гинули тут-таки, в білій віллі. їхні тіні ще й тепер сновигали по кімнатах і терасах, оплакуючи молодість, мстили кожному чоловікові, який міг бути турком. Відпускали лише тих, хто вмів хреститися. Всіх інших зводили з світу. Брали в шалений танець і вели до того місця, де їх колись було замучено. Голосили, аж волосся дибилось.

Таке сталося й з Каліманом. Він хоч і народився сповна розуму, але, потрапивши до вілли, збожеволів і цілісні дні ходив понад берегом, без упину співаючи.

Замордовані дівчата

Не дають нам досі спати...

Усі в Констанці знали, що Каліман однієї ночі пробрався до білої вілли, маючи намір щось там украсти, а вранці його вже побачили навіженим.

Згадуючи все це, Павло спустився на пляж. В цю мить почувися голоси поліцаїв, і він заліз у темну діру, якою давно колись слуги турецького паші виносили викрадених дівчат. Зайшов по кісточки у воду і стиха вилаявся. Роззувся, туфлі, засунувши в них мокрі шкарпетки, зв'язав і перекинув собі через плече. А тоді закачав штани, обережно ступив уперед.

Місячне сяйво пробивалося в підземелля, ледь освітлюючи почорнілі кам'яні стіни. Блимнув ліхтариком. Підземелля йшло в глибину. Світло губилося в темряві. Зрозумівши, що поліції йому вже нічого боятися, вирішив оглянути печеру. Повз неї він проходив багато

разів, ще коли був хлопцем, проте не зважувався заглянути углиб, боячись духів убитих дівчат. А пізніше зовсім забув про ту діру.

Підземелля було вузьке, але високе, — він міг вільно іти на весь зріст. Освітив ліхтариком стіни, потім — великі калюжі. Ступав мовчки, намацуючи дорогу босими ногами. Гнітючу тишу порушувало тільки хлюпання води. Високе склепіння викладене цеглою... Скрізь вогко і холодно. Щось шелеснуло і пробігло попід ногами — напевне, щур. І знову стало тихо, як у могилі.

Підземелля було наче видовбане в скелі. “Півострів, на якому стоїть Констанца, складається з міоценових порід, вкритих шаром лесу”, — пригадалася раптом фраза з підручника географії. Павло посміхнувся. В пам’яті постали роки, коли він, як і інші його ровесники, мріяв лише про невідомі краї та подорожі по світу, поглинав без упину мемуари Нансена і сторінки роману “Пригоди трьох скаутів”.

Хто видовбав у скелі цей підземний хід? Коли і навіщо? Невже він і справді веде до погребя, в якому турки ховали викрадених дівчат?

Ідучи далі, Павло помітив, що води стало менше. Значить, галерея поступово підіймається. Скоро вола зникла зовсім. Долівка була суха. При світлі ліхтарика юнак побачив, що кам’яна стіна місцями провалювалася. Напевне, скеля колись потріскалась, але люди, які видовбали цю галерею, укріпили розколини плитками. Раптом на одній плиті Павло помітив літери. Але вони були стерті, з’їдені часом. Не зміг нічого прочитати.

Тиша, темрява і самотність починали його гнітити. Павло хотів уже повернути назад, бо поліцаї, напевне, давно пішли далі. Та раптом помітив купу цегли, каміння й землі, що заступила весь прохід. Галерея кінчилася.

Знову присвітив ліхтариком. Угорі, під самим склепінням, угледів плиту, схожу на двері. Кілька цеглин випали, і там чорніла діра.

Павло забув, що хотів іти назад. Зацікавлений, почав видиратися на ту купу, а тоді блиснув ліхтариком. Галерея тяглася далі поміж стіни скелі, і кінця їй не було видно.

Не вагаючись, юнак протиснувся через тісний отвір. З жахом подумав, що могло б статися, якби одна плита відірвалася. Та він був уже по той бік завалу.

Почав спускатися, перемагаючи неприємне почуття людини, яку поховали живою. Тиша в галереї була мертвою, гнітючою, наче віками тут ніхто не ступав ногою.

Повітря стояло задушне. Освітлюючи час від часу долівку, Павло бачив якісь черепки. Пильно придивляючись, уgliedів глиняну ляльку. Невеличка, завбільшки з долоню, вона зображала жінку в танці. Платтячко закривало їй ноги, вона трошки подалась уперед, праву руку підняла догори. На голові — капюшон чи якась хустина. Дуже гарненька на лиці, лялька наче дивилася вперед і посміхалася. На вбранні ще виднілися сліди синьої фарби. Надто схвильований, юнак сховав танцівницю в кишеню і хотів іти далі. Та раптом здригнувся.

За кілька кроків від себе він помітив якийсь кістяк.

Там, де колись блищали очі, зяяли западини. Мертвяк лежав горілиць, руки закладені під голову. Одна нога зігнута, друга — простягнена. Видно, людина колись упала, щоб уже не підвестися ніколи. Кістки були білі, наче витесані з крейди. Зуби блищали в щелепах, жоден ще не випав.

“Це вона! Замучена дівчина!..” — промайнула відразу думка. І знову пригадалися легенди, пов’язані з білою віллою.

Але ж те місце, де мав бути погріб старої будівлі, залишилося далеко позаду. Павло згадав, що кам’яний склеп, у який він потрапив, це вже не казка.

Глянув на кістяк. Жінка то чи чоловік? Що відбулося поміж цими мовчазними стінами, які колись спокійно слухали крик людини, од якої zostалися тільки німі кістки?

Серце у Павла забилося сильно-сильно, ноги затремтіли. Чи не валяються десь тут і кості його брата? Може, в цих білих западинах поблискували колись очі Грігоре? Може, саме це і є ті руки, які його пестили і підкидали аж до стелі? Може, оці коліна і возили його по відомих і невідомих світах? Забув усе, а образ брата, який заступив йому батька, вимальовувався наче в тумані.

Присвітив ліхтариком і тільки тепер помітив невеличкий отвір в черепній кістці лівої скроні. Отже, людина померла не своєю смертю. Це видно навіть з положення кістяка. Напевне, борсалася, поки не залякла навіки.

— От коли б якийсь знак, — прошепотів Павло, — хоча б найменший...

Обережно підняв череп і аж здригнувся, такий він був холодний. Щось блиснуло. Опустив кістяк на землю і взяв у руки золоту сережку — тоненьке кільце з двома червоними камінцями на ланцюжку. Павло зітхнув з полегшенням, а водночас і з жалем. Це був скелет жінки. Ніхто ніколи не довідається, хто вона і за що була вбита. Як свідчить глиняна танцівниця і сережка, минуло чимало століть відтоді, як ця жінка та її вбивця потрапили до галереї. Але як це досі ніхто не побував між цими кам'яними стінами? Може, вчений, як отой, що розкопав “Башту м'ясників”, міг би більше сказати про ті — далекі часи. А для Павла вони були замкнені сімома замками.

Хлопець злегка обмацав пальцями череп. А тоді сховав сережку в кишеню і пішов далі, міркуючи, які ще таємниці відкриє йому ця вогка і холодна галерея. Недарма навіть тиша здавалася йому мертвою.

Йти під цегляним склепінням, на яке тиснуло каміння, земля та будинки міста, було небезпечно. Освітлюючи ліхтариком тут і там, Павло помічав над головою щілини і дивувався, як усе це ще тримається. Та купа, яку він ледве переліз, свідчила, що склепіння в першу-ліпшу хвилину може обвалитися.

“Чи не краще мені повернутися? Це ж безглуздя — тут загинути...”

Однак він ступав уперед. На що сподівався — не міг би сказати. Галерея поступово піднімалася вгору. Невже вона десь має вихід на поверхню? Це треба розвідати. Колись, може, пригодиться.

На товстій плиті з правого боку, біля кам'яної стіни, була вирізьблена постать роздягненого юнака з короткою мантиєю на плечах. Лівою рукою він схопив за роги бика, а праву підняв для удару. Під зображенням викарбувані літери, що, напевне, пояснювали його зміст. Але Павло не міг їх прочитати.

Він ступив трохи вперед і помітив, що дорогу перегородила ще одна купа цегли, каміння й землі. Тільки тоді Павло збагнув, чому досі zostалися непоміченими танцівниця, скелет, плита і черепки на долівці. Оті дві купи з двох боків закрили частину галереї. Обвал стався, напевне, дуже давно, і з того часу нога людини не ступала по кам'яній долівці. А недавній струс зробив прохід, через який він і проліз.

“Бомбардування!” — промайнула раптом думка. Бомби, здвигнувши землю, і справді відкрили отвір.

Якесь дивне почуття охопило Павла. Щось схоже на страх чи неспокій. Так ми відчуваємо себе завжди, коли бачимо сліди своїх далеких предків. Навіть задушливе повітря нагадувало про минуле... Збентежений Павло освітив купу, яка перегородила йому дорогу. Сподівався знову знайти отвір, та даремно. Галерея була засунута аж до склепіння.

Все-таки він поліз на купу землі й каміння. Спершись на плиту, відчув, що вона потроху зсувається з місця. Присвітив і побачив діру. Значить, йому знову пощастило.

Прохід дуже вузький, треба повзти на животі... На якусь мить Павло завагався. Уявив, що його зверху затисло каміння і він не може рухатися ні назад, ні вперед.

“Навіщо мені туди лізти?” — здригнувся мимоволі. І засоромився, збагнувши свій страх. Розсердився на себе. Незчувся, як просунув руки і голову в діру. Тільки тоді помітив, який вузький був цей отвір. Та Павло вже не міг повернутися назад. Адже коли тепер не подолає свій страх, то вийде з підземелля переможений і ніколи вже не почуватиме себе справжньою людиною. Зціпивши зуби і ввібравши голову в плечі, він поліз далі.



Відчув, що його давлять гострі каменюки. Зачепився спиною, і якісь невидимі пазури потягли його назад. Проте він сіпнувся, роздер сорочку і, скрегочучи зубами, поповз уперед. Ліз повільно, щоб не зрушити каміння і не залишитися навіки похованим у цій кам'яній могилі. Здавалося, той кошмар триватиме вічність. Та враз руки відчували вільний простір.

Через хвилину він виліз зовсім і полегшено зітхнув. Спустився вниз, вперся спиною в холодну стіну. Злегка тремтів од великої втоми, наче довго кудись біг. Але разом з тим душу сповнювала радість. Усе-таки він виявив себе справжньою людиною, подолав страх, переміг камінь.

Сп'янілий від своєї перемоги, Павло здригнувся. йому причувся легенький шурхіт. Юнак передбачливо погасив ліхтарик і прислухався. Шурхіт наближався. Тепер уже не було сумніву, що в старому підземеллі ще хтось ходить і зовсім не боїться, що його можуть помітити.

“Ага, знає про завали! — пояснив собі Павло вільне поводження невідомого. — Він, мабуть, користується якимсь входом і вважає, що іншої дороги сюди немає”.

Але світла не видно. “Добре, що хоч роззувся”, — подумав Павло. Обмацуючи руками стіну, нечутно йшов уперед, поки не наштовхнувся на кам’яний виступ. І тільки тоді збагнув, чому він не бачить світла. Тут має бути перехрестя. Галерея, якою він пробирався, перетнулася з іншою, шурхіт кроків почувся з правого відгалуження.

Невідомий був уже недалеко. Павло затамував подих. Незабаром він побачив на стіні ясне коло од ліхтарика. А що коли світло впаде на нього? Коли це станеться, то Павла неодмінно побачать. Але якщо ця людина знає, що галерея завалена, то навіщо їй тут присвічувати?

Час минав поволі. Холод від кам’яних стін наче входив у душу. Павло мимоволі стиснув у кулаці ліхтарик, свою єдину теперішню зброю.

“Чого це? — подумав тривожно. — Що може мати до мене цей чоловік?”

Та з першої хвилини відчув, що невідомий не може бути другом. Чимсь погрозливим віяло од світлої плями ліхтарика. Разом з нею наближався і незнайомий. Чого він тут шукає?

Проте слабенький промінь обминув завалену галерею, в якій стояв Павло, і поплив далі по кам’яній долівці. Було так темно, що хлопець ледве розрізнив постать незнайомця, коли той пройшов за два кроки од нього.

Трохи почекавши, Павло рушив слідом. Босі ноги ступали безшумно, а перед собою він бачив латку світла, що повзла галереєю, наче величезна медуза.

Павло переслідував прибулого, аж поки той не спинився. Нахилився вперед, щоб краще все роздивитися. Промінь ковзнув по кам’яній стіні, потім на якусь мить вихопив з темряви руку. Більше юнак нічого не побачив, бо незнайомий заступив світле коло своїм тілом. І враз воно зникло зовсім.

Не чути ніякого шуму і нічого не видно. Що він може там робити?

Трохи почекав, але світло вже не з’являлося. Стояла німа тиша. Тоді Павло нечутно рушив уперед. Лівою рукою він обмацував холодну стіну, а правою, з ліхтариком, — був готовий у першу-ліпшу мить ударити. Незабаром долонею відчув холод плити. Одразу збагнув,

що стоїть біля стіни, яку недавно освітлював невідомий. Миттю блиснув ліхтариком. Нема нікого.

Незнайомець наче крізь землю провалився.

4. ДИВНІ ВІДВІДИНИ

Чунту нетерпляче ждав, поки Султана піде з дому.

Горе дуже радів, що дівчина погодилась погуляти з ним. Юнак узяв її під руку, і вони попростували до кінотеатру.

Як тільки молодята вийшли, корчмар підступив до двох столів, де ще виділи люди, щоб розрахуватися. Біля одного два старих діди грали в кості, час від часу позираючи на порожні чашки, з яких давно випили ерзацкаву.

— Не прогнівайтесь, — сказав Чунту. — У мене важлива справа... Мушу вже зачинити...

— Так рано? — без найменшої ознаки гніву висловив подив дідусь, якого прохання Чунту рятувало од явного програшу.

— Зараз кінчаємо, — вигукнув другий. — Заждіть трошки, дядьку Чунту. Не горить же у вас!

Корчмар, похитуючи головою, сумно повторив:

— Дуже поспішаю, пане. Прошу вас, невідкладна справа...

За другим столом два безбороді татари грали в гюлбагар^[8].

— Один-один! — крикнув по-татарськи хтось із них. — Пане Чунту, дай нам дограти!

Кленучи їх в думках, шинкар змушений був трохи почекати.

І як тільки клієнти закінчили гру, він закрив віконниці, на якусь мить зайшов до своєї кімнати, а тоді вислизнув з дому чорним ходом і подався на вулицю Вітру. Напевне, Чунту ждали дуже спішні справи, бо він майже біг. Дивувало тільки те, що у нього була наклеєна довга чорна борода...

Вулиця Вітру, вимощена рінню, — одна з багатьох вуличок, що плавно спускалися до моря; тротуари знижувалися сходами. І назва цієї вулиці була цілком виправдана. Влітку гарячий, а взимку холодний вітер гув і свистів у димарях, несучи з пляжу хмари піску. Отож вулиця завжди була вкрита шаром піску. Коли дивитися згори, з міста, то внизу, як у біноклі, виднілося море, і не можна було його відрізнити од неба, з яким воно зливалося в сіру чи блакитну безконечність.

На вулиці Вітру Чунту зупинився перед будинком номер 9, одним з найстаріших у Констанці, збудованим ще в турецькому стилі. З фасаду цей непомітний будинок був схожий на голову циклопа. В глухій кам'яній стіні жодного великого отвору. Тільки над вузьким входом самотньо блимало одне-єдине віконечко. Двері стояли розчинені навстіж.

Через темнуватий коридор Чунту пройшов у просторий, вимощений плитами двір. І лише тут помітив усю привабливість старого будинку.

Посеред двору плюскотів фонтан, а в басейні, де колись під час ритуалу милися правовірні, вигравали зграйки рибок. Стара черепаха повільно повзла по плитах, щипаючи травицю або милуючись квітами, які росли поміж камінням. Навколо височів будинок, виходячи в двір безліччю вікон. Над вікнами і дверима першого поверху тягся дерев'яний балкон, до якого вело четверо сходів.

Оскільки ще не було пів на восьму, коли всі вікна мають бути затемнені, Чунту міг роздивитися старий турецький будинок пані Стражі, вдови судді, про якого у королівській Румунії ходило безліч чуток. Оберігаючи пам'ять покійного, слід відзначити, що плитки ці стосувалися не його самого, вони ганили Аделаїду Стражу, чарівну дружину пана судді.

Тепер, коли Чунту збирався зустрітися з нею, Аделаїді було близько сімдесяти років, хоч вона запевняла, що їй сповнилося лише п'ятдесят вісім. І справді, ніхто не дав би цій жінці більше. Невисока, худенька, з блакитними очима, які ще й тепер не втратили своєї привабливості, Аделаїда носила дивне вбрання, пошите за власними викройками. Ніхто ніколи не бачив її в чорному. Всі сукні у неї були світлі, з безліччю оборок та оборочок, оздоблені мереживами, разками намиста, блискітками. В цьому одязі Аделаїда здавалася сяючою птицею, яка з казкового царства потрапила в прозаїчне, буденне царство констанцької знаті.

Феєричний світ, з якого прийшла Аделаїда, був цирк. У ньому проминули її дитинство г юність. З цього світу, який вона не могла забути, вирвав її, на нещастя для них обох, суддя Атанасе Стража. Бувши цирковою наїзницею, Аделаїда зазнала слави і успіху. Коли артистка, блискуча, мов срібний метелик, з'являлася на арені верхи на Геркулесі, білому коні, оркестр грав марш, і аплодисменти лунали

гучніше, ніж труби у Відні, Парижі й Лондоні, такі ж голосні, як і в Петербурзі, Римі та Берліні. Геркулес мчав риссю, а Аделаїда виробляла різні піруети, сальто мортале, ходила на руках, стрибала з коня і знову опинялась на його широкій спині, виконуючи все, що належить виконувати наїзниці, танцівниці і акробатці, для якої спина білого коня була надійнішим місцем виступу, ніж підлога естради.

Такою побачив її одного вечора й суддя. І відтоді він уже не пропускав жодної вистави. Коли Аделаїда після успішних піруетів востаннє об'їжджала на Геркулесі арену, посилаючи глядачам повітряні поцілунки, Атанасе кидав до її ніг величезний букет троянд. Згодом цирк виїхав з міста, Аделаїда ж лишилася. Атанасе Стража забрав її до себе і замкнув у старому турецькому будинку на вулиці Вітру. Наїзниця оббила стіни фотографіями, де вона, рівна, як свічка, стояла на спині Геркулеса, заповнила численні кімнати сувенірами, зібраними з усієї Європи, та подарунками од поклонників з усього світу.

Бідолашний суддя помер, не звикнувши до дивацтв блискотливої птиці, яку він замкнув у старій клітці з віконцем, і Аделаїда змушена була поступово віддати під квартири весь дім, залишивши собі лише дві кімнатки, з яких одна віконцем виходила на вулицю.



— Чи зможу я вам чимсь допомогти? — несподівано почув корчмар захриплий голос.

Рвучко повернувшись, Чунту побачив високого дідуся з кучмою сріблястого волосся, що спускалося нижче потилиці. Рум'яний і здоровий на лиці, він був одягнений у старомодний чорний костюм з лацканами, облямованими шовком.

— Професор Заня, пенсіонер, — відрекомендувався дідок. І відразу ж ввічливо спитав: — Ви когось шукаєте?

— Так. А ви... ви мешканець цього будинку?

— Стоп! — відповів професор, піднявши палець. — Стоп цього шановного дому. Перший пожилиць після смерті бідолашного судді, земля йому пером... Але, пробачте, це, знаю, як вас величати... З ким маю честь вести розмову?

— Іонеску, — промимрив корчмар перше-ліпше прізвище, що спало йому на думку.

— Так. Дуже приємно... Може, ви, пане Іонеску, розшукуєте когонебудь з пожилців цього Ноевого ковчега?

Чунту, приголомшений потоком слів, що лився з уст професора, підозріливо глянув на його рум'яне лице.

— Тут живе один мій приятель. Перукар Горе... Він кульгавий. Знаєте?

— Пан Горе? Симпатичний юнак... Та, на жаль, має одну ваду! — зітхнув професор. — Шкода...

Чунту підійшов до старого впритул. Чорна борода і сплющений ніс робили його просто страшним.

— Ваду? Яку ваду? — спитав похапливо.

Професор мовчав, пильно вивчаючи шинкаря.

— Коли скажу, ви не повірите, — хитнув він головою. — Такий порядний юнак...

— Порядний, — підтвердив і Чунту. — А яка ж у нього вада?

— Він не любить метеликів...

— Що, що? — Чунту схилив голову на ліве плече, як це він робив за прилавком.

— Так, метеликів... Ні денних, ні нічних, — скрушно промовив Заня.

— Ви що? Кепкуєте з мене? — розсердився корчмар і відступив крок назад, спідлоба дивлячись на старого.

Професор схопив його за руку.

— Що ж, пане Іонеску... Ви не вірите. І все-таки... Сучасна молодь! Так, так, не любить метеликів... поезію життя, коли це порівняння не видасться вам надто сміливим. Чи знаєте ви, що в мене найцікавіша колекція метеликів на південному сході Європи? — спитав старий, раптом пожвавішавши. — Зауважте, я не сказав найповніша. Ні, найцікавіша, — мовив він скромно. — В Софії професор Петров...

“Метелики кружляють у твоїй голові!” — подумав Чунту. І голосно сказав:

— Колись у вільний час я попрошу, щоб ви показали її мені. А тепер, на жаль, дуже поспішаю.

— Вік, сучасний вік! — зітхнув професор. — Боротьба за існування... Признаюсь, мені теж зараз ніколи. Певна річ, мої справи не такі серйозні, як у вас, але все ж таки... — і пхнув Чунту під ніс сачок, який він досі ховав за спиною.

— А це що таке? — засміявшись, спитав корчмар.

— Сачок. Звичайний сачок, щоб ловити метеликів. Ось послушайте... Вчора ввечері сиджу біля фонтана. Міркую собі про колекцію професора Альберта з Парижа. Чудова це колекція... Та нічого. Через рік моя буде цікавішою. Щодо цього, прошу вас, не турбуйтеся...

— Пане професор, — перебив його Чунту, — вже пізно...

— Авжеж. На чому ж я спинився?.. Ага, сиджу біля фонтана. І раптом чую, пане Іонеску, чую, щось сіло мені на руку... Але що саме — не вгадаєте! Справжній, рідкісний, надзвичайний...

— Будьте здорові, — гукнув Чунту, збагнувши, що тільки втечею можна врятуватись од надокучливого дідугана.

І, не вагаючись, поспішив до перших сходів, майже бігцем вибрався на балкон.

— Пане Іонеску, — почувся знизу професорів голос. — Я чекаю його й цього вечора...

“Подавись ти ним!” — у думці побажав Чунту. І голосно гукнув:

— Мадам Аделаїда!

— Ну, що там таке? — спитала хазяйка, відчинивши двері.

Стоячи на порозі, вона трималась однією рукою за клямку, а другою — за одвірок, і наче вітала натовп людей.

— У вас живе Горе, мій приятель, — чомусь дуже голосно проказав Чунту. — Де його кімната?

Фаянсові очі старої пані здивовано глянули на того, хто насмілився так кричати у неї на балконі. Але чорна борода корчмаря зробила свій вплив.

— Не знаю, чи дома він, — відповіла пані Аделаїда, посміхаючись так, як посміхалася колись на спині Геркулеса, приборкуючи тисячоголового звіра навколо арени. Потім перегнула через балюстраду і спитала співучим, на диво молодим голосом: — Пане професоре, не знаєте, пан Горе дома?

Чунту проклинав ту хвилину, коли він ступив ногою в цей дім божевільних.

— Не знаю, мадам Аделаїда, — відповів Заня знизу. — Піти подивитись?

— Не треба! — гукнув Чунту. — Ради бога, пані, покажіть мені його кімнату, — попросив він благально. — Коли його немає, я почекаю.

Було темно, тільки на сукні Аделаїди від найменшого поруху невеличкого тіла мінилися блискітки.

— Де ж ви почекаєте? — спитала колишня циркачка. — Пан Горе замикає двері. А чому — не знаю... У пана професора цінні колекції, і то він ніколи не замикає кімнати. Я теж не замикаю. А мої сувеніри — єдине багатство, яке ще зосталося... Чи, може, ви думаєте, що мої сувеніри — це метелики, блискучі й мертві, як і ті, з професорової колекції?

Голос Аделаїди тремтів. Чунту зітхнув, боячись втратити терпіння. Те, заради чого він прийшов сюди, треба було робити без свідків. А ці деос вже зчинили таку метушню. Аделаїда чекала, скрушно дивлячись на нього.

— Де ж його двері? — лагідно спитав шинкар.

— Останні ліворуч, — відповіла неохоче, безтямно подавши руку, наче вже прощалася з світом. — Метелики, так, метелики, блискучі й мертві! — прошепотіла сумовито і, повільно відступивши назад, нечутно причинила двері.

“Слава богу”, — подумав Чунту, поспішаючи на те крило, де містилася кімната Горе.

Дошки вгиналися під його ногами і наче стогнали. Від фонтана віяло п'янкою прохолодою. Дійшовши в кінець коридора, корчмар визирнув у двір. Професор приніс звідкись гойдалку і вже колихався на ній, повернувшись лицем до фонтана.

Як і сказала Аделаїда, двері були замкнені. Але Чунту не розгубився — він мав відмичку.

В кімнаті стояла темрява. Корчмар одразу збагнув, що Горе затулив вікно, щоб не морочитися з цим потім, коли повернеться з гулянки. Отже, можна спокійно засвітити...

Чунту обвів поглядом кімнату. Хоч вона не дуже велика, але кожна річ стояла тут на своєму місці. Видно, Горе любить порядок. Залізне ліжко було вкрите килимом, на стіні висіла фотографія усміхненої Аделаїди, зроблена п'ятдесят років тому.

Шинкар хутко понишпорив під матрацом. Потім відчинив шафу, побачив дбайливо випрасувані сорочки, кальсони, хусточки та шкарпетки. Подивувався з багатства туалету перукаря. Зазирнув під аркуші білого паперу, якими були застелені полички. Щось пошукав під вицвілим килимом і в кахельній грубці. Тоді підійшов до столу, мить постояв і попрямував до полички на стіні, де висіла мандоліна, перебрав кілька книжок. Старі романи. Чунту уважно погортав їх. Між ними трапилася книжечка, на обкладинці якої був намальований пірат. Шинкар розгорнув її і аж засміявся.

Напевне, знайшов те, що йому було потрібно, бо одразу погасив світло, вийшов у коридор, замкнув відмичкою двері і поспішив до виходу.

— Ви вже йдете, пане Іонеску? — спитав професор, як тільки Чунту спустився вниз.

Надворі вже зовсім стемніло. Та Заня все сподівався, що той метелик знову прилетить, і терпляче ждав.

— Не можу більше чекати. Мій приятель, мабуть, десь затримався...

— Значить, його немає дома! Коли прийде, я скажу, що ви були, — мовив добродушний професор.

— Щире вам спасибі. Він дуже зрадіє, — відказав Чунту. І боячись, що дідок знову розпочне розмову, хутко пішов геть.

5. СЕКРЕТНА СЛУЖБА

Резидент констанцького відділу Секретної інформаційної служби Валеріу Клонару, трохи згорблений, кістлявий чоловік з жовтавим лицем хворого на печінку, нудьгував. По його очах кольору зів'ялого листя нічого не можна було розгадати навіть тоді, коли в них починали вистрибувати червонуваті вогники, наче мушки на заснулому плесі. Підлеглі, прослуживши, з ким багато років, так і не знали, що означають ці вогники, — злість чи веселість. А тому, перш ніж потрапити резидентові на очі, намагалися вгадати настрої Рекса. Це саме після п'ятнадцяти років спільного життя з Валеріу робила Елена Клонару, учителька природознавства ліцею імені принцеси Іляни, невеличка на зріст і повна, мов качка, жінка, що боялася навіть голосу чоловіка.

Мопс, єдиний приятель Клонару, вже четвертий з династії Рексів, добре розумів, коли треба ластитися, коли гавкати, а коли краще зовсім не привертати де себе і ваги.

— Якщо собаці минуло сім років, його списують на пенсію, — сказав Валеріу Елені кілька років тому, коли Рекс другий, шестимісячний годованець, зайняв місце Рекса першого.

Дружина тоді ще не знала, що Валеріу тримає у себе на столі щось на зразок собачого календаря. Клонару вже через рік забув день свого весілля, але дату народження Рекса пам'ятав добре. З цієї нагоди він випивав за святковим столом пляшку шампанського, а пес, крім щоденної порції кісток, одержував великий шматок м'яса. Коли Рексові минало сім років, резидент вів його на берег моря і вбивав.

— Живі з живими, мертві з мертвими, — говорив Валеріу, повернувшись додому. І, сівши обідати, кидав кістки новому Рексу.

Мопс завжди був сірої масті. Дресирований разом з іншими поліцейськими собаками, він умів відшукати слід, ішов по ньому і, підкоряючись наказу резидента, стрибав на людину, хапав її за горло. На вулиці він ніс у своїй пащі нагайку, якою Клонару часто карав його. Без дозволу хазяїна нічого не їв. В кабінеті мовчки лежав біля резидентових ніг. Гарчав тільки тоді, коли в цьому була потреба.

Повертаючись від шефа гестапо Кремера, Клонару завернув у колишню боярську садибу, в якій уже не зосталося жодного дерева. Ніхто й не подумав би, що в цьому будинку міститься Секретна інформаційна служба.

Двері самі розчинилися перед Клонару, йому навіть не довелося дзвонити. Це свідчило про те, що хтось там вартував. Резидент опинився в холі, звідки на всі сторони розходились кабінети. Будинок зовсім не був схожий на якусь офіціальну установу. Килим на натертому до блиску жовтому паркеті, величезна фаянсова груба, стіл, флорентійські крісла, венеціанське дзеркало... Такий вигляд мав цей хол і тоді, коли весь будинок належав поміщикові, якому довелося продати його, щоб сплатити гроші, програні за одну ніч у казино. Ніщо не змінилося в домі з того часу, як тут розмістилася Секретна служба. Тільки вартовий, що тихо відчинив двері Клонару, ніяк не пасував до затишного холу цього будинку, де колись влаштовувались гучні бали й без кінця грали в покер.

Назустріч вискочив черговий агент Аргір, товстий рудий чолов'яга з чималою лисиною. Віддаючи честь, він не помітив нічого ні на жовтявому обличчі начальника, ні в його каламутних очах, в яких миготіли іржаві вогники. Тільки Рекс загарчав на нього.

— Вже прийшов? — спитав через хвилину якийсь комісар, прочинивши двері з свого кабінету.

— Гарчить, — шепнув агент, витираючи лоб картатою хусточкою.

В цю мить задзеленчав дзвінок.

— Матінко моя рідна! — затремтів од страху Аргір. Відчинив двері кабінету і, ледве переступивши поріг, виструнчився. Рекс знову загарчав.

— Поклич Джурку! — звелів Клонару.

Начальник говорив тихо, лагідно. Ніхто в світі не зміг би визначити по голосу, який у нього настрої.

Агент, усе ще не вірячи, що йому не дали в лику, хутко вислизнув. Коли зайшов до інспектора Джурки, лице його світилося радістю.

— Ну, як? — спитав той.

— Не знаю що й казати, пане Джурка... Рекс гарчить, але мені не влетіло, — відповів Аргір, дурнувато посміхаючись.

Інспектор нахмурився.

Низький і худий, косоокий Джурка був наче збитий з дощок та кілків. Підборіддя й ніс загострені, зуби дрібні й гострі, пальці довгі й тонкі, лікті та коліна теж гострі, і навіть туфлі він носив з гострими носками, хоч у моді вже були тупоносі.

— Здрастуйте! — вигукнув інспектор, дивлячись на Клонару і не бачачи його, бо очі у нього косилися вліво.

— Підійди ближче! — наказав резидент.

Джурка прилип животом до столу. Клонару поволі встав, підняв руку і, не поспішаючи, вліпив інспекторові два ляпаси. Той навіть не поворухнувся, не зблід і не почервонів.

— Два кроки назад, — мовив резидент і повільно сів. Джурка виконав наказ і виструнчився.

Якби хтось увійшов тепер до кабінету Клонару, то ніколи б не здогадався, що тут оце відбулося. Резидент спокійно собі сидів у кріслі з високою спинкою, а виструнчений Джурка чекав його наказу.

— Через півгодини в порт, — розпорядився Клонару. — Треба послати батальйон жандармів, батальйон з дев'ятого піхотного і всіх наявних агентів. Оточити майстерні. Ти поїдеш зі мною. Виконуй!

— Дев'ять годин і тридцять вісім хвилин, — сказав Джурка, дивлячись на годинник, який крутився на його кістлявій руці, наче браслет.

Клонару глянув на свій годинник і стінний.

— Точно. — І додав, дивлячись йому в очі: — А ти оце недавно прогавив!

Джурка скосив очі ліворуч, і резидент не зміг упіймати його погляду. Зате почув голос, впевнений, твердий:

— Винен!

— Іди.

Інспектор вийшов.

“Так само почував себе і я у Кремера”, — подумав Клонару, хоч обер-штурмфюрер з гестапо не надавав йому ляпасів, як оце він Джурці. Та на словах допик добряче. Есесівець з Сігішоари не встигав перекладати, а Кремер все кричав і гримав кулаком по столу. Клонару не відривав очей од рудуватого лица обер-штурм-фюрера, характеризуючи його в думці: “Апоплексичний! Брутальний! Самодур!”

“А проте він схожий на Аргіра!..” — зненацька промайнуло в голові резидента. Тільки тепер збагнув, чому обличчя Кремера здавалося йому знайомим.

Натиснув на кнопку, і черговий агент завмер на порозі. На його лобі виступили краплі поту.

— Крикни що-небудь, — наказав резидент тихим, як завжди, голосом.

— Слухаю!

Товстун тремтів. Іншим разом Клонару не звернув би на це уваги, а тепер, бачачи, що Аргір клацає зубами, наче собака на дощі, зрадив.

— Кричи, — повторив він. — Що хочеш... Гукни: “Хайль Гітлер!”

— Хайль Гітлер! — гаркнув агент, пристукнувши каблуками.

Обличчя його тремтіло. Булькаті очі, здавалося, от-от вискочать з орбіт, великі вуха стали червоні-червоні.

— Йди, — мовив Клонару.

Тепер він упевнився: Кремер дуже схожий на Аргіра. І перед отим Аргіром з Гамбурга він, Клонару, мусить стояти струнко, як оце нещодавно Джурка стояв перед ним!

Коли б Клонару мав хоч краплю совісті, він почервонів би. А проте резидент радів, що його агенти пройшли іншу школу, ніж ковбасники Кремера. Опустив руку і погладив Рекса. Собака гавкнув і заплюшив очі, замахавши обрубком хвоста.

У точно визначений час з’явився інспектор. Клонару піднявся, не мовлячи й слова, ступив у хол, пройшов повз Аргіра і разом з Джуркою сів у машину.

— В порт, — наказав інспектор водієві.

На перехресті довелося трохи почекати, бо дорогу переходили німецькі солдати. Гітлерівці були молоді, білясті, з дурнуватими обличчями. Босі, в самих трусах та майках, вони горлали марш. Який саме, Клонару не міг розібрати, бо всі їхні марші здавалися схожими між собою, як гудзики на уніформі. Розчув лише початок приспіву: “Osten, nach Osten...”^[9].

“Загартовують їх, — подумав резидент, — привчають ходити босоніж, а наших вояків треба вчити ходити взутими...”

Клонару не любив ні німців, ні своїх. Крадькома глянув спідлоба на інспектора, однак той сидів непорушно і, здавалось, нічого не бачив і не чув. Він був найкращим співробітником резидента.

“Може, оформити його на премію?..” — подумав Клонару, намагаючись уявити, на що витратить одержані гроші цей Джурка.

Так нічого й не вирішив, бо автомобіль уже в'їздив у порт. Біля майстерень стояли солдати і жандарми. Агенти вешталися туди й сюди, перекидаючись словами, і чекали нових розпоряджень. Джурка звелів шоферові зупинитися трохи далі від поліцейської машини з заготованими віконцями і запитально глянув на Клонару.

— Поголовний обшук, — мовив резидент. — Перевірка документів. Жду результатів.

Інспектор вискочив з автомобіля, віддав наказ агентам, перемовився з офіцерами та головним інженером. Через кілька хвилин підійшла групка інформаторів з майстерень, де вже стояли вартові. Джурка записав у блокнот повідомлення кожного з них і відпустив, потім поговорив з їхнім шефом Фрацілою.

Обшук та перевірка документів тривали далеко за полудень.

Стояла німа тиша. Лише коли-не-коли зривався чийсь вереск. Та не можна було сказати, кричить то агент чи якийсь побитий слюсар. Зголоднілі робітники похмуро дивилися на своїх мучителів.

Потім агенти зігнали людей у глибину майстерень, а самі обшукали верстати, перерили ящики з інструментами, купи стружок, повітрушували з кульочків харчі, взялися нищпорити в шафах, на складах.

Їм пощастило знайти кілька номерів газети “Роминія лібера”^[10], а при перевірці документів виявили, що сім чоловік не мають перепусток. Тих робітників, поблизу чиїх верстатів знайшли газети, одразу арештували. А інші відбулися штурханами. Клонару, сидячи в автомобілі, бачив, що кілька агентів вивели з котельної невисокого чоловіка і ввіпхнули в заготовану машину. Одразу ж з'явився Джурка і досить несміливо доповів про те, що знайдено кілька номерів “Роминія лібера” і затримано винуватців (хоч він і сам не був певен, що то справжні винуватці), а головне — про арешт важливого злочинця, який працював у котельні.

— Гаразд, — мовив Клонару. — Розкажеш дорогою. Сідай.

Резидента не розчарували результати обшуку, бо він і не покладав на нього особливих надій. Зробив цю облаву, щоб задовольнити Кремера. Джурка сів у машину, і вони рушили.



— Як повідомляє інженер Шмідт, — заговорив інспектор, — на судні “Кармен” треба було вичистити котел. При цій операції користуються спеціальним розчином. Його ллють у котел, збільшують тиск до трьох-чотирьох атмосфер і тоді миють.

Клонару ствердно кивав головою, не маючи ніякого уявлення про ці технічні подробиці. Він був задоволений, що Джурка добре в усьому розуміється. “Оформлю-таки його на премію...” — вирішив уже твердо.

— Мив цей котел, — вів далі інспектор, — робітник, якого ми оце затримали. Інженер виявив, що котел після чистки почав текти. “Може, мені вилили і другу порцію розчину”, — намагався викрутитись котельник. Але туди ніхто, крім нього, не підходив. Інженер і майстер розслідували цей випадок, я перевірів і підтвердив їхні свідчення. Біля котла працював тільки цей Сабєу Штефан, якого ще звать Фанікою. Ні, в наших списках його немає, — сказав Джурка, помітивши в погляді резидента запитання. — Отже, розчину більше не лили. Але в майстерні стояла бочка з каустичною содою. Один наш інформатор

каже, що за день до чистки котла вона була повна. А тепер уже порожня.

— Зізнається? — спитав резидент, маючи на увазі арештованого.

— Напевне, ні, — відповів Джурка. — Але я візьму його в шори.

Допитаю сам...

Клонару мовчав і все гладив Рекса.

6. ТАЄМНИЦЯ ПІДЗЕМНОЇ ГАЛЕРЕЇ

— Щось мені не хочеться їсти, — сказав Павло і відсунув од себе миску з наваром кропиви.

Кімнатка здавалась йому тісною, він аж задихався.

— Не хочеться їсти?.. — здивовано перепитав Джіка, не вірячи своїм вухам, бо всі ж вони давно живуть надголодь.

— Що з тобою, Павле? — сумно похитала головою мати. Вона бачила, що син дуже змінився, відколи знайшов на горищі братові речі. “Краще б він нічого не знав. Стільки часу мовчала, і от не стрималась, розповіла...”

Жінка важко зітхнула.

— Та нічого, — відповів Павло. — Я не хочу їсти...

Костел у правій руці тримав ложку, а лівою качав по столу кульку смоли. Тепер він перестав гратися і теж здивовано глянув на брата.

Павло поспішив на вулицю. З думки ніяк не йшов Фаніка. “Через мене ж попався... Я просив його подумати про “Кармен”, і він вилив у котел каустичну соду...” Павло не міг зрозуміти, чому Фаніка знову не наповнив бочку. Хоча б налив водою. Тоді ніхто й не здогадався б. Мабуть, не встиг... Не вистачило кількох хвилин. І ось тепер його засудять, а можливо, що й стратять.

Хотілося закричати на всю вулицю. Тільки місяць, як Фаніка одружився, а Павло наче силоміць одірвав його від Марії. До неї не можна тепер і зайти: за будиночком стежить поліція.

Арешт Фаніки приголомшив усіх. Треба було на якийсь час припинити діяльність. Фаніка не скаже нічого, хай навіть його ріжуть. Але ризикувати не варто.

— Працюючи разом, — говорив похмурий Йоргу, — ми звіряємось один на одного. Та бувають моменти, коли стає можливим провал... А може, за нами стежать?.. Хай мине деякий час, тоді побачимо.

Він не висловив того, що краяло їхні душі. Та що тут говорити? йшли поруч, думаючи про одне й те ж. Акації шелестіли, як і вчора, і

позавчора, як завжди.

— Ви зробили все, щоб караван не вийшов у море, — мовив Йоргу. — Отже, своє завдання виконали.

“А Фаніка?” — занило Павлове серце. І враз він подумав, що завдяки цій десятиденній затримці там, на фронті, сотні, а може й тисячі людей zostалися живими. Однак голос, який квилів у його серці, не вгавав. Ті солдати йому не знайомі. А Фаніку він добре знає. “Я несправедливий...” І все-таки його душа краялася на шматки.

Ішли повільно, вслухаючись у шелест акацій. Притишивши голос, Павло розповів про підземну галерею, сказав, як він помітив там незнайомого і як той зник, наче тінь.

— Галерея? — перепитав Йоргу. — Вона може нам пригодиться! Коли хтось зумів туди увійти, то треба пробратись і тобі. Шукай входу. Все одно тепер... — І замовк. Та Павло зрозумів, що він хотів сказати: “Все одно тепер тобі нічого робити!”

Попрощалися мовчки.

“Нічого робити, бачиш таке!” — скрушно думав Павло. Він спустився до моря, як і минулого разу, роззувся і проліз у темний отвір, що з'яв у скелі. Пішов під землею. А думки не покидали його. В чорній темряві йому ввижався весельчак Фаніка. Може, саме в цю мить його катують...

Тепер, знаючи дорогу, Павло прямував швидко, наче хотів утекти од важких роздумів. Проліз через вузький отвір і одразу опинився біля скелета.

“Отак десь валяються може й кості Грігоре; а завтра закопають Фаніку... Наші трупи наповнюють землю. Через те вона така й тверда. Минуть роки, хтось знайде наші кістки і теж міркуватиме, як ми жили..”

Павло пішов уперед, намагаючись позбутися тривожних почуттів. Знав, що Фаніці не допоможеш, а проте думки не давали спокою, роїлися в голові, мов настирливі гедзі.

Не почувуючи ніякого страху, Павло переліз через купу щебеню, дійшов туди, де минулого разу невідомий повернув до іншої галереї, погасив ліхтарик і вдивився в темряву. Не побачив нічого підозрілого. І раптом з'явилась якась певність, що той чоловік зараз не прийде. Це було дивне почуття, але на душі стало зовсім спокійно. Юнак засвітив ліхтарик і попрямував до кам'яної стіни, перед якою невідомий

розтанув, наче якийсь дух; оглянув мури підземелля, вистукуючи ліхтариком.

Галерея була прорита в скелі, за нею, напевне, лежав шар каменю, на якому збудовано місто. Павло обернувся до стіни, де тоді востаннє майнула тінь незнайомця, і тільки тепер збагнув, що, на відміну од інших, — гладеньких, вирубаних у кам'яному масиві, — ця стіна складалася з блоків. Отже, викладена недавно.

Однаковісінькі брили так щільно прилягали одна до одної, що між ними не можна було просунути й голки. Пильно озирваючи їх, юнак пригадав, що в ту останню мить він помітив саме руку невідомого..

Намагався визначити, на якій висоті вона тоді показала, але не міг, бо рука відразу зчезла. Раптом він подумав, що не обстукав ще цієї стіни. Якщо в ній є прохід, то, звичайно, звук це покаже.

Взявся стукати по каменю ліхтариком, та, на превеликий подив, не почув якоїсь порожнечі.

“А може, вихід замасковано в долівці?” — вхопився Павло за останню рятівну думку.

Нахилившись, він обстукав, камінь за каменем, однак і тут не було ніякого отвору.

“От чортівиння!” — вилаявся стиха.

Ще раз пильно оглянув кам'яну стіну, але вона була така гладенька, що навіть малесенька щілинка на ній не, лишилася б непоміченою.

“Що я шукаю? — міркував Павло. — Вихід Ну гаразд... Щоб потрапити за цю стіну, потрібні двері, а двері мають відчинятися...”

Присвічуючи ліхтариком, юнак заходився пильно оглядати місця, де були з'єднані блоки. Через деякий час над третім знизу рядом блоків помітив чорну цяточку, не більшу за головку сірника. Павло помацав пальцем і збагнув, що це кнопка.

“Невже тут прохід?” — подумав, натискуючи пальцем.

Кров застигла в жилах, коли він відчув, що каміння рухнулось. Мимоволі відступив назад. У кам'яній стіні з'явився отвір, такий, як дверцята в сейфі. Серце в Павла забилося швидко-швидко.

Вхід складався з двох плит, поставлених одна поверх одної, в другому і третьому рядах.

Подумавши, Павло зрозумів, що коли б до них прилучилася й плита з першого ряду блоків, то на долівці зостався б слід і отвір легко було б помітити. А вкладені таким способом дверцята зачинялися

щільно, і нічого не було видно. Добре змащені завіси — їх Павло побачив пізніше — і ті три скоби, які з'єднали між собою обидва блоки, були по другий бік стіни.

З відчиненого отвору несло затхлістю. Стояла німа тиша. Хлопцеві здавалося, що світ зовсім зник, і він залишився під землею сам-самісінький.

Павло присвітив ліхтариком, і під стіною, в якій відкрилися дверцята, побачив скриню. Перелізши через нижній блок, юнак опинився в невеличкій комірці. Тут був стілець, стіл, а на ньому — якийсь чорний ящик.

Хлопець причинив за собою кам'яні дверцята, залишивши тільки невеличкий отвір, щоб можна було просунути руку. А тоді освітив похмурі стіни і пересвідчився, що це монолітна скеля. Напевне, тут був якийсь коридор, а той невідомий чи хтось інший відгородив його стіною з блоків. Дверцята свідчили про неабияке вміння будівельника, бо люди, які в глибоку давнину видовбували підземелля, звичайно, не змогли б їх зробити.

Отже, Павло опинився в кімнатці, скоріше в коридорі, шириною з метр і в довжину понад чотири метри. Перш ніж оглянути кімнатку, вирішив роздивитися, як відчиняються дверцята зсередини. Пошукав і тут чорного гудзика на стіні. Натиснув пальцем, і дверцята розчинилися. Отже, їх можна відчиняти і звідси. Уважно придивившись, помітив ще одну кнопку. Натиснув на неї, і дверцята зачинилися.

А тоді спокійно скочив з скрині, на якій досі стояв. Хотів підняти віко, але скриня була замкнута. Розбивати замок не хотів. Що лежить у скрині — невідомо, а так, просто з цікавості, не варто показувати незнайомцеві, що його схованку викрито.

Павло вийняв з кишені балабушок смоли, який він прихопив у майстерні для Костела, трохи пом'яв його і зняв муляж ключа. А тоді ступив до столу.

Це був звичайний дощаний стіл. Угорі в стіну забита якась скоба. Навіщо вона — так і не збагнув. Та що найбільше його зацікавило — це чорний ящик. Павло сподівався, що саме він допоможе дізнатися, чому навідується до підземної галереї незнайомиць і нащо йому цей тайник. Чим займається людина, що ховається в підземеллі од людського ока? Хто вона?

Юнак підняв кришку чорного ящика, зазирнув усередину і мало не випустив з рук ліхтарика.

7. “ТИ ВІРИШ В ДОЛЮ?”

Ворожнеча між обер-штурмфюрером Кремером та Валерію Клонару почалася ще рік тому, тієї ночі, коли прожектори німецької зенітної артилерії під час нальоту радянських бомбардувальників zostалися сліпими. Такого ще не траплялося за всю історію Констанци. Зенітні частини, розміщені на весь час війни, не мали своїх похідних електростанцій, і прожектори живилися струмом од міської сітки. В ту ніч прожектори не діяли, радянські літаки лишилися неосвітленими, і зенітки гаркали в небо, наче зграя голодних вовків, марнуючи снаряди. А бомбардувальники тим часом скидали свої бомби і неушкодженими поверталися на бази.

Той випадок наробив шуму, і чутка про нього дійшла аж до командування гестапо в Бухаресті. Кремер мало не поплатився своєю службою, його вже збиралися послати в одне з радянських міст на окуповану німцями територію. Тільки колишні заслуги врятували тоді обер-штурмфюрера, на совісті якого було чимало крові — у Франції він особисто розстріляв багато полонених. Таку людину не запідозриш у зраді.

Роки, проведені Отто Кремером у Франції, були золотим його віком. Французькі вина захопили гестапівця в такій мірі, що він уже почав сумніватися, чи справді французи дегенеруються. Порівнюючи різних Люлю, з якими він знався там, з Гретами, віддавав перевагу першим. А потім почав збирати колекцію табакерок, і вино, любов та французьке мистецтво повністю його заповнили. На жаль, вино і кохання зрадливі, а чари табакерок аж ніяк не сприяли перемозі третього рейху. Тому Кремер одержав наказ виїхати на іншу роботу.

На новому посту, в Констанці, почався срібний вік його життя. Певна річ, Кремер одержував і тут французькі вина, без яких уже не міг обійтись, але пляшку шампанського йому треба вже було випрошувати в когось із товаришів. Він знайшов в Констанці гарненьких дівчат, проте, як знавець і прихильник мистецтва, швидко збагнув, що між оригіналом та копією така ж велика відстань, як між Парижем і Констанцою. А щодо табакерок, то що важили ті кілька

грубих срібних коробочок, які він роздобув у старих турків, порівняно з коштовностями емальованого золота, від яких навіть в його червоних руках віяло ароматом чапахчених маркізів Людовика XV. В їх блиску, здавалося, навіть рудувате лице Кремера сповнювалось неперевершеною грацією тих, що прогулювалися перед дзеркалами Тріанона і Версаля, щоб на старості літ схилити свої горді голови під ножем гільйотини.

Серце Отто Кремера, чутливе серце пивовара з Гамбурга, в Констанці билося дуже меланхолійно..

І все-таки воно стискалося од жаху, коли Кремер думав, що його можуть перекинути з срібного віку у мідний, — звелять жити в одному з міст, завойованих німецькими військами на Сході. Коли й існувало слово, від якого рудий Кремер став би білим, як в'язень з концентраційних таборів Гімmlера, то це було слово “партизан”. Звісно, він любив вино, жінок і табакерки, однак його життя, яким він найбільше дорожив, в отих містах Росії опинилося б під загрозою. Так, обер-штурмфюрер СС Отто Кремер твердо вирішив ніколи не потрапляти туди. Хоч війська фюрера і виявляють там героїзм, але йому, Отто Кремеру, краще не їхати в ті краї. І ось тут несподівано звалилась на голову ця справа з прожекторами!

— Рука якогось злочинця перерізала провід, — кричав Кремер, коли на його виклик з'явився Клонару, спокійний і, як завжди, флегматичний служака. — Я сам, чуєш, сам займуся цією справою. Візьму заложників! Сто чоловік!.. Куди дивиться Секретна служба, сигуранца, поліція? Що робите ви у цьому місті, де повно саботажників? Комуністи тут виробляють, що хочуть! Ви ні на що не здатні... Я не довіряю вам!.. Свинство!

Клонару не важко було зрозуміти, що це від страху гримає рудуватий шеф гестапо. Він мовчки вислухав Кремера, потім серйозним тоном відзначив, що Румунія — союзниця великого рейху і що в Констанці методи, які практикувалися у Франції, зовсім не доречні.

— Ця справа стосується мене особисто. І я сам шукатиму злочинців, — буркнув він на закінчення.

— Мова йде про німецькі зенітки, німецькі прожектори, німецький провід! — верещав Кремер, грюкаючи в такт кожному слову кулаком по столу.

— Але все це знаходиться в Румунії, — процідив крізь зуби Клонару.

Кінець кінцем, то справа честі його мундира. І якого біса цей проклятий німець суне сюди свого носа!

Вони тоді посварились. І все-таки резидентові довелося погодитися, що Секретна служба і гестапо мусять працювати разом, щоб викрити злочинців. Саме так німці й роблять повсюди.

Клонару пішов, задоволений поступкою гестапівця. Але й Кремер був не дурним. Він добре розумів, що йому самому ця справа не під силу. Але потішав себе надією, що зуміє перехопити у румуна злочинця і в рапорті відзначить свою основну роль у його викритті.

Та, на біду, винуватця не пощастило знайти. Три дні морочилися німецькі зв'язківці, відкопуючи кабель, і, зрештою, виявили, що він був перерізаний між німецькою та румунською комендатурами. На цьому розслідування й припинили. Проте глуха боротьба між витонченим резидентом Секретної служби та неотесаним оберштурмфюрером точилася й далі, живлячись як великою відміною в їх інтелектах, так і неоднаковими службовими інтересами.

Про шефа сигуранци Васілеску жителі краю говорили багато. Але про Панаїта, керівника Секретної служби, люди тільки шепталися. В розповідях він поставав як таємничий персонаж з детективного роману, що працює потай, однак не боїться взяти безпосередню участь у подіях величезної політичної ваги. Неабиякий майстер переодягатися, Панаїт переходив кордон і виконував небезпечні завдання або несподівано з'являвся то в одному, то в іншому місці краю і організовував провокації та інсценування, яким позаздрив би й режисер з світовим ім'ям. Бувши давно завербований Інтеліжанс сервісом, він подбав, щоб і більшість його підлеглих стали службовцями англійської розвідки. Серед них числився й Валеріу Клонару. Отже, неважко зрозуміти, що про повне співробітництво між резидентом та Кремером не могло бути й мови, бо Клонару доводилося виконувати ще й накази своїх хазяїв з Лондона.

...І ось тепер Джурка має в руках нитку, яка може допомогти викрити групу саботажників у Констанці.

— Допит робитиму я, — сказав резидент.

Він вирішив довести справу до кінця, навіть не повідомивши про це Кремера. Обмежився лише тим, що сказав гестапівцю про кілька

номерів нелегальної газети, знайдених в порту.

Як і слід було чекати, обер-штурмфюрер кричав і лаявся, та, зрештою, задовольнився обіцянкою, що слідство триватиме далі. Джурка привів Фаніку в кабінет до Клонару. Він добре розумів, чого вартий цей в'язень, і не міг примиритися з тим, що допитувати береться чванливий і хвастовитий шеф. Проте суперечити резидентові не посмів.

— Ти вийди, — сказав Клонару, навіть не глянувши на інспектора.

І показав Фаніці на стілець.

Джурка зиркнув на нього сердито. Він був досить стриманий, та коли йшлося про його престиж, коритися було не під силу. Сподівався, що йому хоч дозволять побути на допиті. І от проганяють. Слухняно вийшов, злегка грюкнувши дверима.

— Сідай, — мовив Клонару, думаючи, що цей робітник не зрозумів його німого запрошення.

— Мені й так добре, — відповів Фаніка.

Допитливо дивились один на одного. В кабінеті пахло лавандою.

— Мене тішить те, пане Сабеу, пане Штефан Сабеу, — почав резидент, — що доля звела нас разом. Ти віриш в долю?

Котельник мовчав. Напружено, гаряче мізкував, намагаючись вгадати, що таїться в цих словах.

— Людина іноді вершить свою долю, — відповів трохи згодом.

— Саме так. Той факт, що кожен з нас є самим собою, не можна відділити од структури і, я сказав би, од всієї нашої біографії... Та бувають у житті випадки, щасливі обставини. Про них оце я й думаю.

— Не розумію вас, — відказав Фаніка. Його веселі очі звузилися, вуста стислися.

— Нічого, зараз зрозумієш, — вів далі Клонару. — Я просто думаю про той щасливий випадок, завдяки якому ми оце розмовляємо. Ми обидва, — підкреслив він, — а не ти і, приміром, Джурка...

— Хто, хто?

— Інспектор, який привів тебе сюди, — люб'язно пояснив Клонару. — Фанатик, заклятий прихильник німців, такий же дурнуватий, як, скажімо, Рекс... Ба ні, пробач. Мій Рекс розумніший. Так, Рекс?

Мопс загарчав у відповідь. Фаніка обвів очима кабінет, і погляд його спинився на двох портретах, що висіли поряд на стіні, — король і

Антонеску. Не відповів нічого.

— Отож я й кажу, — вів далі Клонару, — щасливий випадок звів мене з тобою, бо у нас однакові погляди на життя. Обидва ми знаємо, що німці програють війну... Бачиш, який я відвертий, — мовив він, напевно побачивши в очах в'язня подив.

Котельник мовчав. Та раптом посміхнувся:

— А звідки ви знаєте мої думки?

— Давай не будемо гратися в ката і мишку! Я щиро відкрив тобі свої переконання, так само як і ти виявив свої, затіявши цю невеличку операцію в котлі судна, що зветься, коли не помиляюсь, “Лола”. — Клонару якусь мить почекав. Та бачачи, що Фаніка мовчить, відразу ж додав: — Ні, ні, згадав. Здається, “Кармен”. Правда?

“Маєш мене за дурника!” — подумав Фаніка.

— Коли я винен в тому, що хтось помилково линув туди ще розчину... — заговорив він, знизавши плечима.

Та Клонару перебив його.

— Чув, чув я цю казочку. Та я мав на увазі твою операцію, в якій ти користувався... чим? Все забуваю...

— Розчин Піка, — підказав Фаніка.

— Це ти так називаєш каустичну соду? Про мене... Я розумію. Ти мені не довіряєш... хоч я щиро відкрив свою душу. Коли б тобі не набридло моє базікання, сказав би й більше...

— Не бійтесь, — відповів Фаніка, — я у вашому розпорядженні.

Пахло лавандою. І було тепло-тепло. Клонару цей жарт, здавалось, розвеселив. Тонкі губи його ворухнулися, жовтаве обличчя скривилось у посмішці.

— Скажу тобі, — говорив він, — що ти дав маху з тією каустичною содою... Мабуть, не подумав, що є кращі засоби...



— А які саме? — похопився Фаніка.

Біля резидентових ніг загарчав собака. Клонару переставив на столі прес-пап'є.

— Мушу тобі сказати, пане Сабеу, що ти не маєш совісті, — мовив він. — Я ось тут, у приміщенні Секретної служби, висловлюю думки, за які мене треба посадити в тюрму, а ти приховуєш, відмовчуєшся... Чи можна тобі довіритися?

— Це правда, я міг би вас арештувати, — глузливо мовив Фаніка.

На якусь мить залягла мовчанка. Рекс голосно гавкнув.

— Карти на стіл! — спокійно мовив Клонару, наче й не почув його слів. — Розумію, це до деякої міри здається незвичайним, що резидент Секретної служби не підтримує політичної лінії держави. Але траплялися і курйозніші речі. Я на службі, маю платню... І все! А що в мене на думці, то вже моя справа. Не хочу плести дурниць, не хочу переконувати тебе, що і я такий же комуніст, як ти...

— Як я? — перепитав Фаніка.

— Вислухай мене до кінця. Мої симпатії на боці союзників. Але в цій війні вони захоплюються героїзмом росіян, разом з ними

захоплююсь ним і я. Битва під Сталінградом — це початок ганебного кінця. Я добре розумію, що резидент Секретної служби не може зостатися живим, коли росіяни будуть тут, а союзники десь там, у Франції... Та якщо зможу довести, що врятував життя комуніста, тоді... Те, що я тобі пропоную, це звичайнісінька угода: моє життя за твоє життя... Сподіваюсь, ти не сумніваєшся, що тебе треба розстріляти? — За що?

— За те, що тобі і мені добре відомо. Тільки я можу тебе врятувати. Не доживеш до процесу або будеш страчений, навіть без суду, без доказів...

Котельник почув виразне цокання маятника, наче йому раптом відкрили вуха: тік-так, тік-так, тік-так...

— Правда, доказів немає, — підтвердив Фаніка.

— Не турбуйся, докази будуть, — посміхнувся Клонару. — Все залежить від мене.

Маятник бився нерівно. Тепер він цокав швидко-швидко, як серце людини.

— Що ж за це? — спитав робітник.

— Дрібничка! Лише кілька слів на цьому аркуші, — байдуже відповів резидент, подаючи Фаніці папір. — Приміром, таке: “Я, Сабеу Штефан, комуніст, заявляю, що мене було звільнено завдяки резидентові Секретної служби Валерію Клонару”. Дата і підпис...

Фаніка глянув на закам'яніле пожовкле лице співрозмовника. Нічого не міг розгледіти і в його зелених очах, в яких стрибали іржаві вогники. Рекс мовчав. Мовчав і Фаніка.

— Я тебе розумію, — мовив Клонару. — Можеш поміркувати. Поспішати нічого... — І натиснув на кнопку.

8. РАДІОПЕРЕДАЧА

Після других відвідин підземної галереї Павло вже не міг заспокоїтися. За взятим муляжем зробив ключа. А з думки не йшов невідомий. Юнак намагався пригадати його постать, пробував уявити її по тіні, яка промайнула в темряві. Можливо, той чоловік навіть трошки нижчий за нього...

На вулиці Павло пильно придивлявся до перехожих. Жест, манера ходити, тягнучи за собою ногу, — щось та могло б видати його. Але ж він не знає ніяких прикмет. На якусь мить побачив тінь... А хіба тінь зоставляє щось у пам'яті?

Кожен перехожий міг бути отим невідомим. Пан, який поважно веде під руку високу жінку, продавець з крамнички на вулиці Мангалії, візник, який сидить на козлах. Може, він маскується. Вдень — пан, продавець або візник, а вночі пробирається в підземну галерею і сідає біля чорного ящика. Павлові вві сні ввижалося, що він знову там, під землею. Начебто бачив і промінь, який повз по долівці, розумів, що незнайомиць наближається. Ось зараз присвітить ліхтариком. Ще трошки... Вихопилося з темряви лице. Це була чорна, блискуча куля... Юнак відчув огиду.

Але тепер у нього вже є ключ від скрині. Перед ним розкриється таємниця галереї. Хто ж такий цей невідомий?

Юнак швидко пройшов знайомою дорогою уздовж кам'яних стін. Мигцем глянув на скелет. Подумав про Фаніку, про якого він більше нічого не знає. Ось уже скільки днів минуло! Наче вирвали його з-поміж людей, наче виїхав він в іншу країну або помер.

Павло з болем у душі признався, що останніми днями через несподівану появу невідомого він менше думав про Фаніку. Але ж котельник сидить у тюрмі. І він не зізнається. Коли б Фаніка не витримав і заговорив, тут уже крутилися б шпиги. Та за ними ніхто не стежить. Значить, їхній товариш мовчить.

“Два слова, — міркував Павло, — а скільки сили і муки в них...”

Проте Фаніка тримався.

Йдучи темними коридорами галереї, Павло намагався не думати, що робиться там, у підвалах поліції. Але темрява і пустка між кам'яними стінами дуже нагадували катівню, в якій мордували Фаніку.

Чи згадує він оце про нього, Павла Мунтяну? Які думки можуть бути у в'язня, що чекає страти? Хіба може він думати про того, через кого йде на смерть? Коли Фаніка погодився включитись у боротьбу, він, як і Павло, добре розумів, що його може спіткати. Всі знали про небезпеку, та жоден не завагався. І все-таки Фаніка, а не Павло потрапив до катівні.

Юнак відчував, як пашіло у нього лице. На якусь мить спинився. Дійшов до другої купи каміння і почав повзти вузьким проходом, який стискав його з усіх боків. Небезпека підбадьорила, і він до певної міри примирився з своїм становищем. Адже і йому загрожує смерть. Ось навіть в що мить.

Ступив до кам'яної стіни, натис на кнопку, сховану між гладенькими блоками. Через отвір пробрався у тайник. Зачинив за собою двері. Присвітив ліхтариком.

Тут нічого не змінилося. Все на місці, як і раніше. Скриня, стіл, чорний ящик вгорі, незрозуміло для чого забита в мур скоба.

Не гаючи часу, хлопець ще раз придивився до всього, хотів пересвідчитися, що невідомий сюди не приходив. І справді — ніяких ознак його хазяйнування. Навіть трохи смоли залишилося на замку після того, як він знімав муляж. Зішкрябав її нігтем і встромив ключ. Замок зразу не піддавався, та врешті клацнув. Сповнений Нетерпіння, юнак підняв віко.

Якщо Павло не стримався і скрикнув від подиву, коли відкрив чорний ящик на столі, то тепер, зазирнувши в скриню, він сторопів, дивився і нічого не міг зрозуміти. Піднімаючи віко, сподівався побачити хтозна-що. Думав, що в скрині заховані коштовні речі, які розкриють йому очі на всю таємницю підземелля. Але не міг навіть припустити, що знайде цілий скарб, стоси банкнот.

Скриня була набита грішми. Одні нові, інші вже вживані, але всі старанно складені в пачки. І що найбільше дивувало, це те, що купюри не румунські. Простяг руку, взяв одну асигнацію і мало не завмер. Спершу подумав, що це сон. Упізнав зображення людини з високим чолом, уважним поглядом, з короткою і гострою борідкою. Не міг

прочитати букв на асигнації, зате портрет був йому добре знайомий. В одній тільки державі існують такі гроші.

Думки Павла сплуталися, він уже нічого не розумів. Невідомий, чия присутність тут видалася йому німою погрозою, збирав у скрині, яку до того ж ще й замикав, хоч вона була двічі схована — перший раз під землею, другий — у таємному приміщенні, — цей невідомий збирав банкноти з зображенням Леніна. Чи означає це, що він друг? А на підставі чого я визнав його ворогом? То було звичайне передчуття чи безпідставна підозра?

Невідомий добре знав галерею, а Павло ні. Але чи винен у чомусь цей незнайомий? Коли зберігав оте багатство в карбованцях там, куди, на його думку, ніхто не зміг би пробратися, то що це може бути, як не хитрість? Тільки-но помітивши невідомого в темряві, Павло вже почав вважати його за ворога. А чому? Тому що сам пробрався в його тайник?

Усі попередні припущення виявились оманною. Павло не розумів нічого. Тримав у руках асигнацію, шматок цупкого паперу, що був в обігу в країні за Прутом...

Машинально сховав асигнацію в кишеню і замкнув скриню. Думки полинули десь далеко, за кам'яні стіни... Погляд упав на чорний ящик. І знову його взяв сумнів. Скриня... ящик... Як це пов'язати?

Стояв збентежений. І в ту ж мить наче якийсь дзвінок сповістив про небезпеку. Серце почало битися сильно-сильно. Незчувся, як погасив ліхтарика. Відразу ж щось шурхнуло, і Павло миттю бухнувся на холодний камінь, втиснувшись між стіною та скринєю.

Не встиг нічого подумати. Яскравий промінь світла саянув у дверцята, невідомий уже ліз до свого сховища.

Ось він ступив на скриню. Єдине бажання, яке охопило Павла, — побачити його лице. Всім своїм єством юнак прагнув цього.

“Напевне, він одмикатиме скриню! — блискавкою промайнуло в голові. — І тоді неодмінно побачить мене”.

Проте його мучив уже не страх, а сором.

“Якщо це справді друг, то як я дивитимусь йому в очі, коли він помітить мене?”

Та незнайомиць проминув скриню і ступив до столу. Збагнувши, що той має намір відкрити чорний ящик, Павло зціпив зуби і стиснув

кулаки, щоб заспокоїтися. Зараз розвіються останні сумніви і все з'ясується.

З своєї схованки юнак намагався розгледіти невідомого. Але той сів біля столу, спиною до нього. Почепив ліхтарик на скобу, щоб світло падало на чорний ящик.

“Як же мені побачити його лице?” Якби воно хоч на мить показалося, сумніви одразу зникли б. Усе стало б відомим. Однак йому було видно лише спину, шию та потилицю. Чоловік сидів проти світла, постать його бовваніла темною плямою, трохи виразніше, ніж у темряві галереї.

Юнак розумів, що має робити невідомий, бо в чорному ящику була рація.

Незнайомець надів навушники, і через хвилину почулося цокання апарата. Павло як електрик служив у частинах зв'язку і ще не забув азбуки Морзе. Він вийняв олівець і уважно прислухався, збираючись записати на скрині літери, що їх передаватиме цей чоловік.

— У-32... У-32... У-32... — почув він зразу.

Збагнувши, що це позивні невідомого, юнак напружено чекав. Звісно, без навушників пощастить записати лише половину знаків.

“Тепер знову буде передавати”, — подумав юнак і прислухався.

Незнайомець вистукував, а Павло записував літеру за літерою, намагаючись збагнути зміст передачі. Та скоро він зрозумів, що це шифрований текст, і вдовольнявся тільки тим, що старанно записував літери, не розуміючи, що вони означають.

В мертвій тиші монотонне цокання лунало досить виразно. Невідомий вистукав лише кілька фраз. Павло шкодував, що не може записати відповідь на них, яка, напевне, була ще коротшою. Розмова тривала одну-дві хвилини. Незнайомець зняв навушники і замкнув рацію.

“Нарешті я побачу його в лице”, — подумав юнак і висунувся з-за скрині. Але невідомий підвівся, стоячи до нього спиною, і зняв ліхтарик. А коли обернувся, променем засліпив очі, і хлопцеві довелось знову сховатися. Незнайомий ступив на скриню і в ту ж мить зник у дверцятах.

Усе скінчилося. Розчарований, що й на цей раз не зміг розгледіти його в лице, Павло підхопився з холодної долівки. Він бачив тільки силует. На зріст невідомий, напевне, нижчий од нього, а з важкуватих

рухів, коли він підіймався з стільця, було видно, що це вже літня людина. Та зрештою і його чорного волосся вже злегка торкнулася сивина.

Але найважливіше — це його передача. Павло присвітив на скриню. Невідомий — У-32 — передав 55 букв:

FRAQVNTBSPBAI
BLCBFGCBARQGRA
QNLFQHRGБPBZZH
AVFGFNОBGNTVAT

Юнак вийняв блокнотик і переписав ці літери, а потім обережно зішкрябав їх ножиком з дошки. Тоді вирішив ще глянути на стіл. Незнайомець мусив записувати відповідь, не міг же він її розшифрувати усно.

Проте ніякого папірця не було, — напевне, той чоловік забрав його з собою. Павло вже хотів іти, коли це, мигцем глянувши на картон, що ним був застелений стіл, помітив на ньому якісь невиразні візерунки. Придивившись уважніше, розгледів літери. Невідомий, записуючи шифровку, натискав олівцем, і на картоні zostалися відтиски.

Дуже здівшись, Павло переписав і відповідь:

НАРВІРЕРВ
ZZHAVFGBE
TNAVMNGVBA

Усе змішалось в голові, як на папері, — літери донесення. Зараз він знав менше, ніж тоді, коли прийшов сюди. Таємниця зосталася невідомою, скриня і передавач йому не допомогли. І навіть більше того — все заплутали.

Павло попрямував галереєю. На перехресті спинився, трохи подумав. І замість того, щоб звернути в коридор, який вів на берег, поспішив у той бік, звідки показався незнайомець. Може, пощастить розвідати те, чого не зміг узнати в сховищі.

Ця галерея була така ж німа, як і та, що тяглася до моря. Можливо, тут і розкриється вся таємниця. Якийсь час хлопець простував далі і зовсім не здивувався, коли дорогу перегородила кам'яна стіна. Тепер Мунтяну уже вмів пробиратися крізь мури. Відшукавши кнопку, на-

тис, і перед ним відкрився отвір. Переліз, присвітив ліхтариком і зрозумів, що він у погребі.

Побачив скрині, а на полицках — вина у високих пляшках. Видно, хазяїн полюбляє спиртне.

Спробував уявити, на якій вулиці стоїть будинок, у погребі якого він опинився, та це було важко визначити... В кутку примітив драбину і почав підніматися вгору.

Ліз обережно, хоч навколо не було ні душі. Вдарився головою в ляду. Спробував підняти, але вона не піддалася, видно, була замкнута з другого боку. Щоб відкрити її, потрібна сокира. Та коли взятися розбивати залізо, стукіт можуть почути.

Дуже розчарований, Павло вибрався з льоху і поспішив назад уже знайомою дорогою.

9. ЗОЛОТА СЕРЕЖКА

В наступні дні Павло тільки й думав про галерею. “Хто той невідомий? Кому були послані шифровані донесення? Друг він чи ворог?”

Марно намагався щось розгадати. А коли голова вже не витримувала, виймав блокнотик, брався розшифровувати перехоплену передачу. Відповідь на два останні питання, а може й на перше, таїлася в отих буквах, які наче були написані довільно, але коли він почав розгадувати шифр, лягали в окремі слова.

Вивчаючи цю сторінку з літерами, помітив, що подвійна буква ZZ є і в повідомленні невідомого, і у відповіді, яку він одержав. Потім зауважив, що в тексті повторюється не тільки ZZ, а ціла група букв, які, напевне, означають одне слово.

І воно, мабуть, важливе, це ключ шифру, бо звичайний сполучник не може вживатися так часто.

“А чи не повторюються букви ZZ в якомусь одному слові?”

Павло почав пригадувати румунські слова з цими подвоєними літерами. Просидів цілий вечір, але так нічого й не підібрав.

Йоргу, звичайно, знайшов би когось, хто зміг би прочитати шифровку. Та через арешт Фаніки вони перестали зустрічатися. А про все помічене і почуте в підземній галереї треба негайно сповістити кудись далі. Якби Павло знав адресу свого товариша по підпіллю, то не вагаючись порушив би заборону і через Джіка домовився б про зустріч. Мунтяну був певен, що за ним не стежать. Але юнак не знав, де знайти Йоргу, і через те доводилось чекати якогось повідомлення.

На другий день після арешту Фаніки Йоргу сказав:

— Коли все буде добре, я обізвуся.

Про самого Фаніку Павло теж нічого не знав. У майстерні настали тривожні дні, Фраціла вже поводився зухвало. Приходив на роботу п'яним і нічого не робив, полишаючи свою норму на інших, а бідолаха Олару не смів і писнути.

Заклопотаний новими турботами, Павло якось забув про заплутані обставини смерті свого брата.

А от у неділю, повернувшись думкою до тих, що були причетні до загибелі Грігоре, одразу пригадав запрошення Султани. Вона ж кликала його в корчму.

Хлопець сильно здивувався, заставши в “Добруджі” Горе. З цим балакучим юнаком він познайомився в перукарні, куди заходив стригтися. Потім вони випадково зустрілися кілька разів на вулиці, а згодом почали бачитися частіше. Горе хоч і неохоче, але розповів про нещасний випадок, після якого він став кульгавим, і це здружило їх. Павло зрозумів, що веселість перукаря вдавана. Горе швидко схоплював те, що Мунтяну розповідав йому про людей і життя. Як зовсім недавно він повідомив Йоргу, Горе погодився переховувати в своїй кімнаті книги та примірники газети “Роминія лібера”. Це було перше випробування для того, хто мав згодом стати борцем проти фашизму.

Як і минулого разу, Павло переступив поріг корчми Чунту зразу ж після обіду, сподіваючись, що там у цю пору нікого не буде. Але за столиком уже сиділи ті два дідугани, яких Чунту недавно випроводив з корчми. Здавалось, ніщо не змінилось там за цей час. З стелі звисали ті самі липкі смужки паперу, на відвідувачів чекали вільні столи і триногі стільці, та сама картина висіла на стіні, в мутному дзеркалі, як і раніше, відбивалися портрет Антонеску та листівка з суворим попередженням, що за недозволені розмови можна потрапити на п'ять років до тюрми. Час, здавалося, зупинився.

Тільки присутність Горе була несподіванкою. Хлопець, сидячи під стіною, тринькав на мандоліні, наспівував пісеньку і не спускав очей з Султани. А вона стояла біля нього і слухала, похиливши голову на ліве плече, так само як це робив Чунту, визираючи з-за прилавка.

Зімкни проміння вій,
Життя — це мить єдина.
На крилах снів і мрій
Нехай душа спочине...

Горе час від часу обривав спів, щоб сьорбнути капи, а потім вів далі:

Зімкни проміння вій,
Життя — сама ома-а-ана...

Саме в цей час увійшов Павло. Перукар сидів спиною до дверей і не спускав очей з Султани. Побачивши, як вона зарум'янилась, заспівав ще ніжніше:

Зімкни проміння вїй,
Спокійно спи, коха-а-ана!

Але дівчина дивилася кудись поверх його голови, і співак здивовано обернувся.

— Розімкни проміння вїй, — мовив Павло. — Добрий день!

— Подобається тобі ця пісня? — спитала Султана.

— Щось не дуже...

— Значить, ви знайомі?.. — підозріливо і дуже розчаровано сказав Горе.

А Чунту, побачивши цього відвідувача, нахмурився і вийшов з-за прилавка. Відтоді, як побував у кімнаті Горе, він запрошував перукаря до себе, одпускав Султану з ним у місто, а потім розпитував дочку про їхні розмови. Павла ж навіть не згадував. Хіба інколи міг лайнути хлопця в думці за те, що той принизив його перед дочкою. Та й зараз мав намір вигнати юнака, але збагнувши, що Горе і Павло знайомі, вдавано посміхнувся і подав руку.

— Радий, дуже радий, що ти прийшов, — на диво весело заговорив він. — Сідай, бо життя, як співає Горе, — сама омана. Так, так... Жартуйте, розважайтесь. Тільки не піди, не поговоривши зі мною... Пам'ятаєш ту історію...

І попростував до прилавка. Вмостився на стілець, надувся, як папуга, не зводив з хлопців очей.

Павло сів біля Горе.

— Заспівай нам ще, — попросив він перукаря.

— Щось не хочеться, досить уже... — відповів той, кладучи мандоліну на стілець. — Ну, то підемо сьогодні в кіно? — спитав Султану.

Дівчина завагалася.

— Та... ще не знаю... — І запитливо глянула на Павла.

Горе зиркав чорними, неспокійними очима то на неї, то на нього.

— Бач, як воно буває! — мовив ображено. — Про Павла ти ніколи й не згадувала.

— А що вона могла згадувати? — засміявся Павло. — Ми бачились усього два рази... От і не було нічого цікавого.

Павло почував себе у шинку добре. На якийсь час забув про підземну галерею, шифровану передачу, про скриню, забиту грішми... Чунту хоче з ним говорити. Але й Султана дивиться на нього з ласкою і теплотою.

Тільки Горе дуже непокоїться.



— Ну, що будемо робити? — запитав нетерпляче. Глянув на годинник і спохмурнів. Він завітав сюди на півгодинки, щоб домовитися з Султаною про вечір. А зараз мусить іти Ні з чим. Павло став між ними. Почував себе зайвим. Але не хотів залишати їх разом. Розумів, що й Султана теж схвильована.

— Та що ж нам робити? — відповів Павло. — Посидьмо ще трохи...

— Я мушу йти. Може і ти зі мною?

Павло глянув на нього з подивом:

— Мені ще не хочеться.

— Зоставайся, — просила Султана. Пильно дивлячись на нього, м'яла і розгладжувала край скатерті,

— А... ввечері?

— Може, на другу неділю, — мовила дівчина.

Струни аж зойкнули, так стиснув Горе свою мандоліну. Чорні очі його зволожилися і заблищали, наче дві маслини. Дідугани біля столу загомоніли голосніше.

— Будь здоров, — потиснув йому руку Павло.

Перукар вийшов.

— Трошки засмутився він, — з жалем сказав юнак.

— Горе не з тих, що засмучуються через дрібницю...

Чунту, сидючи за прилавком, стежив, за ними, наче хижа птиця.

— Любить він тебе, — мовив стиха Павло.

Султана мовчала і все розправляла край скатерті. А в грудях у неї тріпотіло ніжне і тепле почуття. Вона б не підвелася з-за столу, якби навіть їй сказали, що настає кінець світу.

— Правда ж, любить? — стиха перепитав юнак. Він не вмів розмовляти з дівчатами. Але, побачивши

Горе біля Султани, зрозумів те, чого, можливо, не збагнув би й після багатьох розмов з нею. Здивовано дивився на її чорні коси, на лице з гострими вилицями та невеличким носом, на косі очі, соковиті уста, блискучі білі зуби, невеличке підборіддя. Чи гарна вона — не зміг би сказати, але хлопцеві раптом захотілося торкнутись її повік, що прикривали довгуваті очі. Відчув, що по всьому тілу розійшлося якесь приємне тепло.

Султана мовчала. Розуміла, що Павло приятелює з Горе і зараз почуває себе ніяково. Побоювалась, щоби через якесь її необережне слово він не охолов до неї.

— Може й любить, — відповіла так само тихо, як і Павло Відчула, що він став стриманим і замкнувся в собі. Стурбовано глянула на нього і заговорила швидко, поривчасто, наче перед цим, доганяючи його, пробігла велику відстань. — Може! Але я... я ні. Яка ж моя провина? Жила під замком, завжди побита... Роками тут, у шинку... І от мені дозволили вийти. Горе повів мене в кіно, а потім до кондитерської... Вперше мені прислужували, а не я комусь. Там сиділи люди... Вони сміялися, веселились... Яка ж моя провина? Я ні...

“Бідолашний Горе, — подумав Павло. — Він сприйняв за любов радість людини, яка вирвалася з тюрми...”

І враз здригнувся, спохмурнів. Це слово нагадало йому про Фаніку.

— Не віриш?.. — стурбовано запитала Султана, помітивши, як змінився він на лиці. Боялася, що Павло зараз встане і піде геть, не захоче з нею зустрічатися.

— Дайте дві кави, дядьку Чунту! — гукнув від столу один дідуган.

І Павло знову стрепенувся.

“Люди гинуть, — забилася в голові думка. — Стільки сліз, крові... І саме тепер... ми...”

Султана, нічого не розуміючи, втупилась в нього косуватими очима.

— Зараз! — промимрив Чунту, бачачи, що дівчина не збирається йти по каву. І встав із-за прилавка.

— Може, підемо в місто? Хочеш? — запропонував Павло.

Султана мало не затанцювала од радості. Мить сиділа нерухомо, а потім підхопилася з стільця:

— Зараз! Я тільки одягнуся!

Зоставшись сам, Павло довго дивився на картину, де було намальовано корабель, захоплений на морі штормом. Не здається! Фаніка теж тримається.

І раптом посміхнувся; сонячний промінь пробився крізь вітрину, і корабель аж засяяв, непереможний і сильний.

“Не потоне”, — подумав радісно.

Охоплений почуттям впевненості й надії, хлопець встав, підійшов до Чунту. Корчмар дивився на нього з-за прилавка, теж посміхаючись. Та коли б Павло був не такий збентежений, він помітив би, що чорні очі корчмаря зовсім не сміялися.

— Минулого разу я... прошу вибачення, — говорив хлопець.

Та Чунту не дав йому докінчити.

— Дурниці! Я не знав, хто ти, — мовив похапливо. — Мені здається, я щось таки пригадую...

— Ту історію з Грігоре?..

— Так, так, смерть вантажника! Ох, і метушня ж була у нас... Поліція перевернула все догори ногами. Довелось мені цілу ніч поратися, наводити порядок!..

Павло підступив ближче.

— Ну, й що?

— Май терпіння, я тобі розповім, — мовив Чунту. — Зайди ще коли-небудь. Старі люди, сам знаєш, не дуже пам'яткі. Та коли вже

почнуть згадувати, слова ллються, як з бочки вино, не спиниш... Тепер, я бачу, тобі ніколи, — посміхнувся і по-змовницьки підморгнув, бо саме увійшла Султана.

Дівчина вже скинула своє старе плаття, в якому поралася в шинку. Вона була одягнена в білу сукню, куплену Чунту на другий день після Павлових відвідин. У ній Султана здавалася вродливішою, наче й коси почорнішали. На плечі накинула турецьку, ще материну, хустку з жовтими та червоними квітами на зеленому полі.

— Ти ніколи не ходиш у шароварах? — спитав Павло.

— Носила їх, ще коли була малою...

— Ну, йдіть собі, гуляйте, — мовив Чунту. — Про що ж вам, молодим, ще турбуватись?..

Опинившись на вулиці, Павло аж закліпав очима. Старі будинки, вивіски та криві тротуари стали невпізнаними.

Білі стіни виблискували на сонці, наче мармурові. Металеві вивіски, на яких були вимальовані рум'яні булки та празькі окости, фігура кремезного моряка, що підніс до рота пляшку з іноземною етикеткою, парасольки, а поруч них — сповите немовля і напис "Речі для новонароджених" аж сяяли. До цих вивісок наче доторкнулася якась чарівна паличка, бо все мінилося барвами, змушуючи забути, що булки, окости і пляшки вже давно зникли з крамниць, що зонтики тепер можна побачити хіба у старих городян, а немовлята задовольняються пелюшками з старих сорочок та кальсонів...

І люди, яких бачив Павло, стали чарівними та лагідними, небо зробилося неслуханно блакитним, а єдина непорушна у високості біла хмара нагадувала йому Султана. Хлопець купив у бабусі з зморщеним лицем два кульки арахісу, і йому здалося, що він ніколи не зустрів такої щедрої милої душі і не їв таких ласощів.

— От і весна! — мовила Султана, притулившись до Павла. Вони мовчки прямували до моря. Але не в нижню частину міста, не на бульвар, що закрив скелі Медеї, повз які колись пропливали аргонавти, не на алеї, де тепер снували офіцери і солдати, прогулюючись з жінками од статуї Емінеску до генуезького маяка і від казино до ресторану "Чари моря". Павло і Султана йшли на берег, який височів над пляжем Татайя.

Вулиці були немошені, без тротуарів, але обсажені старими деревами. Хатки, помальовані в жовтий, рожевий та голубий кольори,

здавались іграшковими, діти бігали у дворах босі, в латаних сорочечках. Павлові хотілося говорити Султані ласкаві слова, але вони танули у нього на вустах. І хлопець простував мовчки, тримаючи дівчину під руку і жадібно вдихаючи весняне повітря. Мовчала й Султана, нічого не думаючи, нічого не згадуючи, вся сповнена невимовного чекання.

Вони зійшли дерев'яними сходами на пляж, ступили на пісок, змішаний з черепашками. Дівчина підняла довгастеньку мушлю, тонку й рожеву, наче ніготь. Потім сіли обоє під скелею і замилювались морем. Зостались самі серед тиші і спокою. Вода шурхотливо набігала на клаптик берега і відступала, прасуючи його гігантським утюгом моря. Високі хвилі, час від часу розбиваючись, викидали клапті піни і шуміли без злості, наче гралися.

— Невже я знаю тебе давно? — спитав Павло, дивлячись у блакитну далечінь. — Мені здається, ми ще маленькими бігали на майдані...

— Так, ми були разом, — мовила Султана.

— Разом... — повторив Павло і обняв її за плечі.

Дівчина відчула, що те чекання, яке вже кілька тижнів сповнювало її душу, стало болісним і жагучим. Опустила голову йому на плече, зітхнула, глянула в очі:

— Ти ж нічого мені не сказав...

— І не треба, — шепнув Павло. — Ти ж і так усе знаєш... Тобі відомо.

І, схилившись, поцілував дівчину у вуста, відчуваючи, як повніють вони, щоб вимовити слово.

— Знаю, — видихнула Султана.

Коли зійшов місяць і море заграло блискітками, юнак вийняв з кишені золоту сережку, яку знайшов у підземній галереї.

— Хтозна, як звали ту, що носила її. Може, вона й була щасливою, та загинула давно, її вбили, — промовив сумовито. — А тобі хай принесе щастя!

— Наче краплі крові, — здригнулася дівчина, побачивши два червоних камінці, що звисали на золотому ланцюжку.

Павло почепив їй сережку на ліве вухо:

— Люби мене, Султано.

Дівчина глянула на нього, його освітлене місяцем лице сяяло.

— Я тебе люблю, — мовила, тримаючись рукою за сережку. — Нас чує море, а воно зради не простить.

Хвилі навівали прохолоду. Пахло весною, сіллю й водоростями. Павло з Султаною встали і рушили до міста, що потонуло в густій темряві. А з-за скелі вийшов Агоп і довго дивився їм услід.

Вдома мати подала Павлові конверт.

— Ось, візьми. Принесла якась дівчинка...

На клаптику паперу юнак прочитав тільки два слова: “Завтра. Йоргу”.

10. ШАНІКА

Агент вивів Фаніку з кабінету і показав на кам'яні східці. В'язень нарахував сорок вісім сходинок і опинився в кінці коридора з цементованою долівкою. Похмуре приміщення, освітлене тьмяною лампочкою, було зовсім не схоже на ті кімнати, в яких він досі побував.

У Фаніки відібрали шнурки од черевик, пояс, цигарки та сірники. Наглядач, відчинивши двері з загратованим віконцем, штовхнув в'язня до камери. Фаніка почув, як клацнув ключ у замку. Кроки агента стали глухими, а потім і зовсім затихли.

Призвичаївшись до темряви, Фаніка розгледів у камері дерев'яне ліжко і дві ковдри. На кам'яному столі — кухоль води, а в кутку — параша з дерев'яною кришкою. Похмура низька стеля наче давила йому на голову.

Лежачи на ліжку, Фаніка зважував своє становище. Намагався не думати про Марію, але вона так і стояла перед очима. Ось дружина марно чекає його з роботи, потім стурбовано розпитує сусідів...

Спробував взяти себе в руки.

“Пізніше, — подумав собі, — я матиму досить часу для спогадів...”

Щеміло серце. Потер долонею груди, та біль не вщухав. Якесь зло вгніздилося там... І вскочив у біду через те, що хотів сам упоратись із завданням. Якби попросив був Луку, хлопець вибрав би зручну хвилину, налив би в бочку води навіть тоді, коли він працював біля котла.

Кляв себе за дурість. Але раз таке сталося, коли вскочив у халепу, то самому треба й виплутуватись. А чи пощастить? Може, розстріляють, як Філімона Сирбу...

Ця думка в напівтемряві камери видалася підступним і невидимим ворогом.

“Тоді війна тільки почалася. А тепер вони вже тремтять од страху... Навіть резидент Секретної служби боїться...”

Знову пригадав розмову з Клонару. В його каламутних очах взагалі нічого не розбереш. Лице хворобливе, зів'яле.

“А коли він хоче обдурити мене?”

В розписці, яку вимагає резидент, Сабеу Штефан мусить признатися в належності до організації комуністів. А потім його примусять називати прізвища. Тут відчинялися дверцята для зради.

Проста хитрість, шита білими нитками! Неначе компрометуючи себе, Клонару розставляє тенета для Фаніки. Підпишеш і попадешся їм у кігті. Хап — і готово.

“Розстріляють мене...”

Намагався уявити перед собою взвод солдатів. Ось вони думають зав’язати йому очі. Не погодився. Гримлять барабани. Хтось читає вирок. А небо чисте й блакитне...

“Взво-о-д! Струнко! Взяти на приціл’ Вогонь!”

І він падає. Нескінченне падіння до цементової доріжки.

“Дурниці!”

Встав і почав ходити від стіни до стіни. Скільки в’язнів проходилося тут до нього? Треба робити менші кроки. Три великих, шість малих.

Де тепер ті, що їх арештовували тоді з ним? Не чув ніякого шуму, інші камери здавались порожніми, його ув’язнили окремо, він поки що головний винуватець. Через дурість, хвастощі...

Подумав про Павла, Балабана. Звісно, вони там турбуються, бояться за нього... Зупинився, важко дихаючи.

“Бояться?..”

Вперше йому спало на думку, що друзі, які zostалися на волі, можуть побоятися його зради. Зненацька почервонів од сорому, — за себе, за них.

— Я зраджу?

Вигукнув ці слова з страшною люттю. Стиснувши кулаки, носився по камері, не знаходячи нічого такого, на чому можна було б зігнати свою злість. Почував себе так, наче йому плюнули в лице.

— Я? Це я?

Зачепив ногою парашу, і вона з гуркотом вдарилася в стіну.

— Вгамуйся там! — гукнув з коридора наглядяч.

Важко дихаючи, знову впав на дошки, заслані двома жорсткими ковдрами. Тхнуло потом і ще чимсь кислим. Ніяк не міг опам’ятатись.

А тоді почулися кроки, якісь невиразні слова. Клацнув замок, і двері відчинилися.

— Виходь!

Фаніку повели кам'яними сходами. І знову він опинився в кабінеті Клонару. Агенти вийшли. Маятник цокав рівномірно.

— Ну, що ти вирішив? — спитав резидент.

Клонару був спокійний, говорив не поспішаючи, наче мова йшла про погоду. На столі горіла лампа. Штори, такі ж темні, як і стіни підвалу, були спущені. Фаніка посміхнувся, — тут не веселіше, ніж внизу.

— Може, тепер ти вже сядеш, — запропонував Клонару, перехопивши посмішку котельника.

— Ні, — сказав Фаніка, — я вже насидівся. Там у мене ліжко, як у короля.

— Ми робимо те, що можемо, — поблажливо відповів резидент, виймаючи з шухляди аркуш паперу. — Ну?

— Казочка починається так: я не комуніст, — мовив котельник.

— Умгу, — мугикнув Клонару. — Вона може так початися. А кінець буде досить сумний. — І спокійно подивився на Фаніку.

— Не знаю, чи й тоді підписав би. Яка ж у мене гарантія?

— Давай поміркуємо, — повів роздратований резидент. — Що ж ти втрачаєш після цього? Нічого, бо кінець один і той же, підпишеш ти чи ні, і чи я, нечесний, обдурю тебе... Що ж ти виграєш, погодившись на мою пропозицію? Нічого в тому разі, коли б я, як оце було сказано, повівся з тобою нечесно. Все залежить від того, чи дотримаю я свого слова... Отже, єдиний твій шанс — підписати цей папірець. Гарантії? — Клонару зробив рух подиву і закінчив: — Що ж, я їх не бачу. Крім мого чесного слова та твого розуму, який, напевно, підказує тобі, що я теж хочу жити після війни...

Маятник цокав. І ще сильніше пахло лавандою.

— Після війни буде добре жити, — сказав Фаніка. — Але для цього вам потрібен комуніст, Так? То невже тут у вас нема жодного?

Клонару довго дивився на нього, потім натис кнопку.

Увійшов Аргір.

— Любий пане Сабеу, — мовив резидент, — я хочу тобі щось показати...

Підвівся з-за столу і подав знак агентів. Вийшли з кабінету, разом спустилися по кам'яних сходах у темнуватий коридор, де містилися камери.

— Котра твоя? — ввічливо спитав резидент.

— Оця...

— Чудово. Вона найкраща...

Повільно пройшли коридором і зупинилися біля останніх дверей. Наглядач поспішив їх відчинити. Вступили до якоїсь комірки, а потім до темної кімнати.

— Іди вперед, прошу, — почув Фаніка голос резидента.

Двері за ними зачинилися, і враз стало видно-видно. Це не та жовтава лампочка, що блимала в коридорі. Фаніка заслони́в рукою очі: таке яскраве було світло. А коли він уже зміг дивитися, помітив довгий і вузький стіл з каменю. В ньому стриміло блискуче металеве пруття. На стінах висіли палиці, нагайки, різні дерев'яшки, залізні і ремінні речі, яких котельник ніколи не бачив. Здавалося, що це медичні інструменти. В кутку стояв стіл горіхового дерева і шкіряне крісло. Фаніка одразу зрозумів, що їх принесли сюди згори. Над столом — рефлектор. Посеред цементової долівки з конічним нахилом до центра величезною лійкою зяяла діра для стоку. В стіні Фаніка побачив кран з шлангом. Трохи вище висів ящик з червоним хрестом на кришці.

— Я ніколи не показав би тобі цієї чорної, як ми її називаємо, кімнати, — мовив Клонару. — Та мені здається, це матиме якийсь вплив, пане Сабеу. Думаю, тепер нам знову можна повернутися до кабінету...

І резидент ступив до дверей.

— Знаєте що? — зупинив його Фаніка. — Щоб даремно не забирати у вас часу, зостанемося краще тут.

Пропонуючи Фаніці угоду, резидент, ображений поведінкою Кремера, розчарований дивними коментарями лондонського радіо щодо результатів битви під Сталінградом, розпочинав гру. Він розумів, що перемога союзників, в якій уже нічого було сумніватися, може означати крах не лише для Кремера, а й для нього самого. Служачи своїм господарям з далеких берегів Темзи, Клонару іноді заплутував плани гестапо. Але англійці далеко, в Констанцу ввійдуть не вони, а росіяни. Реально дивлячись на події, резидент відкидав можливість здійснення планів Черчілля, який обіцяв відкриття другого фронту на Балканах. Він чудово знав, що коли трестам після війни досить буде змінити назву, щоб продовжити свою діяльність, то йому доведеться

скрутніше, адже задля нього, звичайного шпигуна, ніхто й пальцем не поворухне. Навіть Панаїт в першу чергу рятуватиме свою шкіру.

Таким чином, резидент “чесно” висловив Фаніці те, в чому тільки сам собі й признавався. А проте його, сповненого ненависті до всього, захопила гра з душею людини, яка попалась йому в руки. Знав, що розписка зостанеться в нього і ні в якому разі не стане компрометуючим документом, бо, щоб викрити справжніх ворогів Антонеску, резидент мав право вдаватися до будь-яких хитрощів. Та й необов’язково йому дотримувати свого слова. Якби через непередбачені обставини припинився наступ Радянської Армії або коли б з’явилась серйозна надія на здійснення планів Черчілля, то він не завагався б стратити Фаніку. Резидентові хотілося тільки виграти час. Найкраще було б, звичайно, вирвати цей папірець, а тоді позбутися котельника. Ніхто ж не притягне його до відповідальності за зникнення людини, яка сама посвідчила своє звільнення.

Залишалась тільки гра, приємність погасити вогники у веселих очах цього робітника, який ще, впевнений у собі, знаходить сили жартувати. Клонару міг зробити з нього блазня, міг вбити, переламати йому хребет, щоб цей комуніст усе своє життя повзав, а не ходив. Міг зробити його слугою, рабом. Це тільки гра....

Але хто з ким буде тепер гратися? Котельник сплутав усі карти. Цей в’язень помітив страх і вагання в очах резидента, в яких нікому в світі ще не доводилося щось побачити. І Клонару почував себе ніяково перед ним, Сабеу Штефаном... Нагода і після війни гладити Рекса безнадійно пропала...

— Гаразд, — мовив резидент. — Зостанемося в цій чорній кімнаті. Голос його прозвучав сухо і офіційно.

Фаніка лежав на долівці вже в іншій камері, де не поставили навіть дощаного ліжка, і наче летів у прірву. Зовсім не відчував свого тіла, біль немовби вщух. Очі були розплющені, але нічого не бачили. Навколо темрява. А він, легенький, як пір’їна, лине в темряві

Пригадував, як борсався на кам’яному столі, як металеве пруття стискало йому руки, ноги, груди. Тепер уже розумів, навіщо там понавішували на стінах оте дерев’яне, залізне і ремінне причандалля. Але знав і те, що він виявився твердішим за камінь. Здавалось, його закривавлене тіло зосталося там, на холодній плиті. Фаніка наче линув у темряві.

“Після війни, — говорила йому вдома Марія, — ми поїдено в гори...”

Марія десь там... Він дуже любить її, та тепер його дружина далеко-далеко, і голос її долинає здаля, із світу, осяяного сонцем і хвилями, заповненого радістю і людьми. Колись і він жив там. А тепер він лине в повітрі...

“Кармен” плавав під червоним прапором”, — казав Павло.

Та Фаніка знав це й сам. Пам’ятав і те, як разом там, за цвинтарем, перерізали провід од німецьких прожекторів. Тупі ножиці не слухалися, а вартовий усе наближався... Хіба це можна забути? Але ті, з чорної камери, нічого не узнають. В’язень згадав їхню лють. Знову побачив, як вони, мерзенні і нікчемні, метушаться біля кам’яного столу і все допитують. Не довідаються ні про що. Фаніці на якусь мить здалося, що він підіймається вгору, наче цигарковий дим. Линув у туманній тиші, із знівеченим посинілим тілом, яке вміло мовчати. Павло, і Балабан, і Шербан, і Лука, і багато-багато інших побачать кінець війни, вони йтимуть вулицями з бойовою піснею “Вперед, до рішучого бою!” Без нього співатимуть. Без нього? А хто ж ото несе прапор?

— Я, — промовив уголос Фаніка.

Проте знав, що він далеко, там, куди пісня не може долинути. І вже підносились гори, не ті, про які мріяла Марія, а гори мовчання.

11. ДРУГ ЧИ ВОРОГ?

Упевнившись, що за ним не стежать, Павло попрямував до Анадолкію. Здалеку в заграві сонця побачив високий мінарет мечеті Джюма та балкончик, з якого мулла закликав правовірних на молитву. Опинившись на неможених вулицях, таких самих, як і ті, де він проходжався недавно з Султаною, юнак знову згадав дівчину, що так несподівано увійшла в його життя, і посміхнувся. Здалеку, з рівнини Берегану, повівав вітерець, пестив його лице і линув далі до моря, як спрагла, людина спішить до прохолодної води. Деревя пообіч вулиці нагинали своє віття, шелестіли листям.

Йоргу... У нього довгі руки, товсті пальці, як у справжнього робітника. Але Павло не знав, де працює його друг. Один час думав, що він із збройового заводу, але ніщо не підтвердило цих здогадів. Хлопець не допитувався. Був радий, що давно вже зв'язаний з цією дебелию, на перший погляд млявою, незграбною людиною, яка, однак, могла бути жвавою і міркувала досить швидко. Як старший на десять років, йоргу знав багато чого. Павлові не раз випадало бачити його врівноваженість і здоровий глузд, через те він і довірявся другові у всьому. Що ж він скаже про ці шифровані повідомлення та скриню, набиту грішми?

— Сподіваюсь, ти не привів за собою “хвоста”, — відразу спитав Йоргу.

— Не турбуйся. Краще скажи, чи знаєш ти щось про Фаніку.

— Його перевели в тюрму для цивільних. У нас там своя людина. Знаємо, що він поводить, як справжній комуніст.

Серце у Павла забилося дужче. І він спитав якимсь хриплим голосом:

— Його мучили? Так?

— Авжеж. Та він витримав.

Йшли мовчки. У бідняцькому кварталі стояла тиша, тільки вітер крутив хмари пилюки і гнав її до моря.

— А тепер? — трохи згодом спитав Павло.

— Не турбуйся, — заспокоїв його Йоргу. — Ми зробимо для Фаніки все... Можливості у нас є!..

Голос Йоргу звучав впевнено. Заспокоївшись, Павло почав розповідати, що він побачив у підземеллі. Сказав про рацію і скриню з грішми. А закінчив запитанням, яке мучило його весь час:

— Друг чи ворог?

Йоргу слухав мовчки, час від часу перебиваючи, щоб уточнити якусь деталь.

— Дай сюди шифровку, — мовив він, так і не відповівши Павлові. Перебіг очима літери і сховав папірець у кишеню. — Гаразд... Я сподіваюся, скоро про все дізнаємось. Якби не оця скриня... А ти певен, що там карбованці?

Павло подав йому асигнацію, яку прихопив з собою.

Йоргу присвітив ліхтариком.

— Так, — прошепотів, наче з жалем. — Карбованці... Що ж тепер?

Павло нетерпляче ждав од нього роз'яснення цієї загадки. Він був певен, що Йоргу знає більше за нього, Але той промовив:

— Давай поміркуємо...

— Гаразд, — розчаровано погодився Павло.

— Хто ж отой невідомий? Шпигун...

— Звичайно. Адже...

— Стривай. Про твою знахідку я повідомлю товаришів, і вони розберуться... Та ж у нас теж є голови на плечах, то й ми мусимо мати якусь думку.

— Невідомий шпигує, — не зовсім впевнено сказав Павло.

— Гаразд. Але для кого?

— Тільки не для німців...

— Звісно, бо тоді йому нічого було б таїтися. У нас німці порядкують, як у себе вдома... Тоді що? Він працює на англійців або американців. Французам, мені здається, тепер це не потрібно — я маю на увазі французів з руху опору. Що ж до Петена...

— А оті карбованці? — перебив його Павло.

Йоргу сердито пробурчав:

— Ага, карбованці... це збиває з пуття і мене!

Вітер з силою дув їм у спину, підганяв уперед. Пилюга оповила їх пеленою.

— Коли я побачив зображення Леніна, — мовив Павло, — мені чомусь здалося, що незнайомиць — наш...

Йоргу помовчав.

— Це нас плутає, — заговорив наче сам до себе. — Образ Леніна дорогий нам... Але чи схвилював би він ворога?

— Що ти хочеш цим сказати? — здивувався Павло.

— Ти й не здогадаєшся, — засміявся раптом Йоргу. — Саме ці карбованці й виявляють, з ким ми маємо справу!

Дуже вдоволений, він мало не підстрибував біля Павла.

— Мабуть, мені бракує клепки в голові, — сказав юнак. — Їй-богу, я тут нічого не розумію...

— Бо не хочеш. Коли добре поміркуєш, то збагнеш, що шпигун працює на союзників і розуміє, що гітлерівців звідси поженуть...

— Ну й що?

— І в Трансністрії можна роздобути радянські гроші в будь-якій кількості, бо німці замінили їх своїми марками. А шпигун? Він вважає, що росіяни висадяться в Констанці, і скуповує у солдатів, які повертаються додому, пачки карбованців. Це гроші, як кажуть, на чорний день, а можливо, цей тип сподівається завербувати на них якогось радянського солдата для своїх хазяїв... Бачиш, саме карбованці, які нас плутали, і показують, з ким ми маємо справу. Серце ж ворога б'ється не так, як твоє...

Павло не зумів заперечити той несподіваний висновок Йоргу, що карбованці викривають ворога. Все тепер пов'язувалось. І хоч сам він не зміг розгадати таємницю галереї, однак тепер почував себе задоволеним. Значить, не помилився. Невідомий таки ворог. Він відчув це ще тоді, коли помітив його тінь в підземеллі. Але Павла все ще дивувало, як легко Йоргу збагнув усе це.

— Я ніколи б не додумався, — признався він.

— Треба краще думати, — мовив Йоргу. — А тепер давай поміркуємо, що ми можемо зробити з рацією!

— Ми? — спробував вгадати думку товариша Павло і ще раз, наче бажаючи збагнути вимовлене ним слово, повторив: — Ми?

— Караван, — покwapно сказав Йоргу.

— Його затримали, наскільки могли...

— І добре зробили! Але хіба ти не розумієш, що тепер його можна зовсім законсервувати? — вигукнув Йоргу, розсердившись на

товариша, що він такий недогадливий.

Та в Павловій голові враз прояснилося.

— Іфрім? — вигукнув він радісно.

— Тихше! Коли Антонеску каже, що стіни мають вуха, він іноді має рацію... Іфрім у морі, післязавтра повертається. Чи зумієш ти передати йому кілька слів?

— Зміг же я записати шифровки! — збуджено мовив Павло. — Завтра ввечері минає десятиденний строк. А вночі караван вирушить.

— Гаразд. Завтра ти матимеш радіограму.

Павло аж затремтів від радісного збудження. Та раптом він спохмурнів.

— Йоргу! Тоді, виходить, Фаніка... даремно?

Йоргу, насупившись, узяв його під руку..

— Ні, не даремне, чуєш? Це боротьба. З жертвами, з кров'ю...

Вітер подужчав, на спраглу землю впали перші великі краплі дощу. Гнулися до землі дерева, а вітер із свистом спішив до тихого в цю пору моря.

Агоп блукав вулицями, як людина, що втратила все в житті. Йому потрібно було десь заробити грошей.

Вчора він обійшов усі ресторани й шинки, нічні бари, але фісташки, які хлопець пропонував усюди, мало хто брав, і виручки йому ледве вистачило на дві чашки простокваші. Поспішив у порт. Проте біля кораблів уже не побачив людей, караван був готовий до відплиття. Трохи далі, на пристані, снували вантажники. Ними командував Сіле Пішкот, який замінив Саву Барбосу, Агоп знав, що без його дозволу ніхто не зможе вантажити чи розвантажувати чорні кораблі, які стояли на причалі біля берега. А в ті роки більше вантажили, ніж розвантажували.

На італійське судно саме гнали череду биків, вони впиралися й ревли. Крани піднімали в небо штабелі пиломатеріалів, гойдаючи їх у повітрі, наче востаннє показуючи їм рідний край, і обережно опускали в трюми німецького корабля. З навантажувача лилися золоті потоки пшениці й кукурудзи, що їх німці не встигли вивезти восени. А над людським мурашником, поміж вагонами та підйомними кранами лунали вигуки вантажників, короткі накази, змішані з ревом биків, криками сирен, скреготом ланцюгів та гудками паровозів. На пристані перед заправною станцією з величезними резервуарами, що були

помальовані в зелений та коричневий кольори і замасковані листям, кораблі-цистерни ссали чорне золото, яке текло по трубопроводах.

— Що поробляєш, Агоп? — спитав його запилений вугіллям чолов'яга, який тільки-но скінчив з своїми хлопцями вантажити судно.

— В животі кишки грають марш, — признався Агоп.

— Поговори з Сіле, — порадив вантажник, випльовуючи чорну слину і дивлячись на нього дуже білими на вимазаному обличчі очима.



Та Агоп знав напевне, що Сіле Пішкот не захоче з ким говорити. Звикнувши жити вільно й незалежно, хлопець не міг працювати на одній роботі більше двох — трьох днів, а Сіле не потрібні “літуни”. Останнього разу отаман прогнав Агопа, пригрозивши поламати йому ноги, якщо він з'явиться в порт, і передбачливий хлопець намагався не потрапляти Сіле на очі.

Бродяга зітхнув і попрямував вулицею в місто. Бувши голодним, він зараз думав тільки про те, як би йому пообідати. Згадав, що саме в цю пору прибуває експрес з Бухареста, і поспішив на станцію, надіючись піднести якійсь пані чемодани і заробити кілька леїв. Та

невдача переслідувала його й тут. Поїзд прийшов кілька хвилин тому, і перон уже спорожнів.

— Тобі щось уже перепало? — спитав він чистильника-циганчука, який сидів на сходах і меланхолійно озирав своє причандалля.

— Та маю кілька мідяків! — відповів той. І Агоп поспішив на вулицю Кароля, сподіваючись підробити щось у оптовиків, бо відколи у них мобілізували продавців, вони давали деякі доручення міським хлоа-цям.

Отак і прямував, засунувши в кишені руки і посвистуючи крізь зуби. І раптом згадав трохи навіжену пані, якій восени колов дрова. Вирішив спитати, чи не потрібна їй ще якась поміч. Повернув на вулицю Вітру і через коридор пройшов у двір турецького будинку, де недавно побував Чунту. Гуркаючи дерев'яними підощвами, піднявся скрипучими сходами на балкон і постукав до Аделаїди.

— Хто там? — проспівала колишня циркова наїзниця і відразу ж одчинила двері.

Вона була в довгій, аж до п'ят, кольору качиноного яйця сукні, прикрашеній зеленими шнурочками. Біля рукавів та на шії — сила всякого мережива.

— Чи не потрібно вам наколоти дров? — спитав Агоп.

— Ні, синку, не треба, — відповіла Аделаїда, бо вона всіх, навіть дорослих людей називала хлопчиками й дівчатками. — А чому це ти мене питаєш?

— Та так, з цікавості, — мовив Агоп, якого давно вже ніщо не дивувало.

Аделаїда задумалась, її дитячі очі розширились.

— Дивно, — мовила вона. — Тобі ще про щось хочеться довідатись, хлопчику?

— Чи немає у вас чого-небудь попоїсти? — спокійно запитав Агоп.

Обманута в своїх сподіваннях, Аделаїда похитала головою.

— Який ти маленький, — мовила вона скрушно. І зачинила двері перед самим носом хлопця. — Ніхто мене не розуміє! Ніхто...

Агоп знизав плечима і спустився сходами. Біля басейну побачив дідуся, що кохався в метеликах.

— Мені б не хотілось, щоб ти про мене погано подумав, — заговорив до нього Заня. — Та коли тобі потрібна скромна поміч, я... — і подав хлопцеві асигнацію.

— Мені все згодиться, — сказав Агоп, беручи гроші. — Дякую! Велике спасибі! Якщо вам потрібно щось принести чи наколоти дров, то...

— Дуже жаль, — відповів збентежений Заня, — але зараз не треба... Може, зайдеш іншим разом...

Агоп відчув жаль до старого, який наче пробачався за свою подачку. І в пориві великодушності, знаючи професорову пристрасть, вирішив віддячити йому.

— Коли хочете, можете показати мені свої метелики! — мовив поблажливо хлопець.

— Вони тобі справді подобаються?.. А втім, хто може бути байдужим до них! Ти хороша людина, — радісно відказав Заня. І, взявши Агопа під руку, повів показувати свої дорогоцінні колекції. Вступивши до кімнати, зачинив двері, щоб їх ніхто не потурбував.

12. “УВАГА! УВАГА!”

Султана жила ніби в чудовому, чарівному сні. І якби хтось сказав їй, що оці важкі роки увійдуть в історію як роки найболючіших жертв, що їх мало людство, дівчина здригнулася б від жаху, а то й прогнала б з очей того, хто спробував би переконувати її в цьому.

Досі шинок для неї був тюрмою. А тепер Султана навіть полюбила корчму, бо в ній познайомилася з Павлом; Чунту, якого завжди боялася, почала шанувати як справжнього батька за те, що він підтримує її в коханні, навіть до Горе ставилася з приязню, як до Павлового друга.

— Скажу Горе, щоб уже не приходив сюди, — висловила вона якось уголос своє бажання.

Та Павло докорив їй:

— Чому? Він хоч і меле язиком, як зіпсований млин, а насправді нещасний і багато натерпівся. Не засмучуй хоч ти його. Побачить, що ми кохаємо одне одного, і зостанеться нашим другом.

Для Павла все було зрозуміло. Та Горе не знав, що Мунтяну приходить в “Добруджу” ще й задля того, щоб ближче узнати його.

— Чого це тобі вліз у душу отой Павло? — спитав якось перукар Султану. — Хіба було погано, коли ми ходили в кіно, замовляли в “Еліті” по тістечку і любо розмовляли? Чудовий то був час, Султано’

— Хіба я знаю... — відповіла дівчина двозначно.

Вона не хотіла, щоб Горе ображався на Павла, через те й не сказала нічого. Та перукар добре все розумів. Відколи Заня повідомив йому, що приходив якийсь Іонеску, пан з чорною бородою, Горе став недовірливим. Не зумів дізнатися, хто був отой дивний приятель, але помітив, що книжечка з піратом на обкладинці зникла. Павлові про це нічого не сказав, боявся, що той докорятиме, однак увесь час був насторожі. Один кінчав роботу в перукарні, другий у майстерні, і часто приходили до шинку майже водночас. Та іноді траплялось, що Горе не застavaв Султани.

— Вийшла кудись з Павлом, — говорив тоді Чунту з-за прилавка. — Він же встиг сьогодні раніше...

Шинкар завжди кидав дошкульне слівце, яке штрикало в серце гострим ножем. Павлові теж нашіптував, що Горе дуже зачастив до них. Прийде, мовляв, і грає на мандоліні, все розважає людей.

— Тільки й радості в бідолашної дівчини, — зітхнув Чунту. — Побачив би ти, як вона слухає його пісні, стоїть, наче зачарована...

Павло змінював розмову і просив розповісти про той випадок, що трапився в “Якорі” з його братом. Тоді Чунту починав верзти нісенітниці. Говорив про запеклі бійки, про те, як Сава Барбосу кусав непокірливого вантажника зубами або плів щось про щедрість моряків, які пропивали в корчмі всю свою платню і одяг. Іншим разом починав згадувати приємні дні, коли вони перевозили контрабандою шовк, килими та “білий товар”, опіум, і не забував відзначити, нібито й брат Павла був причетний до того. Чунту згадував Грігоре і в зв’язку з шаленими бійками, такими ж кривавими, за його висловом, “які бувають у фільмах”. Брат фігурував завжди і в розповідях про контрабандистів, про сварку вантажників, про пиятику моряків, тож Павло вже нічого не розумів з цього базікання і, кінець кінцем, припиняв розмову. Він виходив з Султаною і прямував до скель на пляж Татайя, туди, де вони були першого разу.

Коли дівчина поверталась додому, Чунту, як турботливий батько, що хоче знати, з ким кохається його дочка, починав її розпитувати.

Так прогулювалися вони й цього разу, Павло проспівав пісню “На галявині біля виноградинка”. І раптом Султана помітила, що хлопець спохмурнів і замислився. Трохи згодом сказав, що йому час уже додому, — до нього немовбито має приїхати з Бухареста дядько, якого він не бачив багато років.

— А тобі поспіває й Горе. Мабуть, уже чекає там з мандоліною... — проказав юнак.

Султана злякано глянула на нього.

— Я поклялась морю, — мовила, простягаючи руку до золотої сережки, що висіла у неї на шиї, на ланцюжку, який вона знайшла в материних речах.

На розі й попрощалися. Павло трохи покрутився по місту, поки не пересвідчився, що за ним ніхто не стежить. А тоді попрямував в Анадолкію і зустрівся з Йоргу.

— Подивись сюди, — сказав йому друг, подаючи аркуш паперу з якимись літерами.

— Що це? — спитав Мунтяну, нічого не розуміючи.

— Шифр, — відповів Йоргу. — Наш спеціаліст каже, що він дуже простий. Запевнив мене, що навіть найскладніший шифр можна розшифрувати. Отже, наш незнайомиць до певної міри має рацію, користуючись саме ним. Тим паче, що передача ведеться чужою мовою.

— Ну, й відомо, що він передав?

— Поглянь сюди. Розшифровувати починаєш з першої літери, яку треба замінити іншою, щоб прочитати весь текст. Під А стоїть, приміром, Н. Це значить, що на місце А ставиться Н і навпаки, замість Н — А.

— А текст? Який текст передав незнайомиць? — нетерпляче спитав Павло, бажаючи швидше довідатися, що за птиця той таємничий чоловік, якого він уже двічі бачив у підземеллі.

— Англійський, — відповів Йоргу. — І це до деякої міри є шифром для нас, бо ні ти, ні я не знаємо англійської мови... Щастя, що наш спеціаліст розумніший. Коли хочеш почитати, що передав твій незнайомиць, то будь ласка...

Павло ледве прочитав:

SENDING OF CONVOY
POSTPONED TEN DAYS
DUE TO COMMUNIST SABOTAGE

— Ну, добре... — мовив він здивовано, зрозумівши лише три слова з цього повідомлення.

— І ось що йому відповіли.

На папірці, що його показав Йоргу, було написано:

UNCOVER
COMMUNIST
ORGANISATION

— Тобто? — спитав Павло, помітивши, що слово “комуніст” фігурує як у повідомленні, так і у відповіді.

— А ось що. Невідомий передає: “Відправку каравану одкладено на десять днів через саботаж комуністів”. А той відповідає: “Викрийте комуністичну організацію”. Зрозуміло?

— Стривай, — тільки й прошепотів Павло.

Чого завгодно міг він чекати, тільки не цього. Те, що відбувалося в підземній галереї, оця гра в хованку означали щось більше, ніж він уявляв собі, коли знайшов рацію і скриню з грішми. Підступна діяльність невідомого стосується не тільки їхньої організації, вона спрямована проти всіх країн — учасниць антигітлерівської війни і, в першу чергу, проти Радянського Союзу,

— Як бачиш, я мав рацію, — вів далі Йоргу, і в голосі його Павло відчув сум. — Ніхто вже не сумніватиметься, що невідомий — англійський чи американський шпигун...

— Який допомагає німцям? — шепнув Павло, хоч це ніяк не вкладалося в його голову. — Розбійник напав на дім, мешканці збираються захищатись, і раптом хтось з-поміж них повідомляє грабіжнику наміри сусідів?

— Караван, певно, везе до Одеси якийсь цінний вантаж, — заговорив Йоргу. — На жаль, ми не знаємо, що саме, може, якусь нову зброю... Гітлерівці сподіваються одержати її і зупинити радянський наступ, а тому зроблять усе можливе, щоб кораблі відпливли якнайшвидше.

— Гаразд, а союзники? Вони ж з росіянами?

— Ех, союзники, — скрушно похитав головою Йоргу. — Бач, союзники бояться радянського наступу, і це найважливіша деталь, про яку ми довідуємося з шифровок! Радянська Армія, Павле, це армія революції... І Черчіллю так само неприємно бачити її в Берліні, як і Гітлеру. Мабуть, росіяни добре знають "щирість" союзників, а ці шифровки виразно свідчать, що під маскою дружби у них схована отрута... Саме тому мені й доручили передати тобі подяку партії. Те, що ти виявив, без сумніву, дійде куди слід, і можливо, ця твоя звістка допоможе відвернути велику біду...

Павло од хвилювання не міг вимовити й слова. Не вірив своїм вухам, що Йоргу, якого він знав як розсудливу і помірковану людину, сказав таке про нього.

Хто він? Один з тих багатьох, що борються за завтрашній день, що хочуть побудувати справедливий лад у новій, справді вільній Румунії вперше за всю її бурхливу історію... Сотні, тисячі борців, як і він, піднімаються, і нікому з них не спаде на думку, що вони роблять щось особливе, бо совість спонукає до цього їх, справжніх і вільних людей. Вперше уявив собі, що кожен з цих борців облишив спокійне життя і

включився у велику битву. Він теж не звичайний електрик з портових майстерень, а людина свого часу, яка бере участь у героїчній боротьбі, що про неї діти колись дізнаватимуться з книжок.

— А тепер повернемось до наших справ, Павле, — сказав Йоргу. — Ще про одне нам треба подумати. Шпигун, як бачиш, дістав розпорядження викрити комуністичну організацію, бо тільки вона здатна затримати караван в порту... Може, це він просто похвалився перед своїми хазяями, сподіваючись одержати добру винагороду, а можливо й справді щось таки довідався про нас. Будь дуже обережним, придивляйся до кожної нашої людини! А зараз... ти зумієш зв'язатися з Іфрімом?

— Ще й питаєш! — нетерпляче вигукнув Павло. — Тепер, коли я знаю, якого значення надають німці цьому каравану?.. Тільки б він почув мене!

Десь у відкритому морі вхід у порт закривав мінний пояс, залишалися тільки невеличкі ворота для військових суден, що припливали до берега. Ці ворота перед виходом каравану мали розширити. І, на щастя, це завдання мав виконати міноносець “Михайло Хоробрий”. Радіотелеграфістом на ньому служив комуніст Іфрім. Стерновий теж комуніст. Діставши повідомлення про відправку каравану, Іфрім скаже стерновому, і той зійде з напрямку, збочить на один градус, щоб залишити міну саме на воротах мінного загородження, на шляху проходження каравану, який держатиме курс на Одесу. Павло мав рацію, вважаючи, що Іфрім може не зафіксувати їхнє повідомлення, бо не чекав його. Він не знає ні довжини хвили, ні години, коли відбудеться ця передача.

— Почує, не турбуйся, — заспокоїв його Йоргу. — Він неодмінно мусить стежити за всіма повідомленнями, що даються по радіо...

— А німці? — спитав Павло.

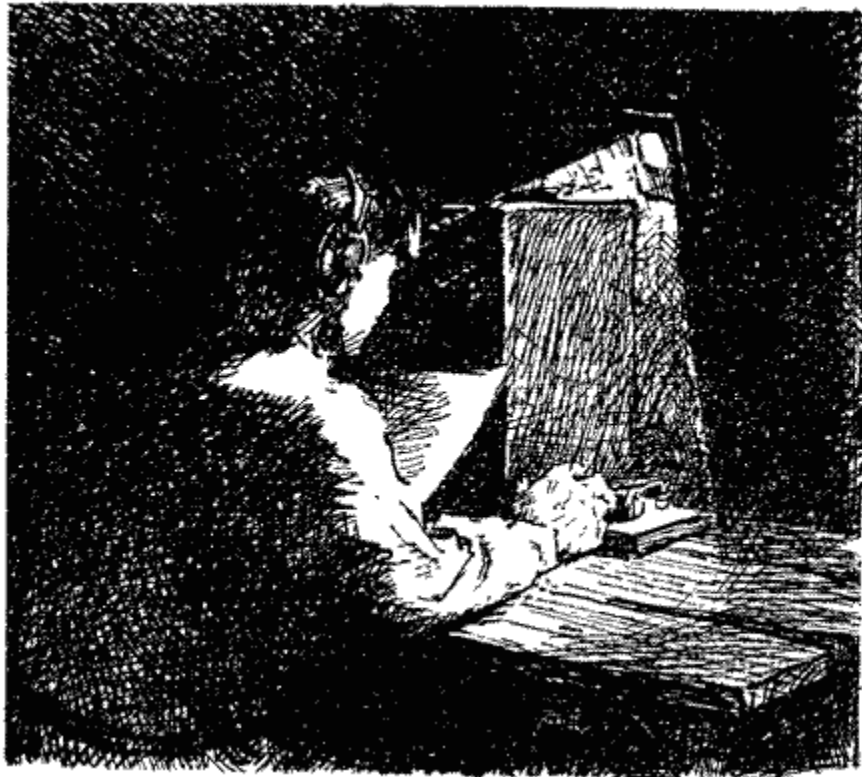
— Це правда, німці теж можуть перехопити радіограму, бо вона ж буде не зашифрованою. Та яке ж це має значення, коли відправку каравану вже намітили на сьогодні? Нам важливо, щоб саме Іфрім дізнався про неї. Текст, який ти передаси, простий і ясний: “Увага! Цієї ночі німці відправляють караван до Одеси”. А Іфрім знає, що йому робити далі...

— Добре, тоді я йду, — мовив Павло, ховаючи папірець з текстом радіограми в кишеню. — Котра година?

— Двадцять хвилин на десяту. До дванадцятої ти маєш час...

Від дванадцятої ночі до шостої ранку з'являтися на вулицях заборонялося, та Павлові не раз доводилось ходити по місту саме в цей час, він умів ховатись од патрулів. Швидко простуючи через пустинні квартали, почав уявляти, якими вони стануть після війни. Майже забув вигляд освітленої площі з блискучими вітринами, вулиці, на якій після трудового дня безтурботно прогулюються люди. Місто завмерло, наче убивчий подих війни, прогнавши все живе, торкнувся мостової, ліхтарів і стін. Увесь світ горів. Дивно було уявити газету без повідомлень з фронту, пекарню, магазин чи м'ясні крамниці без карткових талонів, сад без окопів. От коли б зайти в кіоск і спокійно попросити у продавця газету "Роминія лібера", як оце зараз ми купуємо "Універсул". Інші часи, майбутня Румунія...

Хлопець підходив до моря. Чуючи, як воно похмуро реве, уявив вибухи мін, що топлять караван, і здивувався од безмежної радості, яка охопила його. Дихав швидко, стискаючи зуби, його навчили ненавидіти — німці-фашисти, Антонеску, пани в котелках і фраках, фотографії яких він бачив у газетах, геть усі.



Було холоднуvато. З моря дув пронизливий вiтер, i вода набiгала на пляж, бурхаючи бiля скель. Павло ввiйшов у галерею i попростував швидко, аж поки не добрався до кам'яної стiни. Натиснув на кнопку, дверцята вiдчинилися, i вiн знову опинився в сховищi шпигуна. Але тепер юнак уже знав, що робив неvидомий, i його охопило неприємне почуття. Однак пiдiйшов до столу, повiсив лiхтарик на забиту в стiну скобу i, насунувши на голову навушники, почав передавати:

— Увага! Увага!

Зробив паузу, потiм знову послав в ефiр позивнi. Уявив собi, як здивується на мiноносцi Iфрiм, коли прийме рaдiограму.

— Увага! Увага!

Передавав текст кiлька разiв через короткi промiжки часу. Чув у навушниках свої сигнали, як чув їх i Iфрiм, а можливо, й нiмецький радист. “Як сталося, що нiмцi досi не виявили цiєї рацiї? Тiльки тому, що вона схована в пiдземеллi? А може, її залишили навмисне. Та це їхня справа, — подумав Павло. — Напевне можна сказати одне — моя рaдiограма їм не сподобається!”

Зняв навушники, замкнув передавач i озирнувся навколо, шукаючи очима антену. Освiтивши лiхтариком стелю, побачив там отвiр. А куди вiн iде далi?

Погасив лiхтарик, вiдчинив дверцята. I в ту ж мить далеко в галереї помітив свiтле коло. Наче кiт, прокрався аж до розвилки, болiсно думаючи, як йому угледiти лице неvидомого. Освiтити його? Але цього чоловiка треба роздивитися так, щоб вiн i не пiдозрiвав, бо рацiя може ще пригодитися.

Згадав свій сон, в якому голова незнайомця обернулася в чорну, гладеньку кулю, без нiяких людських рис. Тепер чулися його кроки. Бувши певен, що нiхто не знає його таємницi, шпигун не остерiгався. А чого йому боятися? Скiльки рокiв минуло, i нiчого не трапилось. Не думав вiн, що завдяки бомбуванню його схованку викрито.

“Знову побачу тiльки тiнь”.

Його аж душила злiсть. Переступав з ноги на ногу i кусав собi губи, розумiючи, що не зможе нiчого вдiяти. Раптом помітив, що незнайомиць час вiд часу пiдiймає вгору лiхтарик, освiтлюючи стелю. Збагнув, що той перевiряє антену. I сторопiв, подумавши, що лiхтарик може саянути на розвилцi, бiля нього. А в думцi спонукав його:

“Ну, ну. Засвiти тут, тут...”

І ось те, чого він палко бажав, сталося. Дійшовши до перехрестя, незнайомиць знову підняв ліхтарик, і промінь вихопив з темряви його обличчя. Чоловік постояв якусь мить, освітлений промінням, потім рушив далі. І Павло дуже зрадів. Він побачив ворога в лице.

13. НАГЛЯДАЧ ТАКЕ НІКОЛАЄ

Камера в тюрмі, куди Фаніку однієї ночі привезли машиною після того, як Клонару пересвідчився, що нічого не доб'ється од в'язня, була схожа на камеру в підземеллі елегантного приміщення Секретної служби. Хоч в'язень і сидів тут кілька днів, а проте майже не розумів, що з ним діється. Він був далеко від людей, в якомусь світі, де лише згадки калейдоскопічно змінювалися, наче кадри в німому кінофільмі. Знову переживав давно забуті події і бачив людей, про яких уже не думав. Линув, наче хмарина чи величезна тінь, над батьківським двором, над містом. Колись давно він читав книгу, в якій одного чоловіка родичі і приятелі вважали мертвим, хоч той усе бачив і чув.

Фаніка лежав випроставшись, не міг ні рухатися, ні говорити, але, як і раніше, розумів. І нічого його вже не цікавило... Заклякле серце теж наче завмерло, як і в того чоловіка в книжці. На очі спершу з'являлися ті, кого вже не було в живих, і він їх проводжав поглядом, аж поки вони не зникали в тумані, а на зміну їм надходили вже живі люди. Коли перед ним поставала Марія, Фаніка не міг стримати сліз, які зрошували опухле, знівечене лице та бороду. Але не спиняв їх. Не міг...

Потім до нього прийшло відчуття власного тіла. Боліли кості, спина, кожен суглоб. Пробував відірватись од дощаного ліжка, щоб полинути у височінь, як оце раніше, та не міг. Тепер він поважчав, щось страшне тягло його донизу, давило тіло, скроні болісно стискалися, наче по них без упину стукали молотками. Коли раніше був німий, то тепер стогнав, на зло наглядачеві, який грюкав у двері і наказував мовчати.

В коридорі позмінно чергували два наглядачі, і тоді, коли біль вщухав, Фаніка наче відчував на чолі чиюсь холодну руку. Кілька разів здавалося, ніби хтось кладе йому в рот пілюлю, і він її ковтає, думаючи часом, чи не мають на меті його отруїти. А одного дня розплющив очі і побачив похмурі стіни камери, дощане ліжко під собою, двері з загратованим віконцем. Спробував піднятися. В голові гуло, в грудях боліло. Трохи потужившись, сперся на руки і сів. Спустив ноги,

підвівся, але камера враз закрутилась, наче колесо у возі, і Фаніка впав долілиць, вдарившись лобом в цементовану долівку.

А коли прийшов до пам'яті, то побачив, що лежить уже на ліжку. Через ґрати хтось дивився, приклавши пальця до уст. Трохи згодом відчинилися двері і увійшов з мискою в руках наглядач. В ніс ударив кислий запах борщу. Фаніка розплющив очі, але раптом відчув, що йому поклали в руку якийсь папірець. Вхопив записку і, поки наглядач, повернувшись до нього спиною, ставив на стіл миску, перебіг очима текст:

“Тримайся! Ми гордимось тобою. Будемо підтримувати зв'язок через наглядача”.

— Прочитав? — пошепки спитав тюремник.

Фаніка мовчки дивився йому в очі. А той узяв записку, витер сірника, запалив її.

— Це ти мене підняв з цементу? — запитав в'язень

— Поговоримо пізніше, а зараз спи, — мовив наглядач і поклав на ліжко коробку сірників та пачку цигарок.

Фаніка запалив. Затягнувшись димом, сп'янів, наче од міцного вина, і побачив поруч себе Марію, Павла та всіх друзів. Знову почував себе в рядах борців. Погасивши недокурок, сховав його і заснув.

Наглядачеві Таке Ніколає було майже п'ятдесят років. Змарнілий, з пожовклими од тютюну вусами і сумними очима, він нагадував стрілочника, рибалку або чорнороба, одного з тієї армії трударів, яких обтяжують нестача грошей і багато голодних ротів. До цієї служби він працював могильником, а потім веслярем на одному з човнів, які чекали біля казино на панів, що бажали погойдатися на хвилях, перш ніж спробувати щастя у грі в рулетку.

— Нехай буде одна хороша душа і в тюрмі, — мовив він дружині, надівши уніформу.

Платню мав невелику, зате державна служба забезпечувала на старість пенсію. Обстановка в тюрмі була жахлива, але Таке Ніколає тішився, що потай може допомагати в'язням. Увечері, перед сном, він молився біля ікони святого Миколи і спав тоді спокійно, ніколи не бачив тих жахливих снів, які мучили інших наглядачів.

Дружина Тінка народила йому десятеро дітей. Та святий чудотворець, знаючи, як важко живеться на землі, напевне, упросив ангела смерті змилосердитися і забрати п'ятеро малят в рай. Цю

просьбу ангел задовольнив. І тих дітлахів, що zostалися живі. Таке дуже любив і всіляко оберігав од ангела смерті. Коли найменша дитина, Ріца, захворіла, батько без будь-якого вагання постукав до лікаря-педіатра Гольденберга.

Було вже далеко запівніч. Але Таке це не спинило. Він грюкав до тих пір, поки у вікні не показаласть чоловіча голова.

— Ви що, хочете висадити мені двері? — запитав хазяїн,

— Борони боже! — настрашився Таке. І тоді лікар, відчинивши, сказав, що не треба було йому так стукати, що досить натиснути на кнопку, і він почув би.

На Гольденбергу був халат, що сягав йому до колін, а під халатом — довга, аж до п'ят нічна сорочка. В цьому вбранні він скидався на служителя якогось релігійного культу. Незважаючи на свої солідні роки, лікар був стрункий і набагато вищий за наглядача. Лице кругле, на голові кучма сивого волосся. Крізь скельця окулярів у товстій оправі прозирали стомлені очі, які аж ніяк не пасували до жвавої вдачі лікаря. Він без упину рухався, вимахував руками, тупав ногою і говорив швидко, з жартівливою фамільярністю, наче перед ним були діти.

Як тільки почув, що дівчина вже дві ночі марить у гарячці, одразу ж пройшов до другої кімнати і почав одягатися. Через відчинені двері закидав збентеженого наглядача безліччю запитань, на які той ледве встигав відповідати.

За кілька хвилин лікар, прихопивши медичну сумку, взяв Таке під руку і швидко вийшов з ним на вулицю. По дорозі ні на мить не змовкав. І коли вони дійшли до будиночка Таке, Гольденберг був майже певен, що дівчинка хвора на скарлатину. Та й про самого наглядача він уже знав, мабуть, не менше, ніж дружина Тінка, що народила йому десятеро дітей.

— Ах, яка гарна дівчинка! — вигукнув лікар і, підступивши до ліжка Ріци, при світлі гасової лампи почав ворухити пальцями так, що на стіні з'являлися зайчик з довгими вухами, метушливий собачка, мавпа, яка наче чухає собі голову.

Розбуджена від сну, дівчинка заплескала рученятами.

— Ну от! — засміявся жартівник. — А зараз давай пограємося в лікаря.

Ріца зайшлася плачем. Гольденберг одразу заспокоїв її, сказавши, що хворим у цій грі буде він.

І дівчинка вистукувала його по спині, попросила вимовляти “тридцять три”, притулилась вухом до його грудей, а потім приписала сотню уколів. Тоді вже Гольденберг сам оглянув Ріцу і пересвідчився, що у неї справді скарлатина, ще й гіпертоксична.

Температура підвищувалась без упину, і дівчинка весь час марила. Занепокоєний лікар виписував рецепти і все посилав Таке до аптеки. А коли Ріца розплющувала очі, розповідав їй такі смішні історії, що зона засинала з усміхом на устах.

Одного дня Гольденберг дав Таке ще один рецепт і здивувався, що той уже не спішить до аптеки, а витирає рукавами очі.

— Подивіться на нього! — вигукнув лікар. — Чого це ти плачеш? Думаєш, мені потрібні сльози замість ліків? Чи, може, вважаєш, що я потребую пацієнтів?.. Хворих, щоб вони були здорові, у мене досить, до того ж я не лікую вусатих дітей!

Гольденберг говорив, сміявся, поплескував хазяїна по спині і штовхав до дверей.

— Не прогнівайтесь, пане лікар... Але я вже не маю грошей, — видушив Таке крізь плач.

— Як це не маєш грошей?.. Ось гроші, — вигукнув Гольденберг і поклав наглядачеві в руку кілька папірців. — Плаче... А ти сам хіба здоровий?

Хвороба затяглася. Лікар приходив, залишав гроші і йшов. Якось уночі він приніс ампули для ін'єкцій. Таке чергував у тюрмі. Тінка, хвора й заплакана, ледве стояла на ногах.

— Хіба я маю тут з ким поговорити? — буркнув вдавано Гольденберг і наштовхнувся на стілець, бо в тісній кімнатці наглядача ніде було навіть зайвий раз ступити.

Лікар намагався бути бадьорішим і, не маючи змоги з кимсь перемовитися слівцем, розмовляв сам з собою. Дівчинка вже вмирала. Він зробив усе можливе, та хвороба була жорстокою. Вже не надіявся, що дівчинка дек живе до ранку. Це не перша дитина, яку лікар Гольденберг не зміг врятувати, і смерть для нього була давнім, добре відомим ворогом. Він одвів її косу від стількох дитячих голівок і через те в усіх нещасних випадках боровся до останнього, поки не закривав навіки очі, що дивилися на нього з такою довірою. Тоді лікар виходив з

дому, в якому зазнав поразки, і блукав вулицями, ненавидячи своє сильне здорове тіло, яке залишалося жити, тим часом як кволе дитяче тільце холонуло, він проклинав той день, коли став медиком, і називав себе негідником, нездарою, спільником чорної вбивці.

Думка, що життя дівчинки вже згасає, не давала йому спокою, мучила до болю. Після кожного візиту до Таке лікар повертався додому і знову перегортав товсті томи, де говорилося про боротьбу зі смертю, перечиту-і.г. в медичні журнали і бачив, що вже не зможе нічим допомогти дитині.

І ось тоді Гольденберг довідався від одного колеги, що в якійсь бухарестській лікарні педіатр Строе винайшов протискарлатинну сироватку і з успіхом випробував її на морських свинках. Він подзвонив у столицю, і той лікар підтвердив цю звістку, водночас попередивши, що сироватка ще не була випробувана на людях.

— Я її випробую! — гукнув у трубку Гольденберг.

— Можу дозволити це тільки тоді, — почувалась відповідь, — коли ви втратили будь-яку надію.

— Надію? — крикнув він. — Ви говорите про надію? Дитина вже помирає, колего. Помирає, розумієте? Обертається в труп...

Одержавши з Бухареста ампули та потрібні інструкції, він оце й з'явився сюди для останньої спроби. Треба попросити дозволу батьків, але лікар не зважувався сказати жінці, яка ледве трималась на ногах, що дівчинка вже помирає. Одіслав її на ніч до сусідів і жартував при цьому так природно, що жінка повірила у видужання дитини. Коли Тінка вийшла, Гольденберг узяв Ріцу на руки і поклав на стіл. Дівчинка була напівжива, нічого не бачила і не чула.

— Тримайте її за руки й ноги! — попросив двох чоловіків, які прийшли йому на поміч. А сам почав робити і коли.

Вприскував сироватку раз за разом, лякаючи тих, у чийх руках здригалося слабеньке тільце Ріци. На стіні вимальовувалися їхні великі тіні. Ніхто не обмовився й словом. Завжди дуже балакучий, лікар мовчав. Він один знав, що відбувається на столі, і рясний піт зрошував йому чоло.

І тоді стався шок. Усі троє ледве тримали тіло дівчинки. Якась незвичайна, сліпа сила входила в її ноги й руки, Ріца борсалась, кричала, марила, намагалась вирватися з отих шістьох рук, які виявлялись немічними, безсилимими.

— Тримайте міцно! Тримайте! — гукав лікар.

Минали хвилини. Та хвороба не піддавалась, з страшенною люттю стрясала тіло дівчинки, в якому йшла незнана, жорстока боротьба не на життя, а на смерть. Ріца напружилась в безнадії, скрикнула і знесилена залякла на столі.

— Вмерла! — простогнав один сусіда.

Лікар нахилився над змученим тільцем і впав на стілець.

— Врятована, — прошепотів він кволо. Підняв руку до шиї і послабив галстук.

Дихав важко, аж душився. Та на круглому обличчі, зрошеному великими краплями поту, світилась радісна усмішка, а серце сповнялось безмежною радістю перемоги. Од задоволення примружив очі.

На світанку Таке застав його біля дочки. Ріца спала, легко дихаючи. Лікар вивів наглядача надвір і розповів йому все. Батько захитався і, перш ніж Гольденберг збагнув його намір, поцілував у руку рятівника своєї дитини.

А через тиждень наглядач Таке Ніколає вже зачиняв двері сьомої камери, куди увіпхнули комуніста Аврама Гольденберга.

Ця подія відбулася давно, за тринадцять років до початку війни. Про неї Фаніка дізнався тоді, коли вже одужав, міг сидіти і слухати Таке. Лікаря перекидали з тюрми в тюрму, звільняли і знову арештовували. Потім наглядач дізнався, що Гольденберг загинув у якомусь концтаборі на Україні, немовбито у Вапнярці.

— Хай спочиває на тому світі, — закінчив він свою розповідь. — Якщо, така людина мусила поневірятись в тюрмах і померти жахливою смертю, то нам ці страшні часи треба якось пережити.

Наглядач намагався й раніше допомагати в'язням то цигаркою, то добрим словам, не розрізняючи звичайних арештантів і “політичних”. Проте лікар показав йому, що за люди комуністи, і Таке уже вважав своїм обов'язком допомагати їм. Правда, в політиці він не розумівся. Для Таке комуністи були начебто святими, що їх карають за віру, як колись переслідували перших християн. Провидіння дало йому в руки тюремні ключі, щоб допомагати в'язням, і він гордився цією місією. Так святий Петро носив ключі од раю. У наглядача не було ніякого сумніву, що там, на небесах, ворота до раю в першу чергу

відчиняються перед тим, кому він тут, на землі, відмикав двері камери. Ця думка надавала його службі величі і ваги.

— До тебе прийшли на побачення, — сказав він якимось Фаніці.

Коли котельник вступив у приміщення, розділене ґратами надвоє, то одразу ж побачив Марію. Заплакана, з синцями під очима, вона стояла і чекала, з страхом і радістю в серці, що, “арешті, зможе побачити чоловіка. І коли угледіла на порозі в’язня у смугастому одязі, подумала, що то не він.

— Маріє, — промовив Фаніка, вчепившись руками за ґрати. Він був кволий, обличчя його ховалося в бороді.

Жінка пізнала голос, очі і з голосним риданням почала його цілувати, припавши До холодного заліза.

— Маріє, — повторив Фаніка. — Маріє...

Коли відчув на своєму плечі руку Таке, подумав, що той хоче заспокоїти його. І повернув голову, збираючись запевнити, що не зробить нічого недозволеного.

— Вибач мені, — мовив наглядач. — Пора...

Час побачення скінчився. Та Фаніці здавалося, що бони тільки зустрілися. Дружина схопилася руками за ґрати і заридала:

— Фаніка! Фаніка!

Ставши на поріг, він івд встиг примітити, як жандарм відривав її од заліза.

Все ще вчуваючи ридання Марії, повернувся до камери. І Таке, важко зітхнувши, замкнув його.

Минали безконечні години... Вночі він прокинувся від якоїсь метушні і голосів. Подумав, що тепер, коли життя знову ввійшло в тіло, його поведуть на допит. Та глянувши через віконце, побачив, що два наглядачі тягли за руки в’язня, зовсім безсилового і немічного. Відчинили камеру і кинули на холодний цемент.

Коли все стихло і Таке зостався сам, Фаніка спитав пошепки:

— Хто це?

— Не знаю, — відповів йому наглядач, — мабуть, хороша людина...

14. ДАВНІЙ ЗНАЙОМИЙ

Павло змушений був примиритися з думкою, що від Чунту нічого не довідається. Той або не знав нічого, або не хотів розповідати. Як тільки хлопець підходив до прилавка, корчмар базікав те, се. А коли Павло пробував завести мову про смерть брата, він знову починав згадувати криваві сутички, що відбувалися в “Якорі”, контрабандистів, моряка, який завжди ходив з мавпою. Шинкар усе кінчав запевненням, що наступного разу розповість про це краще і зрозуміліше.

Розсердившись, юнак вирішив іти до Януліса. Він уже пожалкував, що згаяв стільки часу у “Добруджі” і нічого не довідався. Але в його уяві одразу постала Султана, з золотою сережкою на шиї, яка була наче німим докором. Павло зрозумів, що там, у шинку Чунту, він знайшов своє щастя. Ні, йому не можна ремствувати, що переступив поріг корчми!

Була ще одна причина, яка спонукала його зважитись відвідати елегантний бар “Золотий якір”. Побачивши невідомого в лице, Павло й досі марно намагався відгадати, хто він. Був певен, що жодного разу не зустрівся з ним у Констанці. Може, цей чоловік приїхав недавно з іншого міста? Як же це сталося, що якийсь чужинець чудово знає підземну галерею, про яку багато жителів міста навіть не підозрівають? І коли він зумів обладнати собі це сховище? Чи, може, одержав його у спадщину від іншого шпигуна?

Павло блукав вулицями, заходив у крамниці, вештався по базарах, побував у лазні і навіть обійшов усі церкви та мечеті міста, але ніде не зустрівся з шпигуном. Надіявся на якийсь щасливий випадок, але досі такого не трапилось.

Отже, можна було зробити лише два припущення. По-перше, шпигун не належав до робочого люду, що поспішає кожного ранку на роботу, в крамницю та на базар. До того ж погріб з дорогими іноземними напоями свідчив про неабияку заможність власника. Тоді, можливо, його пощастить зустріти в одному з таких ресторанів, як “Золотий якір”, де бенкетують поміщики, вищі чиновники та офіцери.

Нарешті, можна було ще припустити, що шпигун вдень не виходить з дому, а тому Павлові треба підстерігати його в галереї, і коли він зайде до сховища, спробувати пробратися через люк у дім. Але це небезпечний крок, бо в будинку невідомого можна когось застати, а тому цю розвідку Павло залишав на крайній випадок, коли у нього вже не буде іншого виходу.

Павло став перед дзеркалом і дбайливо пов'язав собі галстук. Знаючи, що швейцар не пропустить його в бар у парусинових штанях, він надів вихідний костюм і все побоювався, що навіть це найкраще його вбрання може здатися убогим в нічному ресторані.

— Я трошки затримаюсь у місті, — сказав, помітивши здивований погляд матері.

Павло давно вже був старшим у сім'ї, і мати не посміла допитуватись, куди він іде. Цей темний костюм зостався од її другого чоловіка. Жінка пригадала, з якими труднощами збирав він гроші на нього. Так і не зносив. Поліг десь на війні, і ніхто не знає, де його могила.

“За які це гріхи бог забрав у мене одного й другого чоловіка, а потім і старшого сина?” — подумала мати, дивлячись на Павла.

Сама вона була невисока, немічна і, коли сиділа на стільці, схрестивши руки, здавалась дівчинкою. Тільки лице її було старе, пожовкле і змучене.

— Ти такий же, як і Грігоре, — зітхнула мати, розуміючи, що й середульший син щось затаює від неї. — Такий самий, Павле...

Хотіла сказати, що не засне, поки він не повернеться, як не спала цілі ночі тоді, коли Грігоре ходив у якихось справах, зовсім нічого не говорячи їй. Через оті таємничі прогулянки й загинув. А тепер боялась, що загине й другий син.

— Ви лягайте, мамо, — мовив Павло. — На добраніч!

Вийшов потихеньку, щоб не розбудити Джіка і Костела. Пірнув у темряву, хоч небо було зоряним. В усіх навколишніх будиночках біля порту спали потомлені робітники. Хлопець знав, хто живе в кожному з них. З багатьма ганяв м'яча, ходив ловити рибу і лазив по крутих скелястих берегах, а тепер, простуючи сам темною і тихою вулицею, відчув, які дорогі для нього оці побілені паркани та двори, в яких він грався, будиночки на дві-три убогих кімнатки. Там, у злиднях,

пройшло дитинство. Молодість минає в портових майстернях. А далі що?

Підходячи до бара, Павло ще здалеку помітив швейцара, який стояв біля затемненого входу. Порт'є відчинив двері, і Павла залило яскраве світло.

— Добрий вечір! — мовив швейцар і трохи підозріливо глянув на хлопця.

Нещасний вихідний костюм! Не витримав іспиту. Юнак пройшов вестибюлем з гардеробами по обидва боки, у великих блискучих дзеркалах побачив свій погано пошитий костюм, дешевий галстук. Комір стискав йому шию.

Кельнер у фраку відчинив широкі скляні двері з намальованим на них золотим якорем, і Павло вступив до круглої зали. В колі, між чорними мармуровими колонами, на лискучому паркеті танцювало кілька пар. Далі стояли накриті сніжно-білими скатертями столи і зелені плюшеві крісла. Із стін, теж оббитих зеленим плюшем, лилося приємне світло. Труби аж верещали. В залі стояло задушне повітря, просякнуте димом і спиртом.

Офіціант, що відчинив йому двері, показав на вільний столик. Павло відмовився і обіперся в колону. Звідси він міг охопити поглядом лише частину залу. Почав оглядати танцюючих. Всі у вечірніх костюмах, жінки в декольтованих сукнях. Юнак відразу примітив двох німецьких офіцерів і високого смаглявого італійця з великим носом. Біля одного столика кілька румунських офіцерів-моряків голосно цокались чарками. У всіх чоловіків, крім молодих і гомінливих офіцерів, були мішки під очима, наче їм уже перейшло за п'ятдесят. Жінки теж видавалися дуже стомленими.

Павло пройшов уздовж столів, та незнайомця серед відвідувачів не побачив.



“А все-таки я мушу пробратися в його льох”, — промайнула в голові думка. І в цю мить здригнувся, немов через нього пройшов електричний струм. Біля столу, трошки захованого в кабіні, недалеко від буфету, на високих стільцях сиділо кілька чоловіків і дві жінки з розмальованими обличчями, схожими на маски. Там же есесівський офіцер розмовляв з якимсь паном. Хоч той був обернений до Павла спиною, та хлопець усім єством відчув, що то шпигун з підземної галереї.

Оркестр скінчив грати, танцюючі повернулися до своїх столиків, і в залі знявся різноголосий гомін. Офіцер у чорній формі встав, невідомий якусь мить подумав, потім підвівся й собі, повернувся лицем до залу.

Це був він. Павло пізнав його постать, невеличку лисину, чорне, кучеряве, зачесане назад волосся, світлі, майже безбарвні очі, вузький ніс, тонкі губи, широке підборіддя. І дуже здравів, побачивши, що незнайомцеві, близько шістдесяти років, як він і визначив там, у підземеллі. Це шпигун.

Ось він підступив до одного офіціанта, і той щось шепнув. Павло одразу все збагнув, кліпнув очима, наче яскраве світло засліпило його, і метнувся вперед.

— Пан Януліс? — запитав стиха.

Невідомий глянув здивовано, міряючи з ніг до голови бідно одягненого юнака, і запитально подивився на офіціанта. Той теж знизав плечима.

— Маєш щось мені сказати, хлопче? — спитав Арістиде Януліс.

— Коли можна, віч-на-віч, — сміливо мовив Павло.

Януліс ще раз глянув на нього, потім і собі звів плечима.

— Гарзд, ходімо...

Павло попростував за ним.

“Як дивно складаються обставини, — думав він. — Це ж і Грігоре мав з ним справу. Чи знав брат, хто такий Януліс? А може, цей ресторатор тоді ще не був шпигуном?”

Юнак дивився на спину того, кого зник називати “невідомим”, і уявив собі його там, поміж кам’яними стінами...

Хазяїн “Золотого якоря.” — шпигун!

Вони ввійшли до кімнати, в якій був кабінет Януліса. Голубий килим, сейф, а на стіні безліч фотографій — танцівники, танцівниці, акробати, ілюзіоністи і фокусники, всі ті, що виступали на естраді ресторану.

— Отже?.. — обізвався Януліс і, сівши в одне шкіряне крісло, показав Павлові на друге.

Ресторатор усе ще думав про свою розмову з заступником шефа гестапо Кремера і неуважно слухав Павла. Хотів довідатись про подробиці од румунських офіцерів-моряків. Був певен, що з отим проклятим караваном, який німці зрештою зуміли відправити в Одесу, щось таки трапилось... Його перехопили росіяни? Ральф, перш ніж повідомити Клонару про відправку каравану до Одеси, сповістив про це Янулісу, який посідав вище становище в ієрархії англійської шпигунської агентури, аніж резидент Секретної служби. І звелів зробити все можливе, щоб кораблі таки вирушили. Зрештою, караван відправлено. Яка ж вина його, Арістиде Януліса, коли росіяни зустріли німецькі судна і потопили їх? Він виконав своє завдання, не плисти ж і йому разом з караваном, щоб і на морі бути нянькою кремеровим морякам!

Та він тільки хотів себе трохи заспокоїти, бо знав напевне, що Ральф вергатиме громи, йому що! Сидить собі спокійно в Анкарі і наказує: зроби те, виконай інше... Що коли не росіяни потопили караван, а на одному з них вибухнула бомба чи сталась аварія, вчинена

комуністами? Йому здалося, що відвідувач вимовляє якесь прізвище, і думки його враз повернулися до юнака.

— Як? — спитав він збентежено.

Чортзна-що верзе цей навіжений пустомеля. Ресторатор не міг збагнути, навіщо юнак розповідає йому цю нескінченну і незрозумілу історію. Та, глянувши на його руки, збагнув, що перед ним робітник.

— Ти працюєш в порту? — спитав бадьоро.

— Так, — відповів Павло. І додав здивовано: — Його звали Мунтяну Грігоре... То мій брат.

В очах хазяїна ресторану блиснули вогники. Он воно що! Встав і висунув останню шухляду в столі.

— Мунтяну Грігоре? Не пам'ятаю... В якому, кажеш, році?

— У тридцять четвертому, — шепнув Павло.

Януліс вийняв з шухляди велику, чорну книгу, на обкладинці якої було позначено 1934, і почав її перегортати. Що йому відповісти? Намагався виграти час... Відкрив сторінку на літеру М.

— Мунтяну Грігоре?.. Є! — мовив Януліс, перебігши очима стовпчики прізвищ. — Зостався винен мені за чвертку горілки...

Павло пильно глянув на нього:

— З того вечора, як брат зайшов у “Якір”, його вже ніхто не бачив.

— Правда? А ти маєш рацію... Тепер я пригадую його, — сказав Януліс. — Здається, і не бачив після того. Та минуло стільки часу... Хто може пам'ятати?

Павло стиснув кулаки:

— Отже, ви не хочете нічого сказати?

— Чому ні? Мунтяну Грігоре, так-так... Треба подумати... Зайди ще коли-небудь, юначе. Постараюсь дещо згадати...

“Крутить, як і Чунту, — подумав Павло. — Забиває баки, не хоче говорити...”

— Може, вип'єш чого-небудь? — спитав Януліс, ховаючи в шухляду чорну книгу.

— Щоб і мене записати туди?

Хазяїн “Золотого якоря” глянув юнакові в очі і засміявся.

— Я тепер не даю в борг. Мої книги кінчаються 1935 роком, коли я закрит “Якір”. А твій брат був порядним хлопцем... Пом'янем його душу!

Нічого далі робити. Ні Чунту, ні Януліс не хочуть сказати, що трапилося в корчмі біля порту десять років тому.

— Спасибі, — відповів Павло і підвівся.

— Зайди до мене ще коли-небудь. Я охоче розповім, коли щось пригадаю...

Януліс провів Павла аж до скляних дверей, поплескав його по плечу. Швейцар шанобливо підняв руку до козирка. Як тільки хлопець пішов, хазяїн ступив до столика, де бенкетували офіцери-моряки.

— Випий з нами! — запросив його молоденький лейтенант.

— З радістю! За хоробрих королівських моряків!

Сміючись і розмовляючи навперебій, посадили його за стіл. Напевне, гості вже добре напилися, бо під столом валялося багато порожніх пляшок. Лисий офіцер, втупившись очима в наповнений до половини келих, стиха наспівував:

— Тон-ток-тон-тай-тон-тон...

— Не згадуй про Дон у домі повішеного! — буркнув лейтенант.

Усі здригнулися. Адже на Дону було розбито чимало румунських дивізій. А потім почалось у Сталінграді...

— Ану їх до біса! Сухопутні вояки... — зневажливо фиркнув лисий.

— Совети довго не втримаються, — заговорив Януліс. — Хе-хе, знаємо дещо і ми...

— А що саме?

Януліс приклав палець до вуст.

— Караван для Одеси! — посміхнувся він і підморгнув лейтенантові.

— Він уже озброює рибу на дні морському, — присвиснув той.

— Не може бути! — аж сплеснув руками ресторатор.

“Он воно що. Біс його знає, чим навантажили німці судна, але цей караван потонув”.

— Фіть! Капут, — зареготав лейтенант. — Міна або торпеда... Бу-у-у-м! І — до побачення...

“Ах! Добре, що це зробили не комуністи. Та зрештою, я відповідаю лише за події в місті”. Але згадавши, що сповістити про це Ральфа доведеться таки йому, Януліс занепокоївся

Офіцери співали хором:

Очі в милої зелені,

Як смарагди чарівні...

Тричі погасали і знову засвічувались лампочки в залі.

— Ресторан закривається! — повідомив старший кельнер.

Моряки розраховувались і вийшли. Зоставшись сам, Януліс заскочив до кабінету, взяв з шухляди ліхтарик, чорні рукавиці і такий же чорний шарф. Замкнув вхідні двері, потім повернувся ще до залу, де горіла одна-єдина лампочка, прийшов у кухню і підняв дверцята, які вели до погреба. Спустився дерев'яними сходами у льох, захарашений бочками, надів рукавиці, закутав шарфом шию і груди. В кутку відчинив ще одні дверцята, спершу одсунувши засув. Світячи ліхтариком, ступив на інші сходи і опинився в другому погребі, де на полицях стояли пляшки з французькими, англійськими, італійськими та американськими етикетками. Тут же містилися й скрині, прикриті соломною, — в них зберігалися найдорожчі напої. Та Януліс і не глянув на ці вина. Він ступив у куток і натис на кнопку, таку ж маленьку, як і ті, що їх бачив Павло на кам'яній стіні в галереї. В ту ж мить відчинилися кам'яні дверцята, такі самі, як у підземному сховищі, і Януліс опинився в галереї.

Швидко добрався до своєї комірки, настроїв рацію.

— У-32... У-32... У-32... — почав він вистукувати.

Години, в які Януліс розмовляв з Ральфом, часто мінялися, щоб їхні сигнали не перехопили. Ральф дуже цікавився караваном, і Януліс збагнув, що йдеться про якийсь незвичайний вантаж. Німці терпіли поразки на східному фронті, і союзників занепокоїв наступ росіян, якого вони не чекали. Радянські війська треба було зупинити, хоча б затримати. І всі надії покладалися на караван, який віз в Одесу... Що саме він віз, Януліс не міг довідатися, та це не мало особливого значення, бо Ральф, напевне, усе добре знав, через те й наказував будь-що забезпечити доставку вантажу. Дивувало, що німці покладають надії лише на морський шлях. Раніше для важливих перевозок вони використовували залізниці та аеротраси. Але цей вантаж, певно, був якийсь незвичайний, коли вони відмовились од поїздів і літаків. Спробували рискнути морем, і ось караван знищено. А хіба поїзд чи літак не спіткала б така ж доля? Але якби було доставлено лише частину вантажу, то він ні на що не пригодився б.

“Можливо, ці важливі матеріали німці одержали з Америки? — раптом подумав Януліс. — Через те Ральфу і доручено було

забезпечити проходження каравану до Одеси”.

Януліс перейшов на прийом, але йому ніхто не відповідав.

“Заснув, негідник!” — думав Януліс. І розсердившись, вистукав знову:

— У-32... У-32... У-32...

Ральф тільки те й мав робити, що у визначені години сидіти біля апарата. І навіть на це виявився не здатним. Мабуть, вихилив десь пляшку віскі і тепер хропе на стільці...

Знову перейшов на прийом, але й цього разу ніхто не відповів.

“Скажу я йому кілька теплих слів, хай знає! Думає, що це йому лежати біля своєї жінки!”

Та як він не лаявся цілу годину, як не викликав Ральфа, ніхто не озивався. Анкара наче зникла з лиця землі.

15. “ПАВЛЕ... ПАВЛЕ...”

Шинкар, обмірковуюючи те, що йому стало відомо, вирішив уже йти до інспектора. Бувши старим, він ні про що інше не дбав, як про добробут свого шинку, і час від часу одержував гроші від Джурки. За них мусив дещо повідомляти. Та ніхто не вимагає, щоб Чунту тримав на своїй спині всю Секретну службу.

Зрештою, чого йому зволікати? Захотів викрити всю групу комуністів, щоб дістати якусь особливу подяку Джурки чи навіть самого Клонару. Наче здурів! Гроші йому дадуть і так, заслужив нагороду. Краще синиця в руці, аніж журавель у небі! Бо поки він марно буде вичікувати, можливо, хтось інший випередить його, і тоді прощайте грошики. Дещо він узнав і досить. Більшого від нього й не вимагають. Треба піти й повідомити. Хто ж він? Інспектор, резидент? Всього-на-всього тільки агент-інформатор... І так уже скільки відкладав. Усе думав, що коли Павло приятель Горе, явного комуніста, то йому пощастить викрити цілу групу. Ну й що? Помилився, і все! Павла тільки й цікавили подробиці смерті брата. Будь ласка! Кожен має якісь інтереси... Коли б він мешкав сам, як Горе, то Чунту проник би і в його кімнату. Та був майже певен, що там йому нічого й шукати. Павла цікавить лише Султана.

Добре, що хоч у Горе дещо знайшов. Тут уже нічого не скажеш, факт залишається фактом. Хоча б дали за це добрі гроші.

Чунту приспішив до старого боярського дому, де містилася Секретна служба. Аргір відчинив йому і привітався.

— Не дуже ти вчащаєш до нас, дядьку Чунту...

— Краще раз, та гаразд, — відповів шинкар. — Пан інспектор є?

— Джурка? Зажди, я гляну... Здається, у нього хтось сидить.

Аргір постукав у двері і зайшов до інспектора.

— Він уже сам? — запитав Чунту, коли Аргір вийшов з кабінету.

— Посидь трошки. Зараз звільниться...

Обидва як давні знайомі, знічев'я почали згадувати того чи іншого агента, скаржились на здоров'я, розповідали про свої турботи з часу останньої зустрічі. Стишивши голос, Аргір пожалівся на Клонару.

— А Рекс? — спитав Чунту.

— Навіть Рекс уже не догодить йому! — проказав Аргір, похитуючи рудуватою головою.

В цю мить почувся дзвінок. Аргір глянув на щит, де засвічувалась лампочка, показуючи, звідки дзвонять, і сказав Чунту:

— Ходімо. Викликає Джурка...

Чунту увійшов.

— Бажаю вам жити тисячу років, — мовив шинкар до інспектора.

— Що нового, Чунту?

— Крутимось і ми, як можемо, — відповів шинкар з гордістю, що аж ніяк не імпонувала його скромним словам.

Щоб не показатися надто цікавим, Джурка байдуже вимовив:

— Говори!

Чунту засунув руку в кишеню і, вийнявши коробку сірників, поклав на стіл.

— Що, знову? — не втримався Джурка.

— Будь ласка, загляньте в неї.

Інспектор мовчки відкрив коробку і побачив папірець, який навів корчмаря на слід Горе. Розгорнув його і прочитав три слова:

“Мир! Хліб! Воля!”

— Так, — буркнув він. Зіжмакав аркушик і знову поклав у коробку. — А ще?

Його зовсім не зацікавила корчмарева знахідка. Такі коробочки з папірцями агенти знаходили дуже часто, тільки не можна було встановити, хто їх розкидає. Джурка мав певне уявлення, як можуть поширювати ці зловісні цидулки. Коробочку хтось випускає під штанину з діривої кишені. Вона нечутно падає на черевик, а тоді й на тротуар. Перехожий зачепить її ногою, сірники затарахкотять, тоді їх і підіймають, як це, напевне, зробив і Чунту.

— А щось важливіше є? — запитав інспектор, сердячись, що багато інформаторів тільки й приносять ці коробки з сірниками.

— Авжеж є! — І Чунту шанобливо поклав перед інспектором книжечку, яку він знайшов на квартирі Горе.

“В пазурах піратів”, — уледів Джурка на обкладинці. Відкрив книжку і прочитав те, що так обрадувало Чунту: “Ленін. Крок вперед, два кроки назад”.

— Умгу. Я слухаю, — мовив інспектор, кладучи коробку з сірниками на одноокого пірата, намальованого на палітурці. Чунту розповів йому, як знайшов у шинку цю коробочку, як зробив обшук у того, на кого впала підозра, і виявив там цю книжку.

— Тобі пощастило, — неначе з жалем мовив Джурка. А сам думав про щастя Чунту та свою невдачу, будучи певним, що резидент перехопить у нього й цього комуніста, щоб звести його віч-на-віч з Сабеу, допитає, а потім буде чванитися та вихвалитися тим, що насправді зробили його підлеглі.

— Так... — зітхнув інспектор. — Хто ж він?

— Один перукар, — сказав Чунту. — Звати його Горе...

Джурка так швидко підняв голову, що Чунту замовчав, дуже здивований.

— Кульгавий? — спитав інспектор.

— Так, він кульгає... Може, знаєте? — жалібно проказав шинкар. Його надії вже потонули в безлічі думок.

“Ось тобі й маєш! Пропала винагорода!” — шептав йому якийсь голос.

Джурка потарабанив пальцями по столу і сказав:

— Ану, глянь сюди!

Засмучений, Чунту відчинив двері до кімнатки, сполученої з чорним ходом, яким виходили від Джурки ті, що не хотіли зустрічатися в парадних дверях з іншими інформаторами. І приглушено скрикнув — він побачив Горе.

— Вже арештували? — запитав Чунту, розгублено дивлячись то на гостре інспекторове лице, то на перукаря.

— Та це ж наша людина, дурню! — вилаявся Джурка. — Ідїть обидва сюди!

Щоб зрозуміти, чому Горе опинився в кабінеті Джурки, щоб збагнути останні інспекторові слова, треба знову повернутися до минулого, бо людське життя — це ланцюг певних випадків, і зрозуміти одні події можна тільки тоді, коли знаєш інші, попередні.

Сталося це тоді, коли Януліс ще був хазяїном “Якоря” і разом з Савою Барбосу співробітничав у Секретній службі. В кривавій сутичці — одній з тих, про які розповідав, морочачи Павлові голову, Чунту, було вбито англійського моряка. Смерть цього Джона Кірка залишилася б непомітною, якби шефа Секретної служби, Панаїта, не

запитали з Інтеліжанс Сервісу про його долю. Виявилось, що моряк був агентом англійської розвідки, а раз його вбили, то Панаїт мав розслідувати цю справу.

Арістиде Януліс був спритним агентом Секретної служби, через те Панаїту не хотілося жертвувати ним: хазяїн “Якоря” став відтоді й англійським шпигуном. Лондонська розвідка примирилася з тим, що замість Кірка у них з’явився Януліс, агент з кличкою “У-32”, на якого вони потім ніколи не скаржилися.

Через кілька років після того, біжучи на світанку перед фіакрами Януліса, який повертався з “Якоря”, Горе впав під колеса. Арістиде поклав його в лікарню. А коли через місяць хлопець повернувся кульгавим, хазяїн не прогнав його, годував у кухні і використовував на різних побігеньках. Покинутий ще немовлям на сходах у церкві, Горе не знав ні батьків, ні родичів. У “Якорі” він спав, в “Якорі” їв, і пана Януліса, який Зумів втовкмачити цьому сироті в голову, що без нього він пропав би, вважав своїм благодійником.

Незабаром Януліс упевнився, що Горе кмітливий хлопчина, одразу схоплює розумом усе, що йому кажуть, і може виявити ініціативу. Міркуючи, яку дати хлопцеві професію, шинкар влаштував його учнем у парикмахерську. Хазяїн відразу вирішив завербувати його в свою шпигунську групу, і перукарня здалася йому найбільш підходящим місцем, бо, по-перше, ніде не можна почути стільки новин, як там, — адже в парикмахерській люди патякають про все, навіть про найбільші таємниці; а по-друге, професія перукаря не така вже й важка, і кульгавому Горе легко нею оволодіти.

Вийшло так, як хазяїн і думав. Горе майже водночас став перукарем і шпигуном. Виконуючи вказівки Януліса (а той одержував їх з Анкари), він намагався налагодити зв’язок з комуністами, більше того, хотів проникнути в ряди партії. Павло повірив усьому, що розповів йому Горе про своє життя, та поки що доручав перукареві лише деяку літературу. Дуже хвальковитий за вдачею, а до того ж бажаючи одержати якнайбільше грошей, особливо відтоді, як почав упадати біля Султани, Горе похвалився Янулісу, що його вже прийняли до партії і що він узнав всіх комуністів Констанци. Тоді У-32, виконуючи шифроване розпорядження Ральфа, звелів Горе заявити про це інспекторові Джурці. Та перукар міг назвати тільки Павла. Зрадівши,

що трапилась нагода позбутися суперника, він і поспішив про все доповісти Секретній службі.

Довідавшись, що інформатори Джурки викрили ще одного комуніста, Валерію Клонару дістав новий факт для зведення рахунків з Фанікою. Кілька агентів одразу ж рушили в портові майстерні. Але Павла там не було. Тоді вони взяли адресу і поїхали до нього додому.

Вже повечоріло. У нужденних дворах бігали нащадки тих, з ким Павло колись безтурботно ганяв м'яча. Жінки, що знімали з мотузок суху білизну, бачили, як з машини вийшло шестеро чоловіків і оточили будинок, Один з них постукав у двері.

— Тут живе Мунтяну Павло? — спитав він, коли мати відчинила.

Жінка не встигла відповісти. Два агенти з силою штовхнули її в кімнату.

— Де він?

— Що вам потрібно? — спитав Джіка. І відразу ж полетів од несподіваного удару аж під стіну.

Мати скрикнула і кинулася до хлопця.

— Стій!.. Не ворущись! — гукнув агент.

Тим часом другий посіпака поспішив у сусідню кімнату і витяг звідти малого Костела.

— Де син? — знову спитав перший агент.

Мати розвела руки, і Костел кинувся в її обійми. Джіка, захищений її тілом, похмуро дивився на них обох.

— Де ж йому бути? На роботі...

— Куди подівся твій брат? — гаркнув агент, схопивши за руку Джіка.

— Спитайся сам у нього! — мовив хлопчик. І тут же дістав стусана. Мати кинулась до агента, який підняв руку, щоб ударити дитину ще раз.

— Як тобі не соромно? — закричала. — Здурів ти, чи що? Б'єш дитину...

Агент штовхнув її в груди, і жінка разом з Костелом упала на ліжко.

— Ступай і ти туди, паскудо! — наказав Джікові. — І ні з місця, чорти б вас забрали!

Відчинив шафу і почав викидати з неї одяг, сорочки, білизну. Потім, ступаючи через шмаття, підійшов до столу, витяг шухляду,

понишпорив у ній. Зірвав з стіни фотографії, вирвав їх з рамок, підняв килим, навіть обмацав ікону. Мати стояла і мовчки дивилася. Вона знала, що рано чи пізно це мало статися. Просила Павла облишити заборонені справи, але він не послухався, як не зробив цього й Грігоре. Жінка бачила, що знову повторюється той день, коли вона втратила старшого сина. Тоді теж набігли агенти, перевернули в хаті все догори ногами, потоптали чобітьми. А Грігоре вона більше не побачила. Мабуть, не побачить уже й Павла...

Сиділа, безпорадна, на ліжку, склавши на грудях руки, більше схожа на німечну дівчинку. Поруч, з обох боків, стояли Джіка й Костел.

— Встаньте! Ідіть у куток! — наказав їм агент. А тоді розрізав матрац і заходився нишпорити в сні. Так само розпанахав і ковдру.

Перелякані діти дивилися на згорьовану маму. Сльози котилися по обличчю жінки, вона й не витирала їх. Стояла мов закам'яніла і мовчки плакала. Ба ні, щось шепотіла.

— Що ти кажеш, мамо? — тихо спитав Джіка.

Мати не почула його. Тремтячі губи її стиха вимовляли:

— Павле... Павле...

16. КАМЕРИ СМЕРТНИКІВ

Камера Фаніки містилася в окремому коридорі, поруч з іншими порожніми конурами.

— Щось мало у вас клієнтів, — сказав він Таке на другий день після побачення з Марією.

Та наглядач наче не почув цього, заговорив про інше.

Фаніка довго розмірковував (на роздуми у нього було досить часу) і вирішив, що не через страх обминув цю розмову наглядач. Він же не боїться носити йому цигарки, і газети. Одного разу передав навіть куртку. І, добре подумавши, Фаніка збагнув, що Таке просто не хотів його засмучувати. В цей сектор, напевне, садовили приречених на смерть — з вироком чи й без нього.

Це йому спало на думку зненацька. Коли Фаніка втратив був відчуття свого тіла і вже наче витав у загробному світі, він вважав себе мертвим. Знав, що зробив усе можливе, і не почував ніякого жалю. Життя стало чимось непотрібним, ніщо його не цікавило. Марія, товариші — всі віддалилися од нього чи він одійшов від усього... Помер.

Потім знівечене тіло повернулося до життя, і Фаніка почав думати про Марію, як і раніше, коли його світ ще належав йому, а не тим живим людям, що zostалися на волі. Десь у глибині душі знав, що дні його лічені. Але радість повернення до життя тамувала похмурі думки. Таке допоміг знову зв'язатися з своїми. Побачення з Марією, вісті з волі підбадьорили Фаніку. Тепер він уявив себе вільним, відчув якусь надію.

І ось несподіване відкриття: він у камері смертників.

Як і першого дня в підземеллі Секретної служби, в'язень сновигав поміж кам'яних стін камери. Помер і воскрес, а кати тільки й чекали, щоб знову можна було ного бити, наче їм недосить однієї смерті. Фаніка заплющив очі, і в уяві постали знайомі картини: блакитне море, розквітлі акації... Навіть відчув у роті смак пряників з білим цвітом акації, які пекла йому в дитинстві мама. Наче вітер війнув у лице, і Марія, як і тоді на побаченні, кричала з-за ґрат:

— Фаніка! Фаніка!

Впав на ліжко. До камери увійшов Таке.

— Ніхто не знає, що буде завтра, — стиха мовив наглядач. — Відколи тут служу, набачився всякого. Мене ніщо вже не здивує... Дасть бог, війна й закінчиться!

Чув, що в'язень ходить по камері, і розумів чому. Тепер чи пізніше він мусив здогадатися, як зрештою збагнули це всі ті, які потрапляли до цієї камери раніше.

— Замовчи, — вигукнув Фаніка. — йди вже, я хочу спати.

Таке не розсердився — здоровий на хворого не гнівається. І вийшов навшпиньках.

Цієї ночі в камеру смертників привели ще одного в'язня.

— Мабуть, хороша людина, — відказав Таке на запитання Фаніки. І в наступні дні як тільки міг доглядав нового в'язня.

Молодий і сильний юнак Яша, один з парашутистів, що викинулися біля Тулчі, хоч і був поранений у плече, але швидко оклигав, їх приземлилося семеро — шість хлопців і одна дівчина, на ім'я Таня. У них були автомати, гранати, надувний човен і рація.

Спершу все йшло добре. Яша, уродженець Вилкова, знав дельту, як своїх п'ять пальців. Парашутисти поховалися в комишах у вказаному місці і чекали на рибалку, який мав зв'язати їх з підпіллям. Та минуло три дні, а рибалка все не приходив, і Яша кінець кінцем вирушив на розшуки. Він і справді знайшов того чоловіка в курені за кілька кілометрів.

Парашутисти спершу повірили, що йому помилково було вказано інше місце для зустрічі, і вже збиралися вирушити разом у село, коли раптом збагнули, що він їх виказав. Групу зненацька оточили жандарми. Яша застрелив зрадника. Тоді почався запеклий бій. Від першого пострілу впала мертвою Таня. Ще двоє товаришів, перебивши чимало жандармів, полягли, а четверо зуміли відійти в комиші і розбрелися, щоб розпорошити сили переслідувачів. Рація і човен були пошкоджені кулями. Відступаючи, Яша одбивався до останнього патрона, до останньої гранати. Бувши пораненим у плече, він упав. І тоді жандарми схопили його.



Другого дня ще одного парашутиста з Яшиної групи привели і вкинули до камери. Цього в'язня жандарми й тюремники так побили, що він, ледве повідомивши про смерть товаришів, надовго втратив свідомість...

Парашутисти незабаром дізналися, хто сидить разом з ними, але, боячись провокації і зради, мовчали. Розуміючи їхні сумніви, Фаніка нічого і не розпитував. Годинами говорили про те, що не було військовою таємницею, — про свої колгоспи, про школи, в яких можуть вчитися всі діти, про фабрики й заводи, якими розпоряджаються самі робітники. І дивно — безнадія Фаніки зникла. Думка, що він не доживе, не побачить на власні очі того, про що розповідали хлопці, віддалялась, і тільки вночі, крокуючи від стіни до стіни в похмурій камері, Фаніка ще сумував.

Марія приходила на побачення. Товариші її не забували, а якісь дівчата щодня приносили те, се, і Фаніка тішився, що його друзі піклуються про неї.

Згодом радянські бійці стали довірливішими до нього. По суті, те, що вони парашутисти і дали бій жандармам в комишах під Тулчею, вже не було секретом, бо саме за це і збирались їх розстріляти. Якось Яша спитав Фаніку, чи не зможе він дістати їм олівця і паперу.

— Розумієш? — сказав йому солдат. — Вмерти можна завжди. Але ми не боїмося смерті. Хочемо тільки повідомити наших товаришів, що свій обов'язок виконали. От коли б написане нами донесення хтось міг зберегти до того часу, коли Радянська Армія увійде в Констанцу. Тоді Батьківщина дізналася б, що ми загинули, як герої.

Фаніка попросив у Таке олівця й паперу. А через два дні, коли Марія прийшла в тюрму на побачення, наглядач вручив їй невеликий пакет з написом: “Комендантові радянських військ у Констанці”.

— Що це? — спитала Марія.

— Дуже цінна річ. Бережи, як власні очі. А після війни віддаси тому, кому адресовано, — відповів наглядач. — Так звелів переказати твій чоловік.

І, навіть не знаючи, що було в тому пакеті, Марія загорнула його в клейонку, поклала в бляшанку і вночі закопала під акацією.

Сидячи у вагоні третього класу пасажирського поїзда, Павло уважно прислухався до розмови сусідів по купе. Якийсь сержант сумовито розповідав про смерть товариша на фронті. А піп, зітхаючи, час від часу перебивав його:

— За тяжкі гріхи карає нас господь...

— Так, — підтакував йому сержант. І говорив далі: — Помер він на моїх очах. Ступив ще два кроки і впав долілиць. “Маріне!” — крикнув я і кинувся до нього. Та він уже не підвівся. Поховав я його під тополею і тепер їду розказати матері...

— За тяжкі гріхи наші... Змовкли всі.

— Мій пише, що приріжуть нам землі, — наче між іншим мовила якась молодиця.

— Невже?

— Далі так не можна жити, — проказав сержант. — Дадуть...

— Хай тебе почує Всевишній! — зітхнула жінка.

— За тяжкі гріхи наші...

— Після першої війни теж прирізали, — похмуро буркнув дідок. — Ну й що?

Павло вийшов у коридор. Коли б залишився у вагоні, то не втерпів би і втрутився в розмову. А йому треба поводитись обережніше. Згадував свою зустріч з Йоргу і весь час питав себе, чи не забув він ще чогось. Та пам'ятав усе до найменших подробиць.

— Караван не доплив-таки до Одеси! — радісно повідомив товариш. — Іфрім прийняв твоє повідомлення!

Обмінялися ще кількома словами. І враз Йоргу сказав:

— Тобі треба їхати до Бухареста! Павло якусь мить помовчав, тоді спитав:

— Коли?.

— Цієї ночі, оце зараз... Ще встигнеш до поїзда. “Значить, уже не забіжу додому, не побачу й Султану”.

— Матері ми спробуємо сповістити, — сказав Йоргу, зрозумівши його вагання.

— Добре, — відповів Павло. І, вислухавши ще кілька пояснень про явки та паролі, одразу поспішив на станцію. Не знав, чого його посилають до Бухареста, але розумів, що йдеться про щось важливе. Душа сповнилась гордістю, що йому, простому електрикові з порту, довіряє партія, довіряють товариші. І знову, як і тоді, коли Йоргу розкрив йому очі на те, що робив у галереї Януліс, юнак відчув, що його життя належить не тільки йому, що воно поєднане з життям і діями інших людей, яких він не знав, не бачив, а може, ніколи й не побачить, і в цьому єднанні набуло нового змісту. Він боєць, як і багато інших... Для цього варто жити!

У проході біля нього зустрілися два моряки.

— Куди йдеш? Патруль не пропустить, — мовив той, що йшов з кінця поїзда. — Перевіряє документи...

Павло почекав, поки вони розійшлися, а тоді й собі почав пробиратися в голову поїзда. Добре, що він сів у середніх вагонах — можна було заздалегідь відчутти небезпеку. Надумав на першій же станції пересісти туди, де перевірка вже кінчилася.

У проході напівтемрява, підсліпуваті лампочки ледве блимали. Хлопець протискувався між людьми, переступаючи через клунки та чемодани. Минуло чимало часу, поки він пробрався до першого вагона. І полегшено зітхнув. Чекав, коли поїзд зупиниться.

Уже проїхали Чульніцу. Колеса монотонно вистукували в темряві, перемелюючи відстань і час. З відкритої платформи долинав шум

голосів.

“Коли ж він загальмує?” — тривожно подумав юнак.

Патруль, що перевіряв документи, вже десь близько. І він шукав-таки його. Джурка передав на всі залізничні станції наказ, що треба знайти і привезти під конвоєм громадянина Мунтяну Павла, електрика за професією, високого, чорнявого, двадцятип’ятирічного юнака, без якихось особливих прикмет. Хоч перепустки на проїзд нещодавно скасували, але такі перевірки в поїздах час від часу проводили. “Хтозна, що може подумати патруль, — міркував хлопець, не знаючи, ще це його й шукають. — Якщо затримують хоч на кілька хвилин, можна відстати од поїзда і спізнитись на зустріч з товаришем у Бухаресті. Краще не ризикувати”.

Але поїзд не ставав. Тоді Павло піднявся по залізній драбині на дах вагона, ліг горілиць. Побачив нічне небо, яскраві зірки, і серце його забилося в такт колесам. Йому здалося, що він летить безмежними світовими просторами наодинці з своїми думами і своїм серцем.

Та до дійсності його повернули якісь сердиті голоси. Патруль, напевне, був уже в вагоні. Павло хотів встати і перейти в хвіст поїзда, але внизу могли почути його тупіт. Роззувся і нечутно пішов. Вітер дув йому в спину і оповивав клубами пари з запахом вугілля. Дах під ногами деренчав. Раптом поїзд зробив поворот, і Павло мало не зірвався на землю.

“Чого ж це я йду аж у кінець? — подумав юнак. — Адже патруль уже пройшов...”

І він спустився в вагон.

— Де це ти так вивалявся? — запитав його якийсь сивий селянин, що сидів на клумаку.

— Коптять, чорти б його забрали, — мовив Павло, кивнувши головою в бік передніх вагонів, до паровоза.

Зайшов у вбиральню, глянув у дзеркало і побачив, що він увесь чорний, як сажотрус, одяг брудний. На щастя, знайшов кусочок мила і почав вмиватися, спробував витерти масні плями на одязі. А коли вийшов, селянин спав на клумаку, як і всі пасажери, що сиділи в проході. Випадково потрапив у той самий вагон. Всівся на своєму місці, якраз напроти попа, що голосно хропів, потрясаючи бородою, і заспокоївся.

В Бухарест приїхав на світанку. Лишалось ще кілька годин до зустрічі з товаришем, про якого говорив Йоргу, і він подумав спершу завітати до дядька Янку, батькового брата, що мешкав у Новому Бухаресті. Це йому писав Грігоре листа, якого так і не докінчив перед смертю. У нього Павло й хотів зупинитися, бо більше нікого не знав у столиці. А може, той товариш поведе його на якусь квартиру? Ні, краще не зв'язуватися з дядьком Янком. Старий почне розпитувати і, безперечно, захоче дізнатися, яким це вітром занесло його в столицю... До того ж, хоч Павло був лише раз у Бухаресті, ще перед війною, він знав, що від станції Обор до Нового Бухареста чимала відстань. Тільки дістанеться туди і одразу ж доведеться повертатися в місто, на площу Верга, де була призначена зустріч. До дядька Янку, коли це буде потрібно, можна зайти й пізніше.

Павло повільно простував тротуаром, озираючи вітрини. Купці ще тільки відчиняли крамниці. Продавці підмітали приміщення, поливали тротуари. По базару ходили наймички, господині, ординарці офіцерів, зупинялися біля прилавків і довго торгувалися з селянами. Вози стояли осторонь. Жінки просто на землю поскладали горшки та миски, глечики, копилки і цілу купу коників, баранчиків, котів та собачок, які свистіли, коли в них подути. Згорблені обідрані старці простягали руки і щось мимрили беззубими ротами.

Павло купив газету і читав її, проходячи шосе Ште-фана Великого. Там на всі лади вихвалявся військовий геній фюрера. Репортажі з фронту повідомляли про блискучі перемоги асів-льотчиків та відважні подвиги сержанта-героя, якому сам Антонеску вручив нагороду.

Іка^[11] заявляв, що Радянська Армія вже розгромлена під Сталінградом і що росіяни вичерпали останні сибірські резерви. Інші повідомлення говорили про запеклі бої та “планомірний” відступ німців на кращі позиції.

Дійшовши до площі Верга, Павло звернув на шосе Міхая Хороброго. Було вже близько десятої години. Тут йому треба піти тротуаром зліва до другої вулички, що повертала праворуч. Взяв газету під пахву, як йому звелів Йоргу, засунув руку в кишеню і почав уважно вдивлятися в перехожих, щоб не проминути людину з книжкою в руках і з значком червоного хреста на грудях.

Повз нього пробігли два хлопчики, потім показався дідусь з відром. Вулицею, всипаною рінню, прогуркотів віз. Опісля Павло помітив на

тротуарі струнку дівчину з коротко підстриженим волоссям. Вона тримала книжку в руці, але значка ще не було видно.

— Чи не знаєте ви часом, де тут вулиця Довга? — спитала, підходячи, дівчина. На її блакитній сукні був червоний значок.

— Он там, — показав він. — Тільки то не вулиця, а тупик...

— Я шукаю дім номер 3-біс...

— Єй номер 3-біс, — посміхнувся Павло.

І дівчина подала, йому руку, радісно промовивши:

— З приїздом, Тодере!

Це було його конспіративне ім'я.

— А ти звідки знаєш, що мене звати Тодер?

— Та коли я Санда, то чому ж не знати... Добре, що ти приїхав. Маєш де зупинитися?

— На крайній випадок, маю.

— Гарзд. Тоді переночуєш там. А завтра ми зустрінемося тут же, в цей самий час. Я поведу тебе на одну квартиру. Зараз мушу повідомити, що ти приїхав.

— Добре, Санда...

— До побачення.

Дівчина повернулася і пішла геть. Павло якусь мить дивився їй услід. Чи зустрінеється він з нею завтра або пізніше? Може, ніколи й не побачить. І все було дивним. Іншого разу він засоромився б і не знав би, що їй сказати, не вміючи розмовляти з дівчатами. Але з Сандою було інакше, вона товаришка. Такого ж віку, як і Султана... Раптом йому стало жаль, що Султана зосталася поза організацією людей, які в усій країні зв'язані невидимими нитками, в радості й горі, наче брати, ще рідніші, ніж брати. "Нічого, я вмовлю її, і вона зрозуміє", — подумав хлопець і пішов у напрямку Нового Бухареста.

17. “ДЕЛЬФІН НЕ ПОВИНЕН БІЛЬШЕ ПЛАВАТИ!”

— Ну й услужив ти мені! — заскреготів зубами Чунту, виходячи разом з Горє від Джурки.

Його, спритного інформатора, обдурих якийсь шмаркач, молокосос! Шинкар аж кипів од злості, думаючи про втрачену премію, про змарнований час та мрії, які не здійснилися тільки через те, що тієї проклятої неділі чорт надніс в “Добруджу” оцього кульгавого. Якби тоді не заявився Горє, він був би певен, що ніхто інший, крім Павла, не міг загубити коробочки з сірниками. Та, раз помилившись, пішов не по тому сліду.

— Я? Услужив? — здивувався Горє. — Це ж Павло. І, коли хочеш знати, він ще себе покаже.

— Не сунь носа до чужого проса! — перебив його Чунту. Однак відчував, що Горє має рацію. Не довідавшись, хто такий Павло, — чорти б його вхопили! — дозволяв дочці зустрічатися з ним. Тепер його арештують, і в домі не буде спокою через оту навіжену Султану, яка, наче дві краплі води, схожа на свою матір і, крім того, дуже вперта. Катіге, звикши коритися старшому в сім’ї, хай то буде батько, чоловік, брат чи син, терпіла мовчки. Роками не виходила з дому, дивлячись на нього заплаканими очима, наче рабиня. Згасла повільно, як згасає теплий літній день... Султана не така. З нею доведеться наморочитися. Звикла прогулюватися з Павлом, відчула кохання.

— Дядьку Чунту, — промовив Горє, — не гнівайтесь, бо ми обидва служимо одному хазяїнові!

— Що? — визвірився на нього шинкар. — Ти був слугою, чорти б тебе забрали, і залишився ним, бо навіть в отій нещасній перукарні над тобою є хазяїн!.. А я пан, чуєш? У “Добруджі” розпоряджаюсь так, як мені хочеться...

Цього він прагнув усе своє життя, ще тоді, коли працював офіціантом у Януліса. А цей молокосос рівняється до нього, власника шинку, поважаної людини!

Вражений у своєму самолюбстві, Чунту надав ходи. Та Горе не здавався. Те, що сталося останнім часом, було йому на руку. Тепер Павло вже не заважатиме.

— Помучиться день, два, — мовив примирливо перукар, — потім стане розумнішою. Я крутитимусь біля неї... Очі, які довго не бачаться, забуваються... Поки не знала Павла, все було добре, і тепер так буде, повір мені!

— Базікаєш чортзна-що, — мовив корчмар. І вже лагідніше додав: — Голодній кумі хліб на умі...

— Що? Ти хочеш мати спокій у домі? — вигукнув Горе, вирішивши остаточно перетягти Чунту на свій бік. — Я поверну його тобі... Шкода премії? Будь ласка, гроші, які мені дасть Джурка, поділимо... Чесно, по-братськи. Ну?

— Все вихваляєшся, — промимрив шинкар. — А проте, коли пополам, це буде справедливо...

Гнів його розсіявся. Чунту почав насвистувати.

— Ну, по руках? — спитав Горе.

Корчмар кашлянув, ще вдаючи з себе розгніваного, щоб допекти Горе, проте бачив, що той має рацію. Султану все одно треба одружувати. Хто ж може стати його зятем? Якийсь незнайомиць? Ні. А Горе спритний, він зумів обдурити бідолаху Павла. Крім того, він також таємний агент... Тепер, коли вже не було потреби остерігатися, вони розуміли один одного з погляду.

“Рік, два потримати його біля себе, поки навчиться, хоч Горе і в Януліса багато чому навчився. Потім...” Чунту раптом уявив, що він сам уже нічого не робить і тільки проходиться, заклавши руки за спину. То пограє в кості, то поговорить із знайомими, і день проміне. В “Добруджі” почуватиме себе як дома і водночас буде як гість. Гроші, так надійно заховані, після його смерті зостануться їм. Та він не збирається скоро вмирати...

— Давай вип’ємо трохи, чорти б тебе вхопили, — мовив шинкар розчулено і ляснув перукаря по плечу. — З тебе могорич!

Коли вони разом увійшли в шинок, у Султани стиснулося серце. В душу закралась тривога. Чунту раніше кепкував з Горе, кидав всілякі репліки на адресу Павла. А тепер він був дуже веселий.

— Пляшку вина, — замовив Горе.

— Тільки того міцного, Султано... — попередив Чунту.

Дівчина підняла руку і стиснула сережку. “Боже, — подумала вона, — хоча б скоріше вже стемніло!” Полюбила вечори, ті години, коли день змінюється ніччю і все здається якимсь таємничим. Павло заходив до них увечері.

— Ну, швидше там! — квапив її Чунту.

Дівчина принесла вино і налила в чарки. Серцем відчувала: тут готують щось лихе проти неї і Павла. Батько й перукар по-змовницьки презирились і підморгували один одному.

“Наче могорич п’ють”, — промайнуло у неї в голові. Султана аж здригнулася, коли Горе підняв чарку.

— Налий і собі, — мовив Чунту. — Сьогодні знаменний день. Ми...

— Який день? — занепокоєно перепитала дівчина.

— Скоро дізнаєшся, — засміявся шинкар. — Правда, Горе?

Перукар підвівся і взяв з сусіднього столика чарку. Наливши її, подав дівчині.

— За твоє здоров’я, Султаніко, — цокнувся він і випив одним духом.

— Чому ти не п’єш? — нахмурився Чунту. — Бери. Чуєш?

— Не хочеться, тату...

— Що-о-о?

Чунту сміявся. Ніколи ще дочка не бачила його таким веселим. А проте вже не було в ньому тієї лагідності, що її відчувала Султана з того часу, як поріг їхнього шинку переступив Павло. Не знала, звідки у неї це переконання, однак розуміла, що батько затаїв якесь зло.

Чунту і Горе вже спорожнили й другу пляшку. Корчму поступово заповнювали відвідувачі, а ці двоє все ще сиділи за столиком, розмовляли і сміялися, обидва дуже веселі. Султана обслуговувала клієнтів сама. Раз у раз позирала на двері, та Павло не приходив. Уже довелося засвітити велику лампу. Настав вечір, а Павла не було. В шинку стояв густий цигарковий дим.

Згодом увійшов якийсь дебелий чоловік, підступив до прилавка і трохи постояв.

— Де хазяїн? — спитав трохи згодом, бачачи, що Чунту не показується.

— Он там, біля столу...

— Ей, Аргір! — гукнув шинкар, коли агент ступив до них. — Бери стілець і сідай... Ти знав ось про нього, а мені не говорив!

Та Аргір не скористався з цього запрошення. Він нахилився і зашепотів на вухо:

— Пташка вилетіла з гнізда. Пан Джурка вергає громи... Наказує вам вислідити Мунтяну, бо ми його не знаємо.

Лице Чунту аж видовжилось, а плесковатий ніс наче ще більше сплющився.

— Що? Що він каже? — спитав Горе.

Але шинкар тільки люто вилаявся і торохнув кулаком по столу:

— Самі неприємності через нього, грім би його побив!

Коли Аргір пішов, шинкар повідомив Горе про втечу Павла. Перукар, кусаючи губи, глянув поверх голів відвідувачів, і очі його зустрілися з очима Султани, неспокійними і допитливими. Посміхнувшись їй, нахилив до корчмаря вродливе лице і промовив:

— Однаково від нас не втече! Я знаю приману, на яку він кльоне... — І пошепки взявся викладати Чунту свій план.

Корчмар скособочив голову на ліве плече і слухав його, більш ніж будь-коли схожий на старого, похмурого і сердитого папугу. Павло не з'являвся, і Султана, розгублено обслуговуючи клієнтів, дуже турбувалась. Коли б не обіцяв прийти, не почувала б цієї тривоги в серці. Ледве стримувалась, щоб не заплакати з горя. Бували й раніше вечори, що Павло не приходив, але тоді дівчина знала, що його не буде, і жила надією на майбутню зустріч. Сьогодні ж він обіцяв завітати. І от нема. А батько й Горе все шепчуться, наче замишляють щось погане. Почувала себе самотньою в цій корчмі, сповненій диму і п'яних голосів. Крім Павла, у неї нема нікого в усьому світі.

“Ну, що ж, — намагалася заспокоїти себе Султана. — Видно, щось йому перешкодило. Прийде завтра, і все буде гаразд. А вони можуть шептатися, скільки їм захочеться...”

Чоловіки допивали свої чарки і один за одним покидали корчму — наближалась година, після якої було заборонено ходити по місту. Тільки Горе говорив без упину, а Чунту все слухав, похитуючи головою.

Коли вийшов останній клієнт, Чунту взявся закривати віконниці. Підвівся і розчервонілий Горе.

— Скажи хоч слово на прощання... — звернувся він до Султани.

— Що з Павлом? — спитала дівчина. — Ви ж приятелі... Де він? Горе на якусь мить спохмурнів. Та враз очі його заблищали.

— Може, знайшов собі іншу. Хіба я знаю? Він мені всього не розповідає...

Але слова його завмерли на вустах, — з таким докором і зневагою глянула на нього Султана.

— Ну, час уже й вам спати, — мовив Чунту, ступивши до них. — Тільки дозволь, простоїте й до ранку. Знаю я вже...

— На добраніч, Султаніко, — шепнув Горе. — Не гнівайся, я пожартував...

Та дівчина відвернулася од нього. Горе вийшов. І відразу ж позад нього загуркотіло — це Чунту з силою потяг до землі жалюзі. Кульгаючи, хлопець попрямував додому. Вулиці були пустинні, лише коли-не-коли показувався якийсь запізнілий перехожий, що скрадався у темряві, боячись натрапити на патрулів. Стояла німа тиша. Наче якесь стихійне нещастя пройшло по місту і винищило все живе. У пільмі тільки бурхало море. Величезні хвилі здіймалися, ревли без упину і з люттю налітали на берег, наче бажаючи змити його з лиця землі. Немов якісь морські собаки, протяжно вили під ударами хвиль буї.

На вулиці Вітру було ще гірше. Холодний вітер ніс з моря великі краплі солоної води. Горе подумав, що до ранку на березі розміє не один будиночок. Біля входу на якусь мить спинився. З жахливому гоготанні хвиль вчувалося брязкання ланцюгів. Море тисячами голосів рехло, стогнало, кликало.

“На ранок буде не один небіжчик”, — подумав Горе. І, зіщулившись од страху, увійшов у двір, переслідований гуркотом води.

— Добрий вечір, — почув відразу позад себе. — Страшна буря.

По голосу впізнав професора Заню.

— Ви ще не спите? — здивувався перукар. Чомусь здалося, що пенсіонер саме й чекав на нього. “Чого йому треба в таку пізню пору?”

— Не можу заснути, — мовив професор, наче вгадавши його думку. — Через оцю бурю...

— Авжеж, — погодився Горе. — Кепська сьогодні погода...

Хотів пройти далі, та Заня схопив його за руку.

— Ти вже думаєш спати? — спитав. — Прошу до мене на чашку кофе.

— Зараз? — здивувався перукар.

Хлопець знав, що професор трошки дурнуватий. І подумав, що той знову має намір похвалитися своєю колекцією. Та з голови все не йшла думка, що старий навмисне чекав на нього. Хтозна, скільки часу простояв він у цій темряві.

— Сердечно прошу, — промовив Заня. — Однаково я не зможу заснути вже до ранку, я себе вже знаю...

— Іншим разом зайду з великою охотою, — промимрив Горе. І ступив до сходів, що вели на балкон.

Та, на диво, професорова рука сильно стиснула йому лікоть, і хлопець почув змінений, владний голос:

— Ходімо. Чуєш?

“Мабуть, він зовсім з’їхав з глузду!” — подумав Горе, вже трохи заспокоївшись. Знав, що божевільних не можна сердити, і послухався. А втім, йому й не хотілося спати. Розумів, що довго буде думати про розмову з Чунту і теж не засне.

— Гаразд, — погодився він. — Ходімо...

Професор не відпускав руки Горе. Жив він на нижньому поверсі в кімнаті з вікнами до фонтана. Двері його були не замкнені. Коли Заня засвітив світло, Горе оглянув житло, в якому ще ні разу не був, хоч старий професор часто запрошував його до себе, бажаючи показати колекції. Нарешті, він побачить знаменитих метеликів.

На стінах — безліч скляних коробочок, а в них нашпилені на голки нетлі, од малюсіньких, з ніготь, аж до великих, завбільшки з долоню. Темні або дуже блискучі, метелики так і застигли, розпростерши крильця, наче востаннє намагалися помилувати око людини барвами всіх квітів світу. Коробочки були всюди: на столі, на старій скрині і навіть на шафі. В кутку на тумбочці, біля високого ліжка, стояв радіоприймач — єдина пристойна річ в занедбаній кімнаті старого професора. Біля цього радіоприймача Заня сідав щовечора і слухав Лондон. Кілька годин тому він почув звідти повідомлення, що німців розгромлено під Курськом та на інших ділянках східного фронту. Після цих вістей почав вслухатися в “особисті послання”. І перше з них примусило його здригнутися.

— Дельфін не повинен більше плавати, — говорив диктор. — Повторюємо: дельфін не повинен більше плавати.

Старий професор без особливої уваги вислухав інші досить дивні фрази: “Троянда вже не має колючок”, “Лелека знову повертається до свого гнізда”, “Гадюка міняє шкіру у вівторок”.

Вимкнув приймач і замислився, безтямно дивлячись на чудовий екземпляр Данаїс Еріппус, за яким ганявся цілий день. Потім встав, вийшов у двір і, піднявшись дерев’яними сходами, постукав до Горе. Не заставши перукаря вдома, спустився вниз і принишк біля входу, чекаючи на нього.

І от вони вже в кімнаті професора.

Не встиг ще Горе оглянути коробочки з метеликами, як Заня вимовив сухо:

— Сідай, У-45!

Перукар шарпнувся, наче наступив на гадюку. Здавалось, уся кров відхлинула од його обличчя, таким воно стало блідим.

— Як? — перепитав він хрипло, з жахом дивлячись на старого пенсіонера.

— Сідай, У-45, завербований У-32 18 березня 1933 року, — відкарбував Заня, наче декламує вірш. — Чи потрібні ще якісь коментарії?

Горе зволожив язиком сухі губи, ледве тримаючись на ногах. Він увесь тремтів і ніяк не міг повірити, що цей дідусь, який щодня ганявся з сачком за метеликами і завжди спішив першим привітатися з ним, набагато молодшим, пенсіонер у старомодному костюмі, дурнуватий професор, з якого глузували навіть діти, вимовив ці жахливі слова.

— Ну? — вже не терпілося Зані. Він показав хлопцеві на крісло.

Перукар впав у нього, збивши з вишневої обшивки хмарку пилу.

Не міг зібрати думок і мовчав, з жахом дивлячись на дідуса з лицем дитини і кучмою сивого волосся на голові.

— Чомусь ти сьогодні не дуже балакучий, — посміхнувся Заня.

— Що... що вам потрібно? — промимрив Горе, ледве видавлюючи з себе слова. — Я...

— Пропоную тобі вислухати мене. Чи треба ще нагадувати, що про нашу розмову ніхто не мусить знати?

— Добре, — сказав Горе.

Його наче вдарили у тім’я. Дуже боліла голова. Хлопець почував себе змученим, знесиленим, а старий тим часом усе бадьорішав.

— Значить, — мовив Заня, — ось що тобі треба зробити... — Він говорив спокійно і владно.

“Це сон? — думав Горе. — Чи, може, я збожеволів?..” Проте непорушно сидів у кріслі і слухав професора Заню, старого пенсіонера, закоханого в нетлів, яких він ловив і настромлював в коробочках на голки. Хоч вікна були зачинені, однак жахливе гоготання моря чулося тут, серед стін, обліплених барвистими метеликами.

— Тобі ясно? — спитав Заня. — І, напевне, ти не сумніваєшся, що в разі потреби...

Горе відчув погрозу і кивнув головою на знак того, що йому все зрозуміло.

— Добре, — мовив професор. — Тоді вип’ємо по чашці кофе.

18. ШКОЛА

Дядько Янку Мунтяну, на прізвисько Котелок, був паровозним машиністом. Перед тим як вийти на пенсію і осісти в своєму саманному будиночку в Новому Бухаресті, він об'їздив уздовж і вшир всю Румунію. В його невеличкому дворі цвіли мальви, хризантеми, була викопана й “американська” криниця, якою хазяїн дуже гордився. Жив самітним, як зозуля, бо дуже не любив жінок.

— Нащо мені жінка? — говорив дядько Янку у молодості. — Тримати для інших? Моя дружина — це паровоз.

Тепер йому близько вісімдесяти років. Він був високий і прямий, як тополя. А коли підкрутить довгі сиві вуса, заплющить одне око і подивиться зверху вниз, то нагадує того ж Янку Мунтяну, що багато років тому вів до Сінайї спеціальний поїзд, в якому їхав міністр з цапиною борідкою і з котелком на голові.

Міністр, згадавши, що й він у молодості на зібраннях у клубах загравав з соціал-демократами, подякував машиністові, потиснув руку, а тим часом якийсь фотограф поспішив увічнити цей момент.

— На три колонки в розділі робітничих вістей, — шепнув йому міністр. А потім, підвищивши голос, щоб його почули й зустрічаючі, сказав дядькові Янку: — Демократи, мій дорогий, не горді...

— Так, — відповів Мунтяну. — Але навіщо оцей котелок?

Відтоді й пристало до нього це прізвисько.

Коли прийшов Павло, дядько ходив босий на городі і виполював бур'ян.

— А-а, це ти? — вигукнув старий. — У вас в Констанці теж мруть з голоду, як у Бухаресті!

— Трохи не так, — засміявся Павло, — бо здоровіше повітря!

Дядько Янку обняв хлопця, розпитав про сім'ю і озирає його від голови до ніг, як це він умів робити.

— І чого ти прителюєшся сюди, га? Тільки не думай мені брехати. Я ж бачу тебе наскрізь!

Павло хотів сказати, нібито йому звеліли перевірити якісь деталі перед відправкою в Констанцу, але старий не дав йому говорити.

— Ану, глянь мені в очі!.. Як її звати? Джета?.. Дуже уподобав я це ім'я... Проте жодна з тих, які зустрічались мені у селах і містах, що їх я об'їздив за своє життя, жодна, Павле, не звалася Джетою! Та може це й на краще...

Павло збагнув, що йому не варто заперечувати чи виправдуватись. Зрештою, хай старий думає собі, що хоче. Не треба ламати голову та вигадувати якусь історію. А дядько Янку, живучи сам, як палець, зрадів, що знайшовся слухач, і не чекав відповіді на свої запитання. Запитував і сам відповідав, а Павло мусив тільки сидіти. Коли б він почав щось говорити, дядько Янку все одно спинив би його і теревенив би про своє. Отже, хлопець дав йому змогу висловитись. І старий невгавав, розповідаючи водночас про події з часів Балканської війни, про свою участь у боях під Марашештами, про аварії та різні любовні пригоди, аж поки не погасив лампу.

Вранці Павло став прощатися.

— Що, вже тікаєш? — засмутився дядько Янку. — А я тільки збирався тобі розповісти...

— Може, я ще повернуся, — мовив хлопець. А старий взявся підкручувати вуса, по-змовницьки посміхаючись.

— Ще не знаєш, як тебе зустріне Джета? Правда ж? Ось послухай! Яюсь, зупинившись у Брашові, я вирішив провідати одну молодичку... Потім розкажу, як ми з нею познайомились. І що б ти подумав...

— Закінчення в наступному номері, — перебив його Павло. — Мені ж треба йти... — І, крутнувшись на місці, поспішно вийшов на вулицю. А дядько Янку, зітхаючи, знову заходився поратися на грядках цибулі та часнику, що в ці лихі часи витиснули квіти.

Юнак ішов спершу пішки, тоді сів на один трамвай, далі — на другий. І, нарешті, опинився на площі Верга. Через якийсь час побачив Санду і ще одну невеличку на зріст дівчину в окулярах.

— Оце, Соню, Тодер, — сказала Санда. І звернулась до Павла: — Вона поведе тебе, куди потрібно.

Потиснули одне одному руки, і Санда, залишивши їх двох, пішла собі. Вона не повернеться ні через день, ні через місяць. Зникає з життя Павла, можливо, назавжди.

— Сандо! — гукнув їй услід хлопець.

— Що?

Павло ще раз глянув на її лице, обрамлене коротко підстриженим волоссям.

— Нічого... Бажаю щастя!

— А тобі успіху!..

Посміхнулась, помахала рукою і швидко пішла далі.

— Давай візьмемо таксі, — запропонувала Соня.

Павло глянув з подивом на її серйозне личко:

— Навіщо?

— Нам доведеться проїхати чималу відстань. Бери мене під руку!

Слова ці зовсім не імпонували її школярському вигляду. Та Павло послухався. І дівчина докінчила так само серйозно:

— Розумієш? Нам треба вдавати закоханих. Менше звертатимуть на нас увагу.

— Добре, моя кохана, — посміхнувся юнак і жартома стиснув її руку.

Та сміх завмер у нього на устах. Соня, зарум'янившись, повернула до нього голову і докірливо мовила*

— Прошу тебе... Ми закохані про людське око.

— Вибач, — сказав він. — Я нічого лихого не подумав.

А в голові у нього промайнуло:

“Ти диви! Чого вона така сердита?”

Та бідолашна Соня не розсердилась. Вона просто розгубилася, побачивши вродливого юнака з чубчиком, що спускався на лоб, і тепер намагалася взяти себе в руки. Знала, що хоч була йому ровесницею і вже восени мала посилати до школи сина, проте здавалась дівчинкою. І затиснула губи, намагаючись набрати поважного й серйозного вигляду.

— Ти бував раніше в Бухаресті? — спитала.

— Один раз, перед війною.

— Розпитуй мене, які фільми та вистави йдуть у театрах... Ти мусиш справити враження жителя Бухареста.

— Які зараз йдуть спектаклі? — спитав Павло, посміхаючись.

Його на мить розчулив учнівський вигляд дівчини, що намагалася вдати з себе не ту, ким була насправді. Мабуть, зовсім недавно перестала гратися в ляльки?

— Це ж не тут, — пояснила Соня. — Зараз не треба... Будеш розпитувати мене в машині. Нам не можна мовчати при водієві...

Павло зрозумів: її хтось навчив, як треба поводитись. Напевне, в підпіллі вона недавно. Та раз її взяли на це, значить, надійна особа.

— Он там машина! — показала дівчина. Павло свиснув і голосно гукнув:

— Таксі, таксі!

— До “Морського орла”! — сказала Соня.

Зразу ж відкрила ридикюль і вийняла пудреницю. Зробила вигляд, що пудриться, а тим часом спрямувала дзеркальце на заднє віконце, щоб побачити, чи не стежать за ними.

— Що сьогодні йде в “Аро”? — спитав Павло.

Глянула на хлопця вдячним поглядом і охоче почала переповідати італійський фільм, герой якого мимоволі став піратом. Павло слухав її неуважно, час від часу додавав:

— Ти диви!.. Оце так...

І озирає через скло вулиці міста. Авто зупинилося. Соня розрахувалася і повела Павла в магазин. Піднялись на останній поверх, походили перед вітринами та прилавками, поволі зійшли вниз. На площі святого Георге сіли в машину. Соня назвала якусь околицю і, вийнявши пудреницю та дзеркальце, знову уважно озирнула заднє віконце. Павлові хотілося засміятись. Звісно, треба остерігатися шпигів. Та Соня робила це все, як старанна школярка, що виконує вказівку вчителя.

— Що зараз іде в “Капіталі”? — знову спитав юнак, і дівчина на цей раз вже почала переповідати німецький фільм.

Вони встали з машини біля якоїсь фабрики. Трохи йшли пустирем, а тоді почався квартал. Будиночки такі ж маленькі й похилі, як і в Новому Бухаресті, де жив дядько Янку. Звернули на немощену вуличку і незабаром зупинилися коло шевської майстерні з вивіскою: “Модельне взуття. В.Бусуйочяну”. На білій стіні намальовано синій полуботинок, а під ним — великі друковані літери “Ремонт взуття”.

— От і прийшли, — мовила Соня.

Піднялися сходами, і дівчина відчинила двері, вдаривши ними по дзеленчливому дзвінку.

Майстерня була невеличка. Коло столу, заставленого інструментом та коробочками з цвяхами і шпильками, схилився літній чоловік і щось шив. Пахло ременем, клеєм та гасом.

— Здрастуйте, — привітався Павло.

Швець глянув йому в очі, ледь посміхнувся:

— Здрастуйте!

У другій кімнаті, такій же маленькій, від круглого стола піднявся білявий чоловік, трохи нижчий за Павла, але кремезніший і ширший у плечах. Між бровами пролягла зморшка. Підборіддя сильне, квадратне.

— Вітаю тебе, Тодере, — промовив він, подаючи юнакові велику, шорстку руку.

— Здрастуй...

— Мене звати Раду.

Павло посміхнувся і щиро привітався з ним.

Повернув голову, а Соні вже нема.

— Сідай. Що нового в Констанці?

Мунтяну сів і почав розповідати. Раду слухав, не відводячи од нього зеленавих очей. Павло зрозумів, що той вивіряє, чого він вартий.

— Недавно арештували одного з наших, — проказав юнак і спохмурнів.

Раду стиснув зуби, і м'язи його щелепів набубнявіли, наче горішки.

— Вони розплатяться за все, — мовив тихо і владно. — За кожного з наших... Знаєш, чого тебе сюди прислали? — скинув на юнака зеленаві очі.

— Ні, — відповів хлопець. — Дізнаюся, коли скажеш...

Всю дорогу думав про цю розмову і, коли зустрівся з Раду, якось зніяковів, наче учень на екзамені. Розумів, що перед ним відповідальний працівник. Якимсь твердим спокоєм, впевненістю віяло од його могутнього тіла, од високого чола з глибокою зморшкою. Та тільки потиснув його сильну руку, почув владні слова, боязнь відразу й зникла.

— Партія дає тобі серйозне доручення, ми вибрали саме тебе, — сказав Раду. — Нелегке воно, тобі треба добре подумати.

Його зеленаві очі наче зазирали Павлові в душу.

— Партія мене послала, і я виїхав без зайвих розпитів, — відказав Павло спокійно, таким же тихим голосом, як і Раду. — Знаю давно, що це небезпечно... Яке ж моє доручення?

В душі Раду наче щось обірвалося. Він торохнув кулаком по столу. В очах його загорівся зелений вогник.

— Ось такі всі наші люди, Тодере! — вигукнув приглушено, взявши у важку долоню Павлову руку.

— Так, — підтвердив Мунтяну.

Схвильовані слова Раду вібрвали в повітрі.

— Послухай! Ти стежив за радянськими зведеннями, та й гітлерові повідомлення чимало говорять людям, які вміють читати поміж рядками. Була Москва. Прогримів Сталінград. Потім почався Курськ і великий контрнаступ Радянської Армії. Під Москвою стало видно, що Гітлеру нічого сподіватися на якусь п'яту колону. Бліцкриг — це вигадка. Під Сталінградом стався злам, і гітлерівським ордам завдали смертельного удару. Біля Курська впала під ноги свастика. Тепер герої Сталінграда топтатимуть її навіть в барлозі звіра, у Берліні. Вся радянська країна, заліковуючи криваві рани, напружує сили. І наш обов'язок — всіяко їй допомагати. Більше, ніж було досі! Поразка фашизму — це визволення для нашої вітчизни. Через те й гуртуються навколо нас усі чесні люди. Ми повсякчас відчуваємо підтримку і любов тих, хто починає розуміти, що тільки ми — справжні патріоти...

Раду раптом замовк. Павло спокійно сказав:

— Правда. Ми в Констанці трохи допомагаємо...



— Знаємо, що в Констанці і в інших містах є опір. Але тепер треба посилити діяльність в усій країні, щоб удар ішов за ударом. Центральний Комітет вирішив посилити саботування гітлерівського фронту, і в цьому Констанца, морська база і важливий стратегічний пункт, має відіграти чималу роль. На тебе, Тодере, покладена пряма відповідальність за організацію акцій саботажу в Констанці.

Раду знову замовк, пильно вдивляючись в юнака зеленими очима. Павло раптом відчув, що шевцева кімнатка в цьому кварталі на околиці Бухареста в ті роки була важливішою резиденцією, ніж королівський палац, де збиралися антонески з генералами і де німці почували себе як дома. Глянув ще раз в лице товариша і аж тепер помітив, який втомлений Раду. Наче живе полум'я горіло в цій людині. А синці під очима і бліде лице свідчили про безсонні ночі. Раптом відчув, що Раду близький і безмежно дорогий йому. Од нього віяло теплом і впевненістю.

— Я все зрозумів, — відповів Павло.

— Хіба ж не дивно? — скрушно мовив Раду. — Я слюсар. Ось цими руками виготовляв різні механізми. Люблю працювати, бачити, як з нічого, з куска мертвого заліза виходить певна річ, наче жива... А тепер вчи-тиму тебе користуватися вибухівкою, що підриває судна, поїзди, склади! В тому поїзді, який підірве твоя міна, можуть бути і машини, зроблені мною...

— Не ми затіяли цю війну, — мовив Павло.

— Так, не ми!.. — похмуро зітхнув Раду. — І фашисти поплатяться за це. Станеться те, чого вони й не чекають! — І посміхнувся. — Почнемо?

Два дні не виходили з шевцевої кімнати. Раду через це й ночував у майстерні. Він ретельно навчав Павла, як і скільки треба закладати вибухівки, коли запалювати гніт.

— Не записуй нічого, все має бути в голові.

І повторював йому інструкції. А потім з неослабним терпінням екзаменував до найменших подробиць.

— Ось такого б мені майстра, коли я був учнем у цеху, — засміявся Павло.

А одного разу, відповідаючи на якесь запитання Раду, помітив, що очі його злиплися і втратили свій блиск. Голова поволі схилилася на

груди. Павлові хотілося взяти і випростати стомлене тіло на твердому ліжку, де вони сиділи, та боявся розбудити. Раду дрімав.

Стара шафа раптом тріснула.

— Що ти кажеш? — похопився підпільник.

Він уже наче відпочив. Очі знову блищали, немов хтось зарядив акумулятор, від якого вони жилися струмом.

— Скільки ночей ти вже не спав? — запитав Павло. Та Раду йому не відповів. Зробив кілька похапливих кроків і слухав далі відповідь.

Під кінець другого дня він сказав Павлові:

— Тепер учень знає не менше за майстра. Щоб не вертатися додому з порожніми руками, завтра одержиш від Санди два пакунки вибухівки. А в Констанці будь-що треба знайти інженера, який виготує вам міни. Везти їх з Бухареста небезпечно.

Вони ще розмовляли, поки не надійшла Соня.

— Ну, щасливої тобі дороги, Тодере! — мовив Раду. — Після війни, коли зустрінемося, будемо вершити інші справи...

Обняв і міцно поцілував юнака в обидві щоки.

— Хай щастить і тобі, — схвильовано відповів Павло.

Ось ще один товариш зникає з орбіти його життя, так раптово, як і з'явився. Після війни... Хто може знати? Ще раз озирнув кімнатку з жовтавими стінами, круглий стіл, покритий вишиваною скатертю, ліжко. Попрощався з шевцем і пішов разом з Сонею, серйозною й мовчазною.

— Де ти хочеш зустрітися завтра з Сандою? — спитала вона. — Назви місце, яке ти знаєш найкраще...

— На вулиці Штефана Великого, біля Обора. Саме там я сідаю на поїзд...

— Добре...

Домовились про місце та час зустрічі і сіли в таксі.

— Яка сьогодні картина в “Аро”? — спитала Соня.

Павло знехотя щось відповів, не звертаючи уваги на зляканий погляд дівчини. Він думав про те, чого навчився в Бухаресті. Згадав Йоргу, Фаніку, Султану. На два дні виключився з свого звичайного життя, а воно вже знову вабило до себе. Відчув нестримне бажання швидше опинитися в Констанці.

— Щось ти не дуже чемний, — мовила Соня, коли вони вийшли з машини.

— Так, це правда...

Попрощалися на площі святого Георге, і Павло й не пожалкував за нею. Не відчув якось симпатії до дівчини в окулярах, яка хотіла бути надто серйозною. Що означав її завжди сердитий погляд? Це не тільки несміливість... Згадав Раду, з яким почував себе чудово, згадав Йоргу і вперше збагнув, що кожен вступає до партії з своїми думками, почуттями і тільки потім, відшліфований в її рядах, стає справжньою людиною. Полум'я, яке горіло в серці Раду, тліло в усіх, але життя, з якого вони приходили, наділяло їх і сажею.

— А-а-а! Таки згадав про мене? — весело зустрів хлопця дядько Янку. — Ну, чого стоїш? Розповідай...

— Нічого розказувати, — посміхнувся Павло.

Старий тільки розвів руками.

— Посварився з Джетою! — мовив він розчаровано. — Я не хотів тобі говорити, а зараз скажу добре, що доля не звела мене з Джетою..

Дядько Янку зрадів, що трапилась нагода поговорити, і знову почав розв'язувати міх спогадів. Та Павло думав про своє. Незабаром стемніло. Старий цав йому на вечерю зеленої цибулі і шматок чорного хліба з висівок та квасоляного борошна. І вони полягали спати.

Вранці Павло вийшов до криниці вмитися і побачив у воротах дядька Янку. Старий спав погано, прокидався на світанку, прямував на вулицю і проходжався на березі Колентіни. Та зараз він був дуже сердитий.

— Знову заворушились, падлюки! — лаявся він. — Облави, перевірки! Чорти б їх забрали!

— Облава? — занепокоєно спитав Павло.

— А що їм? За це ж одержують і платню! — буркнув дядько Янку.

Хоч часу до зустрічі ще було досить, та Павло хвилювався. Чим він зможе пояснити свою присутність у Бухаресті, коли його мобілізовано на роботу в Констанці? Не варто й вигадувати якусь причину, бо перший-ліпший офіцер зрозуміє обман. Як це Йоргу не роздобув йому відрядження?

В кімнаті дядька цокав будильник. Поїзд відходив о дванадцятій, а Павло призначив зустріч Санді на одинадцятю. О десятій треба вже вийти від дядька. Ще було дві години вільного часу.

За чаєм дядько Янку знову заходився розповідати, на цей раз згадавши аварію, яка сталося у Бачкой В товарному поїзді, що вийшов

з Широкої Долини, зіпсувалися гальма, і він почав котитися назад до Плоєшт, а Мунтяну звідти вже вів експрес на Біхор. Спускаючись схилом, товарняк набирив швидкості. За кілька хвилин він промчав аж до Комарніка, і начальник станції ледве встиг про це повідомити. У Брязі експрес хотіли перевести на іншу вітку, але той ешелон випередив їх і вихором пролетів до Кимпіни. Нічого не підозріваючи, дядько Янку наближався до Байкой. Всі дуже полякались. Коли експрес прибуде в Байкой раніше, ніж товарний, його зможуть перевести на іншу лінію. А коли товарняк примчить першим, то його пустять під укіс, щоб уникнути аварії. Однак не було певності, що машиніст експреса вчасно загальмує, що він не вдариться в розбитий товарняк. Поки це вирішували, минуло чимало часу, і пасажирський все наближався. Стояла ніч. Залізничники з Байкой вибігли з ліхтарями назустріч експресові, бо ззаду вже почувся гуркіт товарного, тріск і скрегіт заліза. Товарняк зійшов з рейок.

— І?.. — спитав Павло.

Од напруження, викликаного вісткою про облаву, розповідь старого залізничника схвилювала його. Проте дядько Янку не поспішав.

— В експресі було більше двохсот пасажирів, — повів він, трохи помовчавши. — Чоловіки, жінки, діти...

— Ну й що? — не стримався небіж. — Що трапилось?

— Я загальмував поїзд за три метри од товарняка, — гордо проказав дядько Янку.

Павло почав прохажатись подвір'ям. “Спокійніше, — радив він собі. — Я мушу зустрітись з Сандою. Коли не вийду на побачення, не одержу пакунків з вибухівкою, то ніколи не зумію знайти й Раду. Не могу уявити, куди це мене водила Соня... Спокійніше”.

Глянув через паркан. З обох кінців вулиці стояли солдати.

— Котра зараз година, дядьку Янку?

— Ще є час, твій поїзд відходить о дванадцятій.

— А мені треба ще зайти до знайомих.

Старий безнадійно махнув рукою, по-своєму зрозумівши відповідь племінника.

— Гей, хлопче, послухайся моєї поради. Ти посварився з Джетою? Облиш її... Латаного вже не залатаєш. Це неможливо!..

Було ще п'ять хвилин до десятої. Павло, кусаючи собі губи, з-за побіленого паркана сердито зиркав уздовж вулиці. Невже йому

перешкодятъ саме заразъ?

19. ДВОХ ЗАЙЦІВ ОДНИМ ПОСТРІЛОМ

Аделаїда затулила долонями вуха:

— Ох, я скоро збожеволю через цей проклятий вітер та море!

Буря, яка почалася ще вночі, подужчала, і море тепер ревла, а вітер завивав у димарях, як зимою. Султана, заплакана і мовчазна, сиділа на стільці і думала про Павла.

Другого дня на світанні до корчми знову прийшов Горе і почав шептатися з Чунту. Султана всю ніч не склепила очей, не могла забути, як шушукались цілий вечір Горе і отой дивний чоловік, що був їй батьком. Той, хто знущався з неї багато років, а недавно став на диво дбайливим і турботливим, тепер знову лякав її. Все, що він робив, було якимсь дивним і таємничим. Дівчина відчувала, що з його боку їй загрожує якась небезпека, та не знала, як уберегтися від неї. Павло розвіяв би її страх. Але він не прийшов, і Султані без нього було важко і страшно. В її кімнатці під іконою горіла лампадка. Спробувала молитися, та не могла зосередитися.

“Вони задумали якесь зло...” Дівчина стомлено заплющила очі і приглушено скрикнула. Наче побачила Горе, який схилився над закривавленим Павловим тілом. А батько дивився на них обох і стиха, з якоюсь жахливою лагідністю сміявся...

Султана підхопилася, ламаючи руки і водночас проклинаючи себе, бо збагнула, що їй несила відвернути те нечуване лихо. Мучилася, що не може добрати розуму там, де інша знала б, що їй робити.

Повітря в кімнаті здалося їй задушливим. Дівчина підбігла до вікна, відчинила його. З темряви на неї вдарила буря, і Султана затремтіла. Все було ворожим і похмурим. Вона наче заплуталась у якомусь невидимому павутинні. Її підстерігали злі духи, знані з дитинства, коли ще дівчинкою вночі йшла до криниці по воду. Та духи ніколи не чинили їй зла. А це не духи і не привиди, вигадані дитячою фантазією. І все-таки вони стежили за нею. За нею чи за її коханим, за Павлом?

Раптом Султана пригадала, яким лютим поглядом змів її батько в корчмі, коли його переміг Павло. А потім одразу полагіднішав, став добрим до неї і до її милого.

“Боже, — прошепотіла дівчина, здригнувшись од несподіваної думки, — він усе прикидався!”

Як це можна з приязню ставитися до того, кого ненавидиш? А він ненавидів. Прикидався, а в душі ненавидів. Обох, її й Павла... Ох, ці передчуття і страх недаремні. Щось лихе він надумав. Разом з Горю...

Піднесла до вуст золоту сережку і наче відчула себе сильнішою, вже не такою самотною. Павло прийде по неї, викраде її, як татари викрадали колись своїх наречених. Вона ж наполовину татарка.

“Боже, коли б тільки минув щасливо завтрашній день!”

Султана цілу ніч дивилась у вікно. Буря не вщухала, та дівчина вже не лякалась її. Поклялася тоді в коханні перед морем, і ось воно, бурхаючи хвилями, наче відтворювало хвилювання її душі.

А на світанку прийшов Горю, з букетом гвоздик, у новому костюмі, на диво веселий. Очі його бігали на всі боки. Він наче боявся, щоб його не застукали зненацька. Пошептався з Чунту, потім обидва зайшли в корчму, і шинкар покликав Султану.

— Сьогодні чудовий день, — мовив він. — Мені від щастя хочеться плакати, моя доню... В добрий час!

Очі його були сухі. Батько шкірив зуби. А Султана, біла, як папір, відступила крок назад. Її вже не залякають, вона готова на все.

— Як це розуміти? — спитала з такою зневагою, що Чунту фиркнув і вже підняв руку, щоб ударити її.

— Що ми будемо щасливі, Султаніко! — випередив шинкаря Горю і поклав дівчині в руки квіти. — Батько дав згоду, тепер треба тільки справити весілля.

— Так, я згоден, — прогрімів корчмар. — Чого ж ти мовчиш? Уже протуркотіла мені вуха. Горю й хороший, Горю й добрий... Виходь за нього, і дай мені спокій!

Султана поклала квіти на стіл і спокійно вимовила:

— Горю знає, що я люблю Павла.

— Султаніко, — аж застогнав парубок. І почервонів, як рак. — Я тебе кохаю! Ти це знаєш... Викинь з голови Павла, він не пара тобі. Я одягну тебе, як лялечку, матимеш усе, що захочеш... Не дивись, що я перукар, може, ще десь підробляю і маю більше грошей, ніж ти

думаєш! Будеш купатися в щасті, чуєш? Носитиму тебе на руках, як панночку...

— Не піднімеш, — відказала Султана, вириваючись од нього. — Я вже виросла...

Чунту подумав, що вони даремно згаяли так багато часу. Тільки зваживши на прохання перукаря, він погодився на цю комедію. Горе знає, що дурнувата дівчина любить Павла, і все-таки надіється її вмовити.

— Вийдеш заміж за Горе, хочеш ти цього чи ні, — сказав він владно. — Я вже досить надивився, як ви женихаетесь з оцим... Моє слово закон! Одягайся!

“Що? Вони хочуть спровадити мене з дому... А Павло? Він же шукатиме”.

— Швидше, — буркнув Чунту. — Не гніви мене!

Горе мовчки слухав, і злобна посмішка перекривила його вродливе лице. Зволожені очі блищали, наче дві вишні. Знав, що Султана любить Павла, і все-таки на щось сподівався. Ображений і сердитий, тішився, що дівчина опинилась у скрутному становищі. Був задоволений своїм планом, таким простим і підступним.

— Я не хочу збиратись, — мовила Султана. — Куди ж мені йти?

— Куди накажу, — гаркнув корчмар.

Чунту поводився з дочкою брутально, нахабно, і Горе боявся, що він може все зіпсувати. Облизав губи і заговорив тихо, лагідно:

— Може, так воно буде краще... Відведемо тебе до одної старої, порядної жінки. Побудеш кілька днів на самоті, Султаніко. Не бачитимеш ні мене, ні Павла... Обміркуєш усе. “Кого ж мені любити? — питаєш себе. — Горе, що не знає, як мені догодити, чи отого голодранця, гультая?..”

— Негіднику, — шепнула Султана.

Доводилось захищатися самій, і вона не знала, що робити. Кричати? Кликати на поміч?.. Але кого?

Брав сором од самої думки, що вона мусить благодати допомоги проти свого батька. Уявила людський натовп, розпити, злобне глузування. Це немислимо. Коли б тільки не обманули. Може, погодитись на цю пропозицію і потім сповістити Павла?

— Ти ще тут? — процідив з погрозою Чунту.

— Поклянись! — гукнула Султана, обертаючись до Горе. — Поклянись, що я не бачитиму там тебе!

— Клянусь усім найдорожчим, клянусь тобою, — мовив Горе. І дівчина бачила, що на цей раз він уже не дурить.

— Добре, я піду.

Зібрала в клунок речі, і всі троє мовчки вийшли. Горе зупинив машину, і вони сіли. Султана з похмурою радістю вслухалася в бурхання моря.

— Вулиця Вітру, номер дев'ять, — сказав Чунту водієві.

У дворі з басейном їх зустріла Аделаїда. З сльозами на очах поцілувала Султана:

— Бідолашна дівчинка!

Дерев'яними сходами піднялися на балкон і увійшли до оббитої фотографіями квартири Аделаїди.

— Ти зостанешся тут, — сказав корчмар. — Тільки дивись, не гніви пані.

— Будь здорова, Султаніко! — мовив Горе.

Аделаїда ще трошки погомонила з ними, і вони вийшли.

У кімнатах стояв якийсь гіркуватий аромат. На занавісках намальовані парусні кораблики, галери, каравани суден. Крізь них лилося лагідне проміння. Просторі й темнуваті кімнати були захарашчені старими меблями, а товсті килими глушили будь-який шум.

— Тут тобі ніщо не загрожує, дівчинко, — сказала Аделаїда. — Я розумію тебе, бо теж любила... Хочеш побачити могилу мого кохання?

І, не чекаючи згоди, взяла з скрині альбом. На пожовклих фотографіях Султана побачила колекцію вусачів, деякі були навіть з борідкою. Чоловіки ці стояли задумливі, схрестивши на грудях руки або однією рукою взявшись за високу спинку крісла. Аделаїда називала ім'я кожного з них.

— Це Пеппо, чудовий акробат, — зітхнула вона, показуючи фотографію кучерявого юнака з вусиками. — Ми кохалися з ним цілий рік в Мілані... ба ні, у Флоренції. В Мілані у мене був Джіакомо, танцівник на дроті... Ось він!

Султана дивилась на фотографії і намагалась думати про себе. Однак усе вийшло дуже несподівано. Якось не вірилось, що це вона сидить біля дивної балакучої бабусі з співучим голосом і дивиться на карточки Пеппо та Джіакомо.

І раптом нестямно заплакала.

— Що ти, — злякано вигукнула Аделаїда, — не треба, ні...

Та дівчина впала на канапу, на подушечки з вишитими на чорному бархаті котами і ревно ридала. Нарікаючи на батька, який обдурив її, плакала за Павлом. Аделаїда, теж з сльозами на очах, безперервно шепотіла:

— Не треба, ні, не можна...

Їй жаль було дівчини. Здавалося, це вона сама повернулась на кілька десятків років назад, коли так само плакала через Пеппо, а стара гардеробниця цирку гладила її по голівці і лагідно втішала: “Не можна, ні, не плач...”

Просячи Аделаїду дати на кілька днів притулок дівчині-сироті, немовбито закоханій в одного негідника, що хоче заподіяти їй зло, Горе був певен, що хазяйка, яка тільки й марила любовними історіями, не відмовить. І справді, він не помилився.

— Ця нещасна кохає його, не розуміючи, що їй загрожує, — пояснив хлопець. — Він хоче її викрасти. І дівчина, у якої нема порадниці, може зробити дурницю. А тоді нарікатиме на себе до кінця життя. Ви зможете їй допомогти. Я розумію, ви не були матір'ю...

— Але могла нею бути! — скрушно зітхнула Аделаїда.

— Ще б пак... Хоч на кілька днів заступіть бідолашній дівчині маму! — вигукнув Горе. — Сховайте її, і батько не забуде вас до смерті...

Аделаїда підняла вгору руки і, розчулена власними словами, наче Зарах Бернар, яку вона колись давно бачила на паризькій сцені, вигукнула:

— Піди... піди і скажи батькові, що я завжди готова допомогти!

— Нехай благословить вас бог, — зрадів Горе. І побіг до Чунту.

Так Султана опинилась у Аделаїди.

Колишня циркова наїзниця приголубила її і, щоб трохи заспокоїти, розповіла, як погано повівся з нею Пеппо майже півстоліття тому.

— Мала я щире серце, — говорила Аделаїда. — Любила квіти, птахів... І сама була вродливою! Коли виїздила Геркулесом на арену, ставало тихо-тихо. Здавалося, що від мене залежить доля всього світу. Коли я зупинюсь непорушно, світ застигне у вічному чеканні... “Ти найкраща, — шепотів Пеппо, — я люблю тебе...” Повірила йому. А він виявився негідником. Таким же є і цей, що хоче викрасти тебе.

— Павло? — спитала Султана.

— Так, так... Павло, Іон, Марін... Всі вони однакові, такі, як і Пеппо! Надії, мрії... гіркі спогади! Знаєш, я багато думала... Коли б зібрати всі сльози, які я виплакала, то ними можна було б затопити землю... Павло? Він негідник... І не думай про нього, дівчинко...

Хоч вікно було зачинене, рев і стогін моря чулись досить виразно. Султана прислухалася з неприхованим с^мом. Що верзе ця пані з дитячими очима? Напевне, вона нічого не розуміє.

— Горе вам щось казав про Павла? — спитала мимоволі.

— І він, і твій нещасний татко, обидва розповідали. О, батькове серце...

— А чи сказали вони, що Горе хоче змусити мене вийти за нього заміж?

Аделаїда здригнулась і глянула на неї з острахом, ставши схожою на скривджену дівчинку з блакитними очима. Султана пошепки розповіла їй про золоту сережку, про клятву біля моря, про ненависть Горе і злобу Чунту. А море гуло і стогнало.

Аделаїді здалося, що вона почула давню любовну історію — з ревнощами, інтригами та неподіленим коханням. Витерла сльози білою мережаною хусточкою.

— І мене наставили тюремницею... Мене, — прошепотіла знесилено.

Уже смеркало, вечірні сутінки оповивали сумну кімнату з старими меблями. Султана заспокоїлась і пошепки спитала:

— Ви допоможете мені, правда ж?

Аделаїда мовчки пригорнула її до грудей. Усе відбувалося так, як і передбачав Горе. План його був простий і хитрий: одним пострілом він хотів убити двох зайців.

20. ОБЛАВА

“Піду, — думав Павло. — Хай що буде! А може це безглуздо самому лізти у вовчу пащу? Почекаю ще хвилини п’ять...”

— Ех, любов, любов! — зітхнув дядько Янку, вважаючи, що небіж переживає за Джетою.

Час минав повільно. А солдати все стовбичили на вулиці, наче вирішили зостатися там до кінця війни.

“Що робити? Мені довірили таку справу, а я тут гаюся...” В голові було порожньо, і хлопець нічого не міг придумати.

Раптом десь зафурчала машина. Павло визирнув з-за паркана і побачив таксі, що зупинилося неподалік. З нього вийшла жінка з дитиною на руках і якийсь старшина. Вони розрахувались, і автомобіль уже мав рушити.

— Бувайте здорові! — гукнув Павло і вибіг на вулицю. Збентежений дядько не встиг і рота розкрити.

— Куди тобі? — спитав водій.

— Боже милый, — заговорив Павло, — ця облава ще не скінчилась! Пане шофер, будь ласка, їдьте швидше, бо в мене вмирає дитина... Скоріш на вулицю Штефана Великого, мені до лікаря. Я пригнуся і ляжу, тільки не зупиняйтесь біля солдатів, а то запізнимось... Дорога кожна хвилина!

— А що з дитиною? — спитав шофер, уже літній чоловік, і глянув на Павла карими лагідними очима.

— Не знаю! Ледве дихає... Мерщій, добродію, швидше!

— Гарзд, лягай у машину! У мене документи вже перевіряли! — мовив водій.

І вони рушили. Обидва мовчали. Перед цепом солдатів машина уповільнила хід, але не стала.

— Ви ж оце зупиняли мене, — сказав шофер, висунувши голову у віконце.

— Проїжджай! — гукнув офіцер, і солдати, розступившись, пропустили авто.

Машина летіла бруківкою, наче якась перелякана істота.

— Спасибі вам, — прошепотів нестямно Павло.

— А велика дитина? — поцікавився шофер.

— Три роки, — відповів юнак. — А на вигляд можна дати й чотири...

— Може, ще видужає!

Час від часу натикалися на варту, хвості трамваїв та автомашин. Водій, обминаючи їх, звертав на бічні вулички, і вони їхали далі.

— Не пам'ятаю я ще такої облави, — говорив він. — Мабуть, когось шукають?

— Хто його знає... — відповів Павло.

Через віконце побачив у вітрині годинник, — за три хвилини одинадцята. А об одинадцятій він мав зустрітися з Сандою.

— Прямо вперед. Номера я не пам'ятаю...

Коли місце зустрічі було вже недалеко, попросив водія зупинитися.

— Мені чекати? — спитав той.

— Ні, ні, не треба. Я поїду назад лікаревою машиною... Дякую від щирого серця!

— Щасливо!

Автомобіль рушив. Павло відразу ж помітив Санду. Під пахвою вона тримала великий коричневий портфель.

— Як ти пробрався? — спитала занепокоєно дівчина. — Адже все місто оточене...

— Мовчи! Давай сюди...

— Ось, — мовила дівчина. — Тут два пакунки... Щасливо тобі!

Вони потиснули одне одному руки, і Павло швидко попрямував уперед, щоб відвернути од неї біду. “Бач, і зустрілися! — подумав собі. — А вважав, що вже ніколи не побачу...” Озирнувся. Дівчина обернулася й собі. Павло кивнув їй головою, посміхнувся і пішов далі. Портфель був уже не такий важкий, як це здалося в першу мить. Юнак збагнув, що то він дуже боявся за Санду. А тепер на душі полегшало. Почав стиха насвистувати.

“Невже солдати оточили й вокзал?” — подумав собі. Але відчуваючи, що ніяка облава йому вже не страшна, йшов уперед, сповнений буйної радості.

Було жарко. По небу повзли важкі, білі хмари. Навколо було тихо, все завмерло, наче чогось вичікуючи. Час від часу проїздила військова машина, здіймаючи за собою куряву.

Не побачивши перед вокзалом жандармів, Павло вирішив, що облава вже скінчилась. З квитком у руці вийшов на перон і сів у вагон третього класу, середній у поїзді. До відходу ще лишилося чверть години. Вибравши порожнє купе, він поклав портфель під лаву і сів.

Було чути голоси пасажирів, вигуки носильників та металічне відлуння молотка, яким стукав по колесах залізничник. Пронизливо свиснув паровоз.

— Газети! Свіжі газе-е-е-ти!..

Поїзд сіпнуло, забряжчали буфери. Залізна потвора ожила, запахала, випустивши хмарки гарячої пари, і поповзла по рейках, все далі і далі од невеличкої станції та людей, які махали всім руками, наче ляльки.

В купе ввалилися два галасливих констанцькі дідусі, що приїздили в гості до своїх дочок. Обидва невисокі, лисі, з пожовклими зморщеними лицами, — наче рідні брати.

— Я роздобув пляшку олії, — похвалився перший. — Та ще й кілограм цукру!

“Тільки вас мені й не вистачало!” — з тривогою подумав юнак, бо один з них всівся саме на ту лаву, під якою лежав портфель з вибухівкою. Дідугани жили на його ж вулиці, знали Павла змалку і поводитись у вагоні досить вільно.

— Обережно, я там поклав свою покупку, — попередив Павло. — Не зачепіть ногою...

— А що саме?

— Теж олія...

— Тоді давай вкладаємо все у мій кошик, — мовив старий і, нахилившись, підняв поклажу.

Павло, проклинаючи його в думці, вихопив портфель і засунув під свою лаву. Пожалів старих, — адже може статися аварія, і тоді динаміт вибухне. І який біс приніс їх саме в це купе!

— А я побував у соборі, — мовив дідусь, що сидів напроти. — Просив бога, щоб швидше кінчилась війна. Помолився за Тасе... Кажуть, там ідуть важкі бої...

Говорив він лагідно, наче його зятя давно вже записали з житія святих.

— Молився довго-довго... У церкві було тепло й тихо...

— От дурний, — хихикнув другий. — А я ходив дивитися реву. Бити поклони можна і в Констанці... — і тремтливим голосом проспівав веселу мелодію, хитаючи в такт головою і помахуючи рукою з пожовклою, схожою на обкладинку старої книги шкірою.

— І не соромно тобі таке говорити...

Сперечалися без злоби, як давні приятелі, що добре знають один одного і мають про що поговорити при зустрічі. Задоволений, що можна не підтримувати цієї розмови, Павло вдавано заплющив очі.

Він думав про людей, з якими познайомився за ці три дні в Бухаресті. Згадував Раду, Санду і Соню, дядька Янку і його розповіді, якими той скрашує свою самотність. Перед очима постали швець, у кімнатці якого вчився закладати вибухівку, шофер, що допоміг йому... Кожен живе своїм життям, кожен любить, мріє і надіється. “Після війни, — сказав Раду, — будемо вершити інші справи”.

Павло здригнувся і ногою злегенька поторкав портфель. Як почав Раду ту їхню розмову? “Завдання не легке, краще тобі знати все з самого початку...” Знову заплющив очі і побачив Султана. На нього наче пахнуло з розжареної печі. Як мало згадував він її ці три дні! Тепер збагнув, що, мовчазна і мила йому, вона весь час була з ним. Мабуть, дуже турбується... Йоргу обіцяв повідомити матері про його поїздку. А Султана так нічого й не знає.

— Пред’явіть квитки!

Старі скоро перестали сперечатися й задрімали. Павло вийшов у прохід. Може, облава та перевірка вже скінчились, але треба бути готовим до всього. Подивився через шибку — дідусі спали. І знову стурбовано подумав про вибухівку.

“Нічого з нею не станеться”, — запевнив себе. А проте почув якийсь неспокій, стояв, як на голках. Колеса стукотіли, вагон гойдався, наче корабель. Скільки бачило око, під сонцем простягався Береган. Хліба доставали. Для кого? Щось невиразно кричали дітлахи. На телефонних дротах сиділи ластівки. Над ланами котився важкий величезний м’яч коричневої пари, затінюючи їх. Недалеко від моста в Чернаводі машиніст різко загальмував, поїзд заскреготів і зупинився серед поля. Вдалині виблискували озера.

Люди наштовхувались одне на одного, пакунки попадали, і у вагонах зчинилась неймовірна метушня. Купе спорожніли, всі

посунули до виходу. У цьому гаморі вирізнялися монотонні чоловічі голоси, чулися й вигуки жінок.

— Дали сигнал тривоги! — мовив пихатий жандарм з великим черевом.

— Чому? Не можна... — гукнула якась пані. — Хіба вони не думають?

— Ну й що? — втрутився в розмову сухорлявий пан. — На те й ручки, щоб їх можна було при потребі повернути...

— Мабуть, якісь незвичайні обставини, — погодився жандарм.

Павло кинувся з купе. А сторопілі його сусіди дивилися на велику пляму, що розповзлась по підлозі. Побожний дідусь тримав у руці кошик, з якого текла олія.

— Розбилась! — показав він Павлові на пляшку в промасленому папері.

Підборіддя його тремтіло. Дідок мало не плакав.

“А коли б я поклав туди й своє...” — з ляком подумав Павло. Однак портфель його спокійно лежав під лавою.

— Що ж ви поробите, — втішав він старого. — Але ж у вас зостався ще цукор?..

— Так, цукор... Цукор! — проказав дідусь і поспішив вийняти кульок.

Враз почувся якийсь невиразний гомін. Від паровоза аж у кінець поїзда лунало попередження:

— Тривога! Всім вийти з вагонів! Тривога!..

Павло схопив портфель і вибіг з купе. Скоріш і якнайдалі од інших пасажирів! У Бухаресті він боявся за Санду. А тепер сповнився страхом, що через нього можуть загинути сотні невинних людей. Не бачив нічого, не чув прокльонів тих, кому наступав на ноги.

— Зажди, пане, ми всі зійдемо!

— Не штовхайся! Куди прешся?

Юнак підняв над головою портфель і пхався вперед. Чоловіки відштовхували його, жінки хапали за піджак. Та він протиснувся до дверей і скочив на насип. Пасажири виплигували з вагонів і тікали від заляклого поїзда, наче од якоїсь потвори чи страшного ворога. Перелякані, бігли і топтали ногами хліба, сподіваючись сховатися, припавши до висушеної спекою землі під захист колосся та карликової кукурудзи. І перегукувались, показуючи на краще місце у видолинку.

Намагаючись відвернути од пасажирів лихо, Павло біг щодуху з своїм смертельним портфелем. Листя періщило його по обличчю, у вухах гуло. Ні на мить не подумав, щоб сховатись самому, був далекий від сліпого страху інших пасажирів, які шалено втікали од металевого каркаса поїзда. Він боявся за динаміт. Усі люди з поїзда уособлювались для нього в німічних тілах тих двох дідусів. Про їхню безпеку він і дбав. У глибині серця ніс образ Султани, а з голови не виходила думка, що він мусить довести портфель в Констанцу, що йому не можна втратити вибухівку, заради якої стільки людей ризикувало життям.

Побачивши, що відбіг досить далеко, він упав біля межі. Над головою з шелестом зійшлося кукурудзяне листя. Посміхнулася розквітла головка соняшника. І в ту ж мить Павло почув настійливий грізний гуркіт бомбардувальників.

Повітря здригнулося, блакитне небо наче струнулось у пропасниці. І земля теж ворухнулася. Чи, може, це його тілу передалось вібрування літаків? Десятками дул заговорили Zenіtkи. Тримаючи в руках портфель, Павло слухав сердите гарчання гармат з землі та байдужий гуркіт бомбардувальників. Наче якісь небесні примари, літаки пронеслися високо-високо над людьми, що припали до землі, над чорною гусінню поїзда. З-під сріблястих крил показалися бомби. І земля здригнулася, застогнала од їх укусу. Лани колихнулись, наче від великого граду.

“Бомбардують міст”, — подумав Павло.

Ставши на коліна, він побачив, як у небо злітають стовпи землі. Вітер приніс ядучий дух горілого. Павло відчув у роті присмак диму. Бомби падали, вибухаючи з неймовірною силою, з незбагненим свистом, начебто смерть заграла на якомусь невидимому органі.

Потім, немов од помаху чарівної палички, все вщухло. Почулося навіть сюрчання коників. Він підвівся і разом з іншими пасажирами рушив до вагонів.

— Сідайте швидше!

Поїзд не пошкоджений. А колія? Треба їхати поволі і обережно намацувати дорогу.

До купе зайшли бліді й запырошені дідугани.

— Ну й налякався ж ти, — сказав Павлові той, що ходив у Бухаресті на ревью.

Його зморщене лице здригалося, а голова наче трималася на пружині. Другий дідусь ворушив губами, — напевне, дякував Всевишньому, що zostався живим.

— Я не через страх тікав, — заговорив Павло. Та відразу й замовк. Що він міг їм сказати?

— А чого ж? — невгавав старий.

Юнак знизав плечима і промовив навмання:

— Та так...

— Помовчіть уже, — прошептав побожний дідусь. І вони послухалися.

Поїзд тягся поволі, як віз, запряжений волами. Він наче ще не опам'ятався від тривоги або хотів пересвідчитись, чи не поламалося щось у ньому. Так само обережно переїхали через Дунай — міст якимсь чудом уцілів, хоч на нього кидали десятки бомб. Ріка ліниво котила свої жовто-зелені води, а на березі, біля розбитої плавучої пристані, куди причалювали баржі, товпилися зенітники. По обидва боки мосту зяяли глибокі воронки. Білі тріски пошматованих верб нагадували кістки людей. Одна бомба впала біля гармати, вбивши кількох чоловік. Поранених солдатів несли на носилках, і їхній стогін чули ті пасажирі, які стояли біля відчинених вікон.

В Чернаводі довідались, що колія не пошкоджена, і поїзд прибув до Констанци з запізненням на три години. Дідусі мовчки попрощалися з Павлом, — після бомбування вони взагалі майже не розмовляли. Павло визирнув у вікно, і руки його судорожно вп'ялися в залізну раму.

Пасажирі повільно йшли до виходу, а там уже чекали жандарми, щоб перевірити їхні речі. Павло побачив на пероні відкриті кошики, чемодани і людей, які зійшли з поїзда і чекали в черзі. В голові промайнула думка, що це через нього могли влаштувати обшук. В Бухаресті його не затримали, але тут, у рідному місті, все було можливим.

Поїзд оточили солдати. Вони вишикувались і в кінці поїзда, біля останнього вагона, завертаючи пасажирів до головного виходу. З перону можна було ще вийти на вулицю Траяна, але там теж стояв солдат-резервіст.

У Павла закалатало серце. А проте він зовсім виразно бачив перон, будинок вокзалу, пасажирів, солдатів і небо, на якому повзли важкі хмари. Угледів якогось хлопчика в костюмі моряка, примітив булавку

на галстуці літнього пана і чиряк на чолі в одного дідуся. Зір його загострився. Юнак розрізняв навіть травинки, які росли між плитами, але портфеля у своїй руці вже не відчував і, нічого не розуміючи, шукав якогось виходу.

Поїзд уже залишали останні пасажири, і Павло збагнув, що йому не можна гаятися. Зійшов на перон, змішався з натовпом, не чуючи ні людського шепоту, ні сердитих вигуків. Тільки бачив усе досить виразно. А в голові наче крутилися коліщата якоїсь машини, що була схована у нього під черепом.

Раптом біля запасного виходу угледів резервіста з блідим обличчям. Примітив латку на штанях і відблиск сонячних променів на дулі його гвинтівки. Підійшов ближче, поклав на землю портфель, сперши на ногу. Не відводячи очей од поїзда, повернувся спиною до непорушного солдата, вийняв пачку папірос, запалив сам і подав резервісту. Покурили мовчки, не дивлячись один на одного.

— Чорти б забрали це життя! — зітхнув Павло. — Третій день зустрічаю сестру, і все нема й нема...

Нахилився, підняв портфель і поволі пройшов повз вартового. Той співчутливо похитав головою. Не вулиці Павло приспішив. І раптом ніби вчулося якесь пристукування. Він обернувся, та нікого не побачив.

“Може, це брязнуло в портфелі”, — подумав собі. Вперся в стіну, сів на сходи. І тільки тоді збагнув, що то клацали його зуби.

Через хвилину заспокоївся і рушив далі.

Портфель з вибухівкою щасливо доставлено в Констанцу.

21. АГОП

Лежачи із заплющеними очима в кам'яній домовині якогось багатія з давніх Том, у домовині, яку вчений, закоханий у минуле Добруджі, викопав з могили і покинув біля руїн вежі м'ясників, Агоп міркував, що він робитиме вдень. Було ще рано, і сонце освітлювало хлопця з ніг до голови, зігріваючи тіло. Агоп випростався і вперся руками в кам'яні стіни. “Тут так тісно”,— подумав він і розкрив очі. Та скоро й заплющив їх. Що за чорт? Невже це йому сниться? Поволі відкрив ліве око і підвівся у саркофагу, протираючи очі.

— Доброго ранку, хлопчику!

Розуміючи, що це вже не сон, Агоп мовчки дивився на Аделаїду. В білій сукні з блискітками, в солом'яному капелюшку з широкими полями, вона кліпала блакитними, невинними, як у немовляти, очима.

— Моє шануваннячко, — трохи згодом мовив здивований юнак.

Аделаїда приклала палець до уст, озирнулась навколо, — Агоп зрозумів, що вона має повідомити якусь таємницю.

— Тс-с-с! — зашепотіла жінка. — Якщо ти коли-небудь кохав, то віднеси оцю записку... — І всунула йому в руку аркушик паперу разом з монеткою.

Агопа ніщо вже не могло здивувати. Але, прочитавши адресу, подумав, що ця майже сімдесятилітня пані посилає Павлові любовну записку, і так смішно підняв брови, що Аделаїда почервоніла, наче дівчинка, і швидко закліпала очима.

— Ох, дурненький, — прошепотіла вона. — Як ти міг це подумати?.. Лист від Султани!

“Так би й сказала”,— подумав юнак і встав.

День починався непогано. Не бажаючи сушити собі голову роздумами про те, яку ж роль у цій історії відіграє старенька пані з вулиці Вітру, бродяга сказав:

— Буде зроблено!

— Тільки нікому й слова, хлопчику, — попередила Аделаїда. — В твоїх руках честь жінки! — І подріботіла, час від часу підстрибуючи, як горобець. А тим часом Агоп, вражений фразою, яку він зустрічав у

висловлюваннях героїв багатьох відомих йому романів, розгорнув записку і перечитав її.

— Он воно що! — буркнув. Склавши папірець, глянув на монету.

Хлопець поснідав у корчмі і, задоволений, одразу ж приспішив у порт. Але там йому сказали, що Павла вже два дні не було на роботі.

— Навіщо він тобі? — спитав Балабан, підозріло глянувши на бродягу.

— Треба, — коротко відповів Агоп.

— Ану тебе до біса! — обернувся до нього спиною Балабан.

— Ех, ти, — промимрив зневажливо посланець Султани.

Вирішивши, що Павло хворий, він надумав іти до нього додому.

Засунув руки в кишені і, весело посвистуючи, пройшов місто, перемовляючись з продавцями газет, чистильниками та квіткарками. Біля воріт Мунтяну голосно гукнув:

— Гей, ти вдома?

Двері миттю відчинилися, і якийсь худорлявий чоловік з шрамом на правій щоці майже бігцем поспішив до хвіртки.

— Заходь, — гаркнув він і, схопивши хлопця за руку, потяг через двір.

Агоп не опирався. Вступивши в хату, побачив на ліжку Павлову маму, а біля неї — Джіка й Костела. Всі троє злякано глянули на нього.

— Добрий день, — привітався Агоп. На якусь мить завагався, а тоді, посміхаючись, спитав: — Чи не потрібно вам наколоти дров?

— Яких дров? — визвірився на нього чоловік з шрамом. — Чого тобі треба?

Змірявши його з ніг до голови, Агоп протяжно сказав:

— Не сердься, пане... Я шукаю роботи. Дров наколоти, потрусити сажу в димарі...

— Документи! — гаркнув агент.

Та Агопа це не налякало. Він був турецьким підданим, — батьки його, втікаючи од погромів з Анатолії, приїхали до Румунії ще перед першою світовою війною.

— Забирайся геть! — крикнув поліцай. — І більше сюди не приходь, а то поламаю тобі ноги!

“Ти диви, наче отаман Сіле Пішкот...” — меланхолійно подумав Агоп, бо й отаман вантажників так само погрожував йому. Проте хлопець не відповів нічого. Озирнув кімнату і вийшов, засунувши руки

в кишені. Хто, хто, а він на відстані впізнає сищиків!.. Та от з Павлом, видно, біда. Мабуть, заарештували.

Хотів піти на вулицю Вітру і сказати, що йому не пощастило передати записки. Потім передумав. Навіщо їх ще турбувати? Може, Павла й не затримали, і він десь ховається...

“Не щастить тобі, дівчино!” — звернувся в думці до Султани. Йому було жаль її, і він пішов навмання, сумно посвистуючи і торохтячи дерев’яними підошвами.

Якби Горе побачив у цей час Агопа, він, певна річ, зрадив би. Його план здійснювався. Коли Аргір повідомив про втечу Павла, Чунту тільки лаявся і проклинав його. А Горе почав шукати якогось виходу. І, перехопивши стурбований погляд Султани, раптом збагнув, що вона може стати найкращою принадою. Він розумів, що Павло вже не прийде ні додому, ні до майстерні, ні до корчми Чунту. А коли дізнається, що Султана перебуває десь в іншому місці, він почне її шукати.

В голові Горе визрів план, йому в руки попадуться обоє, і Павло, і Султана. Він добре знав, що дівчина, потрапивши до Аделаїди в дім, розповість про своє горе, і стара візьметься їй допомагати. Тільки для цього колишній циркачці треба щось набрехати і розчулити її. Основне, щоб обидві думали, ніби він, Горе, нічого не розуміє. Тоді вони якось сповістять Павла. І пташка, яку агенти не знайшли в гнізді, сама залетить у клітку. Горе треба буде тільки повідомити інспектора Джурку, а той уже оточить будинок і спіймає його суперника!..

Та Агоп цього не знав, бо роль його була епізодичною і випадковою. Він дуже здивувався, побачивши Павла на вокзалі, куди навідався до прибуття бухарестського поїзда. Взявся піднести чемодан одному сухорлявому панові, щоб заробити якийсь гріш на вечерю. І раптом помітив попереду Мунтяну з коричневим портфелем під пахвою. Тоді Агоп поклав чемодан на тротуар і глухо простогнав:

— Гей, пане! Я більше не можу...

— Чого ж ти берешся, коли хворий? — вилаяв його пасажир. — Така твоя поміч...

І махнув рукою візникові. Той враз підхопився з козлів, узяв чемодан, допоміг чоловікові сісти і лягнув батоном.

Агоп, наче нічого й не сталося, пішов за юнаком. Щоб Павло його відразу не помітив, хлопець не поспішав і тільки хвилин через

п'ятнадцять наздогнав його. Почувши торохтіння дерев'яних підошов, Мунтяну повернув голову і сердито спитав:

— Чого тобі?

Згадав, що так і не зібрався розвідати щось про Аго-па. І от він знову з'являється на його шляху, та ще й у такий небажаний час.

— І навіщо ця крадіжка?.. — спитав Агоп. — Тобі воно потрібне?

Побачивши дома у Павла агента, він вирішив, що Мунтяну поцупив у майстерні якийсь інструмент.

— Ти п'яний, чи що? — розсердився Павло. І вже хотів піти геть. Та хлопець схопив його за руку.

— Прогулюєшся, як панич, з портфелем... А вдома на тебе вже чекають сищики.

Повз аптеку, біля якої вони стояли, проходили байдужі до них люди. З моря доносилось ревіння бурі. Павло втупив очі в Агопа, силкуючись збагнути, чи можна вірити ньому бродязі. Але були вже сутінки.

— Чого тобі? — вже лагідніше спитав він Агопа. — Що ти хочеш? Які сищики?

— А ти не кричи... Мене просили передати тобі записку, — пояснив Агоп. — Зайшов до тебе додому, а назустріч поліцай. Мало не арештував мене!

— Яку записку? — спитав Павло.

Ще нічого не розумів, але відчував, що хлопець каже правду.

Стиснувши портфель, взяв писульку, став біля входу до аптеки і прочитав: “Павлику мій коханий, мене замкнули у пані Аделаїди на вулиці Вітру, 9. Батько хоче, щоб я вийшла заміж за Горе. Врятуй мене!”

— Стара сама й принесла мені записку! — сказав Агоп.

Усе змішалось в Павловій голові: портфель, сищики. Агоп, Горе і Султана. Зціпив зуби, намагаючись розплутати клубок, в якому сплелось стільки ниток. Не розуміючи, що він робить, рушив з місця, обійшов аптеку і, зупинившись у якомусь коридорі, почекав Агопа, який простував слідом за ним.

“Султана... потім. Спершу поліцаї. Вибухівка! Хотуть украсти в мене Султана...” Відчув, як сильно він її любить, і злякався. “Недобре так палко кохати... А чому? — І відповів сам собі: — Хіба ж ми не люди? Тільки ми й можемо по-справжньому любити. Вони стежать за

ним. Але як потрапили на слід? Зуміли щось вирвати у Фаніки?.. Ні, не може бути, щоб Фаніка... Ні! Султана кличе його на поміч. Од кого ж її рятувати?”

Юнак важко дихав, наче після тривалого бігу, стояв похмурий, намагаючись щось збагнути.

Горе, агенти, Султана... і сищики. Так. Горе? Жертва... Зостався кульгавим через Януліса. Павло заплющив очі і глибоко зітхнув, збагнувши все до кінця. Горе... Януліс. Скручу ж я йому шию!

— Що з тобою? — спитав Агоп.

Не бачив його лиця, але чув, як сильно сопе Павло. Мунтяну ще раз глибоко зітхнув і відповів:

— Нічого, Агоп... Ось що... Підеш до неї.

— До Султани?

— Підеш і заспокоїш її. Скажеш, хай не боїться. Павло потурбується про неї. Чуєш?..

— Добре, — погодився Агоп.

— І ще скажи, що я не забув про золоту сережку. Добре?

— Сережку?

— Так, і...

Хотів ще нагадати про свою любов, та не зважився переказувати цього через Агопа.

— І? — перепитав бродяга.

— І нічого. Йди... Стривай!

Агоп ступив два кроки, обернувся і запитливо глянув на нього.

— Пробач мені, — сказав Павло. — Знаєш... я думав... Чортзнаю, що я думав про тебе!..

Агоп міцно потис йому руку і дружньо порадив:

— Сховай десь оцей портфель!

Був певен, що саме через цю річ і переслідують Павла сищики.

— Та вже сховаю, — посміхнувся Мунтяну і попрощався з Агопом.

Радів, що трапилась нагода заспокоїти Султана. Хоч сам не почував безпеки, однак надіявся, що за день-два нічого не трапиться. Та й сищики вже не страшні. Він піде в підпілля, виїде з Констанци. Візьме з собою й Султана.

З жалем подумав про матір, про Джіка та Костела. Що буде з ними, коли зостануться самі? “Червона допомога” — не бездонний міх... “І все-таки краще не бути ні з ким зв’язаним”, — подумав, петляючи

вузькими вуличками, щоб пересвідчитися, що за ним не стежать. Джіка вже підріс, зможе заробити якийсь гріш, продаючи газети або фарбуючи судна, як це робили й інші. Війна ж не вічна, скоро скінчиться.

Перейшовши вулицю Мангалії, Павло попрямував повз магазини. Вітрини кондитерських милували очі тістечками. Наче на базарі, вишикувались в ряд кафе, невеличкі крамнички з різним дріб'язком, перукарні, бляхарні та інші майстерні.

Не побачивши Йоргу, юнак пішов угору вулицею Дакії повз старовинні будинки з квітниками та широкими дворами. І раптом почув:

— Павле!

Йоргу наче виринув з-під землі. Напевне, стояв у якомусь коридорі і звідти озирав вулицю. Незважаючи на погані вісті, одержані від Агопа, Павло відчув полегкість. Пішли поруч. Повітря пахло йодом і сіллю.

— Як ти пробився? На вокзалі така облава...

— А чи знаєш ти, що це на мене полюють?

— Хто тобі сказав?

Павло розповів усе, що почув від Агопа.

— От через це ми й не могли сповістити твоїм.

— Бідолашна мама! — прошепотів Павло.

Уявив, як вона чекала на нього допізна, — колись так ждала Грігоре. Уявив собі обшук і всі знущання. Бачив її саму, а також Джіка й Костела. Ті самі бандюги, які колись убили старшого сина, тепер чигають на молодшого.

— Отже, виходить, це перукар, — заговорив Йоргу. — Я застерігав тебе. Треба ще з'ясувати... Але поки що зрозуміло одне: тобі не можна йти додому.

— Я привіз...

— Що?

— Та вибухівку ж!

Йоргу здивовано свиснув.

— Невже ти не знав, чого мене посилають до Бухареста? — посміхнувся Павло.

— Напевне, секретареві це було відомо...

Йшли повільно, наче прогулювалися на повітрі. Море колихалося в своєму гігантському піщаному ліжку, а небо, вкрите хмарами, здавалося другим морем, темним і неспокійним.

22. ОБ'ЄКТ



Дім, в якому Йоргу вирішив сховати Павла, належав Алді, учителеві чоловічого ліцею. Будинок стояв посеред великого двору і мав чимало кімнат. Побіч кам'яних сходів стояли два зафарбованих у зелений колір кадоби з фікусами, перев'язані червоною стрічкою. Ззаду був ще один хід, чорний, який вів на просторе горище, де містилась маленька кімнатка для наймички. Тепер служниця поїхала на кілька днів до родичів у Коджалак.

— Почекай мене тут, — сказав Йоргу Павлові.

Соромливий Алдя сумно дивився на нього крізь скельця окулярів. Старий учитель носив лавальєру^[12], як спомин про юність, коли він плекав надію zostавити й своє ім'я в історії літератури. Та від студентських мрій лишилася тільки лавальєра. Тепер його волосся вже посріблилось, він мав дружину, дітей і примирився з своїм становищем викладача румунської мови. По неділях влаштовував вистави та

літературні вечори і час від часу друкував статті у журналах Констанци.

Йоргу, залишивши Павла в дворі, попросив хазяїна дати на кілька днів притулок людині, яка ховається від поліції. Та Алдя зблід. Правда, він переховував на горищі невеличку бібліотеку, заспокоюючи себе тим, що нікому не спаде на думку шукати її саме там. А от людину, переслідувану поліцією, це вже...

Старий зняв окуляри, і Йоргу побачив блакитні невидючі очі, які наче дивилися з другого берега туманного моря. Він уже розсердився, але щоб вплинути на хазяїна, мовив з жалем і співчуттям:

— Зрозуміло, коли вам страшно, то...

Алдя витирав хусточкою окуляри. Відчув себе ображеним. “Як усі квапляться осуджувати! — подумав він. — Знають лише одне — чорне або біле...”

— Чого це так?.. Одразу ж про страх. Я думаю... У мене дружина, діти...

— Знаю, — відповів Йоргу. — Ви нам не давали ніякого зобов’язання. Але мій товариш чекає надворі вашої відповіді.

— Надворі? — поспішив спитати Алдя. А сам занепокоєно подумав: “Ніякого зобов’язання! А вже й привів до мене...”

Хотів уявити вигляд того, хто тікає від поліції... Гнаний звідусюди, він голодний і зляканий.

Учитель здригнувся і раптом спитав захриплим голосом:

— Він старий?

— Ні, це ще хлопець!

Йоргу не розумів оцих вчених людей. Людина є людиною. А яке значення має вік?

— Хлопець, — безтямно прошептав Алдя. Глянув на Йоргу і раптом скрикнув з серцем: — Чого ж ти чекаєш? Веди його!..

— Ви таки порядна людина, — посміхнувся Йоргу, з силою потискуючи йому руку.

— Зайдете чорним ходом, — пошепки мовив Алдя. — Я чекатиму там...

“Дивно! Так вирішується доля людини, — думав старий, прямуючи до сходів. — Хіба можна не допомогти до смерті наполоханому ближньому? (Алдя вважав, що всі, кого переслідує поліція, дуже

налякані). Сандулеску, звісно, не допоміг би... Дивно! А я це зроблю... Наперекір усім застереженням..."

Юнак, що його привів Йоргу, не мав жодної з тих рис, якими його наділив Алдя. Він не видавався ні наляканим, ні виснаженим, і погляд його був зовсім спокійний. Тільки посміхався трохи зніяковіло. Видно, був дуже втомлений.

— Добрий вечір, — привітався учитель і, сам не знаючи чого, кашлянув. А тоді приклав палець до вуст: — Тільки тихше, щоб нас не почули...

Його дружина Амелія і діти вже спали. Та хазяїн усе боявся. Підіймаючись сходами попереду них, подумав: юнак не подякував за притулок, напевне, вважає цілком природним, що його переховують від поліції. Згадав зніяковілу посмішку і втому на обличчі. "Дивні вони люди... не такі, як усі. І ніякого тобі переляку".

Хазяїн відчинив кімнатку наймички, і Павло озирнув її — залізне ліжко з високими спинками, на яких були намальовані жіночі обличчя, а далі стіл, шафа. На стіні, на шматку полотна, червоними нитками вишито двох ангелів. Вони наче бажали щасливих снів.

— Тут уже можна говорити. А внизу дружина, діти... — промовив Алдя. І одразу ж розсердився на себе, що не прийняв юнака в якійсь великій кімнаті.

— Я розумію, — погодився Павло.

Побачивши ліжко, юнак відчув страшенну втому. Згадав, що в Бухаресті майже не спав.

— Ти житимеш тут, як у бога за дверима, — жартівливо мовив Йоргу.

А коли Павло поклав портфель на стіл, лице друга враз стало серйозним і поважним.

— Ключ у дверях. Їх краще замкнути. І не відмикай, — проказав Алдя.

— Гарзд...

Учитель подумав, що їм треба поговорити наодинці. Посміхнувся і поспішно мовив:

— Так, так, зрозуміло... Я від щирого серця... Ну, на добраніч!

— На добраніч, пане учитель.

Алдя пішов.

— Треба б забрати з собою вибухівку, — сказав Йоргу, глянувши на стіл, де лежав динаміт.

Павло раптом відчув, який дорогий йому оцей коричневий портфель.

— Візьми, — тільки й спромігся вимовити.

— Легко сказати, — мовив насуплений Йоргу. — Думаєш, чого я просив тебе знайти конспіративну квартиру?.. Крім цієї, де ми оце сидимо, у нас нема жодної. Надіявся на твого перукаря, і от... Ну, нічого, — вирішив він одразу. — Хоч це не дуже конспіративно, але іншого виходу я не бачу! Все сталося зовсім несподівано... Залишу вибухівку тут, бо цей дім безпечніший, аніж квартира будь-кого з нас. Ніхто не знає, де ти, і нікому не спаде на думку шукати тебе тут.

Павло охоче погодився. І намагався не показати своєї радості.

— Я ще заскочу сюди або кимсь перекажу, — пообіцяв Йоргу.

Павло замкнув двері, роздягнувся і простягся на ліжку. Хотів зосередити думки і уявити своє майбутнє. Але відразу ж заснув, як убитий.

Вранці прокинувся від стукоту в двері.

Вчитель приніс на таці чашку чаю, кілька скибок хліба та банку меду.

— Ви такий турботливий, — посміхнувся Павло.

— Поспішаю, мені треба йти на уроки...

— А ви не дуже турбуйтеся. Через день — два я й піду од вас, — запевнив його юнак.

— Та що ви, живіть собі, — відповів хазяїн, хоч в його зляканих очах з'явився вогник вдоволення. — Так... Замкнетесь знову. Що я хотів ще сказати?.. Ага! Сидіть тихо. Ця кімната якраз над кухнею. Розумієте, може почути дружина...

— Я весь час лежатиму.

Лице Алді проясніло. Навіть скельця його окулярів, здавалося, заблищали якось незвичайно.

— Не насмілювався вас просити, — мовив він вдячно. — У кухні чути кожен крок... Знаєте, це старий будинок... Ми попереджали й наймичку...

Як тільки він вийшов, Павло відразу ліг. Підклавши руки під голову, лежав і думав. Султана зараз уже мусить знати, що він тут. Агоп її попередив. Їм не пощастить побачитись, поки він тут. Хай уже

пізніше... Електрик Мунтяну Павло зник, його вже немає! Шукайте, сищики, вітра в полі!

“Хтозна, яке тепер у мене буде ім'я, Йоргу має принести нові документи. Стану професійним революціонером. Звелить партія — поїду в Молдову, в Олтенію, всюди, де буду потрібен. Заберу з собою й Султану. А проти Горе треба вжити якихось заходів”.

Грігоре вбили ті, проти кого бореться тепер він. Павло був певен, що стрічка моряка з “Потьомкіна”, бюлетень “Антивоєнного комітету” і заклик товариства “Друзі СРСР” стали причиною смерті брата. Боялись його і вбили, за наказом поліції, яка й зам'яла всю ту історію. Павло дізнався про вбивство саме тоді, коли вони обидва й справді могли порозумітися. Брат загинув у вересні 1934 року, в розпалі боїв за зміцнення антифашистського фронту. Може, саме тому...

Алдя тричі на день приносив їжу. А одного разу він сказав:

— Після війни ти станеш великою людиною...

— Чому? — здивовано спитав Павло.

— Країні будуть потрібні надійні люди, — пояснив йому вчитель. — Скільки змін має відбутися! Все набере іншого вигляду. Дивно. Ти розумієш? Через якийсь час те, що зараз перебуває під забороною стане легальним...

І вийшов навшпиньки, стурбовано хитаючи посивілою головою. Павло взявся за їжу.

— Велика людина... Браво! Ким же він може бути? І в ту ж мить юнак збагнув, скільки завдань висуне революція. Чи зможе він їх виконати? Відчув себе невідповідним. Тепер йому все зрозуміло. Він знає ворогів, бачить їх. А тоді?.. Завжди вважав, що на другий день після революції все буде на своєму місці: негідники одержать по заслuzі, всі чесні стануть під червоні прапори. Тільки тепер уявив собі, які бої чекають у майбутньому. В країні розруха, голод, скрізь приховані вороги... Чи можна буде боротися з усім цим? Пригадав Раду і заспокоївся. “Дурню, ти міркуєш так, як цей Алдя, — докорив собі. — Начебто будеш тоді сам”.

Йоргу прийшов увечері. Був зовсім спокійним, але Павло бачив, що він приніс якусь важливу звістку. В очах виграла веселість, що якимось чином пасувала до його великого, наче у лагідного ведмеда тіла.

— Ти знаєш, який завтра день? — приглушено запитав Йоргу.

Розуміючи, що зараз дізнається про все, Павло трохи подумав, але не зміг нічого згадати — просто втратив лік дням.

— Не можу й уявити!.. А який це день?

— 22 червня 1943 року... Два роки, як почалася війна!

Павло зазирнув в очі Йоргу:

— Чого ж ти мене мучиш?.. Скажи!

— Партія вирішила скористатись вибухівкою, яку ти привіз... Завтра, на знак протесту... Нехай побачать, хай дізнаються, що народ ненавидить війну, затіяну Антонеску, — поспішно випалив Йоргу.

— Правда! — аж підскочив Павло, радіючи, що починається велика боротьба.

— Демонстративно. Розумієш?.. Утечисти розкидають листівки. В день їхньої річниці. Це буде як сигнал!

— Який об'єкт ви маєте на увазі?

— Німецькі бараки...

— Склади з спорядженням?..

— Так.

— Чудово.

Хотілося ходити й рухатися, але в кухні могли почути кроки.

Через те махали руками й ногами, щоб хоч як-небудь дати вихід своїй невтримній енергії. Павло знав, де ці склади, не раз проходив біля них. Бараки стояли на широкому майдані, з трьох боків якого тяглися вулиці. В них зберігалося спорядження для німецького військово-морського флоту.

— Там дротяна огорожа.

— А я візьму з собою ножиці, — мовив Йоргу. І, збагнувши, що сказав зайве, глянув Павлові в очі.

Мунтяну здригнувся.

— Ти? — спитав він хрипло.

— Не будь дитиною, — заговорив Йоргу. — Знаєш добре, що тебе розшукують, йдеться не про нас з тобою, а про партію!

Павло зрозумів, що його друг має рацію. Але думка, що не він використає вибухівку, приголомшила його, і хлопець закусив губу. Згадав Раду, дні, проведені в кімнатці шевця, облаву, бомбування, перевірку на вокзалі...

— Можливо, було б краще, коли б хтось інший взявся за склади, — говорив Йоргу. — Кожен з нас — учасник боротьби. Ми не юрба

індивідуалістів, а організована партія. Отже, цілком доречно ділити небезпеку й ризик...

— Візьми собі двох помічників, — порадив Павло. — Хай постоять на варті...

Тепер перше почуття жалю уже минуло, і він думав тільки про операцію.

— Призначено на дев'яту годину вечора, — мовив Йоргу під кінець розмови.

Павло ліг. Знав, що йому нема чого робити, і спокійно заснув. Так він спав би й на другий день після підпалу німецьких складів. Може, тоді заснув би ще швидше. Звичайне стало вже незвичайним.

На світанку Алдя тихенько постукав у двері.

— Два роки війни, — мовив учитель, навіть забувши привітатись. — Ось послухай.

З вулиці почулася пісня. Проходили призовники.

Ми веселі, вогневі,
Новобранці бойові,
Бо ідемо на війну,
Бо ідемо на війну...

— Ганьба! — простогнав Алця. — Підлість! Кажуть, так дресирували нацистів, поки вони не стали професіональними вбивцями... Сьогодні в ліцеї я маю зробити доповідь про “священну війну”. Що ж мені говорити? — хвилювався він. — Про грабежі! У Сандулеску повен дім килимів та срібла... Ти чув, вони вивезли з Одеси навіть трамвайні вагони та рейки! Кажуть, восени у нас пустять трамвай...

— Говоріть, як вам підкаже совість, — порадив йому Павло.

Учитель враз замовк, втяг голову в плечі.

— Авжеж, — погодився він. — Я так і зроблю...

Алдя був стурбований, лице його то червоніло, то ставало біде, як стіна.

У Павла день минав повільно. Він одкрив портфель, оглянув два пакунки, загорнуті в папір і перев'язані мотузочками, а також пляшечки й корок. Все було на місці. Згадав, як вирішив з своєю промовою Алдя. “Хто-зна, іншим разом...”

Опівдні хазяїн приніс йому обід. Він здавався школярем, який у чомусь провинився. Усе посміхався, радий і зніяковілий

— Говорив, — похвалився вчитель Павлові, — лише про справедливість і гуманність. — Слова його звучали щиро і водночас абстрактно. — Сандулеску потиснув мені руку. “Ви справжній румунський патріот, — сказав він, — наші солдати дійсно справедливі, чесні й гуманні”. А викладач історії Оанчя зрозумів мене. “Добре. — шепнув він. — Хай бачать, що в нас є своя думка!”

Вчитель запитливо глянув на Павла.

— Зрештою, — відповів хлопець, перехопивши його радісний погляд, — кожен вас зрозумів, як хотів...

— Але я не скомпрометував себе, — поспішно мовив Алдя. — Сказав те, що думав. Жодного слова про Гітлера, хрестові походи та інші дурниці! Насправді, це була антидержавна промова, та дурні не збагнули її...

Він наче шкодував, що небезпека вже минула.

— Вам хотілося, щоб вас правильно зрозуміли? — посміхнувся Павло.

— Я відверто висловив думку про цю війну, — запевнив його Алдя. — І можу дати відповідь за свої слова...

Хотів уже йти, та раптом обернувся, крутячи між пальцями гудзика. Схилив голову.

— Вчора ввечері, знаєте, — мовив ніяково, — було чути кроки... Дружина злякалась і все посилала мене подивитись. Я вдавав, ніби піднявся на горище, і запевнив її, що це миші... Тому, якщо можна...

— Авжеж... — сказав Павло. — Я думаю цієї ночі піти.

— Зовсім?

Слова зірвалися зненацька, і засоромлений учитель переступив з ноги на ногу.

— Так! — підтвердив юнак.

— Як хочеш, — шепнув Алдя. — Твоє діло...

І одразу вийшов, швидко збіг сходами вниз.

“Кінець кінцем, він теж наражає себе на небезпеку, — подумав Павло. — А в нього ж діти...” У роті відчував якийсь гіркуватий присмак. День тягся повільно, як величезний слимак.

23. ЧАЙКА НАД МОРЕМ

Наче стверджуючи давню ненависть Горе до Януліса, обидва шпигуни зустрічалися не на людях. Роками сходилися таємно в розваленому домі, де нікому не спало б на думку шукати їх.

Будинок той стояв над кручею, а коли берег обвалився, він розламався надвоє, наче картонна іграшка. Тільки три кімнати zostалися на кручі, а всі інші впали в море. Дощі й сніги потрошили дах і вікна. Люди забрали двері. Вистромлюючи віття у віконні отвори, в цій руїні росли деревця, які влітку заростали бур'янами. Діти не насмілювалися там гратися, боячись скотитися разом з стінами на пляж, вкритий камінням.

Януліс і Горе при денному світлі пильно оглянули руїни і пересвідчилися, що рештки фундаменту все-таки міцні. Ходила чутка, нібито стіни от-от упадуть і туди страшно ходити. А після того, як одна дитина посунулась і розбилась об скелі, страх охороняв той дім краще, ніж це міг би зробити вартовий

Того вечора Горе сидів серед облуплених стін і чекав Януліса. Під чорними його вусиками нервово тіпались уста. Перукар нестямно дивився в бік моря. З-за хмар раз у раз визирав місяць, і тоді в його синюватому світлі з'являлись обрив, скелі і пляж. З темряви вихоплювався весь краєвид, але море ховалося за молочним серпанком. Шторм, який кілька днів і ночей бурхав хвилями, раптом вщух. Було тихо і тепло. Горе дивився на молочну завісу, яка тяглась од землі до неба.

Довго не розумів, що воно таке, і враз тихо засміявся, — це ж туман, пелена туману, безкрая і непорушна. Сміх його невеселий. Він усе підготував і прислухався, намагаючись почути шурхіт кроків. І мимоволі затремтів. Самотність вперше здалася йому неприємною в цій руїні на березі. Десь обізвався собака, і його гавкіт громом пролунав у вухах Горе. Потім стало тихо. Все щезло за завісою туману, море мовчало. Ніде ані шелесне. Природа наче завмерла в якомусь чеканні.

Раптом почулися кроки, і Горе зачаївся. Він уже не той хлопчик, що дивився на пана Арістіде як на свого благодійника. З роками вдячність до людини, яка дозволила йому спати і їсти в “Якорі”, минула. І замість неї чимраз дужче розгорялася ненависть до того, через чію примху він зостався калікою. Був певен, що саме через свою знівечену ногу не подобався Султані. Януліс зробив його нещасним на все життя. До лютої ненависті прилучався ще й страх, який лишився в ньому з дитинства, коли одне слово пана Арістіде могло пустити його по світу...

В душі змішалися жах і ненависть до того, кого він чекав. Горе наче заткнули ніс і рот. Він захрипів і безтямно схопився за балку. Місяць заходив у хмари.

— Гей! — шепнув Януліс і виліз з діри.

— Я тут, — хрипло промимрив Горе.

Януліс ступав поволі, хоч і знав тут кожду цеглину, кожду залізяку. Він приходив до цієї руїни у певні дні й години. Але зараз, на відміну од попередніх зустрічей, йому нічого було повідомити Горе. Відтоді, як він не зумів зв’язатися з Анкарою, Ральф уже не радирував йому, і Януліс дуже непокоївся. Спершу думав, що рація зіпсувалася. Та, чуючи в навушниках інші сигнали, що їх передавали незнайомі станції, збагнув: Ральф його слухає, але не відповідає.

Януліс знав, що це не можна пояснити жартом чи необачністю хазяїв. Занепокоєний, ламав собі голову, думаючи, чим же він не догодив, але не зумів знайти якоїсь провини. За що ж його хазяї порвали зв’язок з агентом, який успішно виконував усі доручення? Справді, проклятий караван не доплив де Одеси... Але хіба ж він винен в тому? Яким дорогоцінним не був би той вантаж і як би не надіялись на нього союзники, вони все одно не могли вимагати, щоб Януліс забезпечив щасливе проходження каравану. Тут щось інше. Так, інше...

Та даремно він хвилювався і щоночі вимагав пояснень. Ральф не відповідав. Януліса охопив страх. Але він злякався б ще більше і, звичайно, зрозумів би, чому мовчить Ральф, якби дізнався про Павлову радіограму. Повідомлення було передане не в час, встановлений для Януліса, і агент з Анкари, знаючи, що рація надійно схована і нею ніхто сторонній не може скористатися, звинуватив свого підлеглого в

зв'язках з комуністами. І потоплення каравану — пряме свідчення перехопленої агентом радіограми.

— Де ти там? — спитав Арістіде. — Лізу тут навпомацки, наче в мішку...

— Хочу вам щось показати...

— Чорта лисого побачиш у цій пітьмі, — промимрив Януліс. І все-таки підійшов до обриву.

— Ось дивіться, — процідив Горе. І в ту ж мить ударив свого шефа каменюкою в потилицю, а тоді штовхнув ногою в спину.

Януліс застогнав і хитнувся. Розвів руками, щоб за щось вчепитися, і схопив хлопця за ногу. Падаючи, він потяг за собою й перукаря.

Горе вп'явся нігтями в каміння і марно намагався вивільнити ногу. Януліс стискав її, наче кліщами. Пальці Горе сповзали з каміння.

— Ні, — задихався він, — ось зараз...

На його перекошеному од жаху обличчі сльози змішувалися з потом. Усе тривало кілька секунд. Обидва з криком покотилися на берег і розбилися об скелі. Місяць, виглянувши з-за хмар, на мить освітив їхні закривавлені трупи. А тоді знову все поглинув морок.

Майже в той час, коли “дельфін перестав плавати”, Павло глянув на Луку, учня Фаніки, і посміхнувся.

— Ти радієш, правда?

— Аякже! — Лука скривився, наче збираючись грати в квача.

— Заспокойся, — серйозно мовив Балабан.

— Не заспокоюсь, бо мені жаль дядька Фаніку... — зловтішно, з образою в голосі проказав Лука.

— Ну, то інша справа, — погодився Балабан. Та хлопець уже втихомирився, і всі троє замовкли.

Кожен думав про своє. І всі нетерпляче ждали Йоргу.

А той швидко простував освітленими місяцем вулицями, де поруч гітлерівських розвівалися й румунські прапори. З репродукторів лунали бравурні марші. Та він знав: офіційне торжество закінчиться інакше, ніж це передбачали ті, що бенкетували в префектурі. Повільно йшли вільні від роботи люди.

Озираючись на всі боки, Йоргу проходив вулицю за вулицею.

Вслід за німецькими складами в повітря злетять портові споруди, поїзди й кораблі... Але для цього потрібен інженер. Павло навчить користуватись вибухівкою ще двох — трьох товаришів. Треба зміцнити

зв'язок з морською дивізією та дев'ятим полком, щоб одержати від Них зброю, а також з радянськими військовополоненими, які працювали по навколишніх маєтках.

Місяць сховався за хмари, і раптом зовсім стемніло. Перейшов вулицю. І в ту ж мить наступив на кришку каналізаційного люка. Погано закріплена, вона трохи зсунулась, і нога сповзла в отвір, Йоргу дуже вдарився правим коліном і впав.

Сперся на руки і спробував підвестися, ще не відчуваючи болю. Та коли ступив на праву ногу, застогнав і, похитнувшись, схопився руками за дерево. А тоді вперся спиною в стовбур. До нього підійшло двоє перехожих.

— Спасибі, мені вже легше, — подякував. — Покладіть на місце кришку, щоб ніхто більше не впав...

— От мерзотники! — гукнув один перехожий і схилився над люком. — Мало того, що темно. Вони ще й навмисне роблять, щоб люди скручували собі шиї... Ти зможеш дійти сам?

— Так, так, зможу, — запевнив Йоргу. — Трошки відпочину і піду...

Постоявши, спробував ступити крок, але відчув страшний біль. А Балабан і Лука чекають... Зціпив зуби і поволі пішов уперед, тримаючись за дерева, стіни та паркани. А біль дужчав і в колінах аж пекло. Добре, що вже недалеко йти.

Так, підстрибуючи на здоровій нозі, він добрався до воріт Алді. Піт лився з нього потоками.

“А сходи?” — подумав з острахом. Біля чорного ходу зупинився, передихнув і почав стрибати з сходинок на сходинок. Боявся, щоб його не почула вчителева дружина. Тоді він сів і поповз угору, відштовхуючись лівою ногою і тримаючись руками за поручні. Білий, як стіна, увійшов до кімнати і став біля дверей.

— Що з тобою? — злякано спитав Павло.

Йоргу прокульгав до ліжка і сів.

— Нічого, це мине. Вивихнув ногу...

Балабан схилився і підкотив йому штанину. Коліно вже спухло і почервоніло.

— Ти можеш рухати ним? Чи, може, розбив чашечку!

— Хай йому чорт! — вилаявся Йоргу. — Дай мені холодної води...

Змочив хусточку і приклав до спухлого коліна.

— Котра година?

— Без п'яти хвилин дев'ята...

— Що?.. Тоді ходімо! — вигукнув Йоргу. Спробував встати, але застогнав і безсило опустився на ліжко.

— Ти не можеш, — сказав Балабан. — Що ж нам робити?

Йоргу підвівся ще раз.

— Ми підемо самі, — заговорив Лука, дивлячись на ці його муки.

— Де ж вибухівка? — запитав Балабан. — Павле, покажи мені, що треба робити.

— Нічого у вас не вийде, треба втрюх... — сказав Йоргу.

І всіяко картав себе. Думки плуталися в голові, проте говорив він спокійно. Відкласти операцію? Але ж пропаде така нагода. Та й що робитимуть тоді утечисти, які мають розклеювати листівки.

— Павле, ти підеш з ними!

— Я? — хлопець відчув нестримну радість. Але раптом згадав своє становище. — Добре, але ж...

— Ніякого "але"! У нас нема іншого виходу. Операцію не можна відмінити, та й ніколи вже підшукувати когось іншого. Тоді ми запізнаємося і накличемо біду на утечистів, що вийдуть з листівками...

— Гарзд, згоден, — відповів Павло.

Намагався бути стриманим, але в очах його світилася радість. Узяв ножиці, ті самі, якими перерізав проводи до німецьких прожекторів, і впевнився, що на цей раз вони вже нагострені добре. Всі троє вийшли один за одним.

На вулиці було пусто, — люди товпилися в центрі міста. Павло рушив уперед, за ним з портфелем у руці простував Балабан, а Лука трохи відстав і перейшов на другий бік тротуару.

Швидко дійшли до великого двору, обнесеного дротяною огорожею. Головний склад виходив фасадом до бульвару Фердінанда, де зараз було людно. У дворі перед складом ходив один-єдиний вартовий і час від часу зупинявся, щоб глянути вздовж барака. Недалеко від тильної стіни височів мур.

Балабан передав Павлові портфель і став на варті, а Лука пішов наглядати за вулицею по другий бік. Павло принишк біля огорожі і прислухався. Поклав портфель на землю і ножицями вирізав діру в колючому дроті. Потім поліз на зарослий бур'яном двір і припав до землі. Місяць то виринав з хмар, то знову ховався, і Павло дивився на

небо, бажаючи, щоб його зовсім поглинула темрява. Вартовий, який стояв за кілька метрів од нього, повернувся на місці і попростував у другий кінець. Не можна гаяти часу. І Павло поповз, не чекаючи, поки стемніє.

Трави колихалися і шелестіли. З центра міста долинала музика, чувся гомін голосів. Павло, підсуваючи портфель, з напруженням ліз на ліктях. Усе відбувалося так, як він і передбачав. І якби не калатало серце, він ніколи не сказав би, що на нього чигає смерть. Так повз і тієї ночі, коли за цвинтарем перерізав німецькі проводи. З ним був тоді й Фаніка...



Коли доповз до стіни, вийняв один пакунок, підсунув під дерев'яну стіну. Прорвавши паперову обгортку, взяв з портфеля пляшечку, відкрив її, замінив корок і поклав догори дном на оголений динаміт. Знав, що коли рідина з пляшечки роз'їсть корок, станеться вибух.

Хотів обійти будинок, щоб закласти другий згорток з другого боку, та в цю мить почулися кроки вартового. Припавши до землі, вслухався. Солдат зупинився на розі і глянув уздовж стіни.

“Ей, забирайся звідси!” — спонукав його Павло.

Та німець наче й не думав іти. Стояв нерухомо і байдуже колупався в носі. Лице зовсім молоде, довгий гострий ніс. Пакунок з вибухівкою лежав за метр од Павла. Ще є десять хвилин... Рідина поволі роз'їдала корок, і в ту мить, коли хоч крапля впаде на динаміт...

У Павла не було годинника. Кожна мить здавалася вічністю, час наче спинився. Один, два, три, чотири, п'ять... Невже через того дурня?. Шість... сім... Забирайся, паскудо, геть! Ні, закам'янів і ні з місця. Вісім. Дев'ять... Ба ні, одинадцять Збився з рахунку. Одинадцять... дванадцять... дарма рахую. Хтозна-скільки часу вже минуло, а мені треба підкласти ще й другий згорток! Почну з двадцяти... Двадцять один... Двадцять два Раптом у нього перед очима постало втомлене лице Раду. Двадцять три, двадцять чотири... “Як ти пробрався? Вони ж оточили все місто”, — сказала Санда. “Мовчи, дай сюди портфель і йди!” Двадцять сім, двадцять вісім... Тепер в уяві постав резервіст, який пропустив його на вокзалі. Двадцять дев'ять, тридцять, тридцять один... Жодної хвилини? Заплутався, вже втратив рахунок. Рідина роз'їдала корок. В кишені у нього документи на ім'я Чірешару Настасе. Його чекала Султана. А вартовий стояв, як статуя... Та йди ж дурню, звідси!

Йому здалося, що він вигукнув ці останні слова і німець, напевне, почув його. Зціпивши до болю зуби, вп'явся нігтями у вологу од роси землю.

Вартовий думав про своє, на обличчі його блукав якийсь дурнуватий вираз. Стояв і облизував нижню губі'. Потім повернувся на місці і повільно пішов. Скоро й зник за рогом.

У Павла сильно закалатало серце. В скронях забила кров. Поповз у високому бур'яні до того місця, де мав закласти другу міну. Через кілька секунд підсунув її під стіну. Місяць саме сховався за хмари. Він підхопився і, трохи пригнувшись, поспішив до огорожі.

Як тільки вибіг на вулицю, Балабан двічі гукнув совою. Йому відповів Лука. І розійшлися в різних напрямках, намагаючись якнайшвидше одійти від бараків. Радості Павла не було меж. В першій кондитерській, що стрілась йому на путі, випив одним духом дві склянки води з сиропом. І скоро почув вибух, уледів червону заграву.

Люди стрімголов вибігали з кондитерської. Заметушились і ті, що проходили на вулицях. Усі перелякано кричали. Саме тоді пролунав другий вибух, — заграва стала ще більшою.

— Ой матінко, бо-о-о-мби! — несамовито заверещала якась жінка.

Люди кинулись тікати, сердито вигукуючи переляканими голосами:

— До сховища! Де бомбосховище?

— У міському парку!

— Стривайте. Не було ж ніякої тривоги! — гукнув Павло І натовп завагався в нерішучості.

На мить стало тихо.

— Він каже правду, — обізвався якийсь чоловік. — Не бійтесь... — Бігав туди й сюди, як навіжений, і без упину репетував: — Не бійтесь! Ой, боже, не бійтесь!..

— Здається, горять німецькі склади! — сколихнув тишу Павло.

Та одразу проштовхався поміж переляканих людей і пішов геть, докоряючи собі за нестриманість. Йому вслід линули інші голоси, — запевняли, що не горять німецькі склади. А хтось шепнув слово “диверсія”, і воно блискавично понеслося по місту з кінця в кінець. Забовкали дзвони в протестантській церкві, за ними обізвалися і в інших церквах, і місто гуло людськими голосами й биттям металу, наче хотіло розбудити синє море з його величного спокою.

Після недавнього напруження Павло почував себе спокійно, ніщо не турбувало його. Знав, що люди знайдуть у своїх дворах листівки, розкидані утечістами Боротьба почалась, і в цій боротьбі він влучив у ціль. Йому хотілося співати. Обернувся, ще раз глянув на багряне небо, яке віщувало, що от-от настане світлий день, потім надав ходи.

Але зупинився здивований, — попереду все тануло в похмурому тумані, який оповив будинки, дерева й вулицю. Ступивши трохи вперед, відчув цю теплу пару і пішов поволі, простягнувши руки. Нічого не бачив. Туман заходив йому в рот, пробирався в легені. Сорочка прилипла до тіла, а по обличчю стікала вода, наче вий щойно викупався.

Зупинився в нерішучості. Вдалині чулися голоси перехожих. І раптом подумав, що жоден сищик не впізнає його в цих молочних хвилях, які заслали все навкруги, і що тепер він зовсім легко зможе вибратися з міста. Знав, де на нього чекатиме селянин, що дасть йому на якийсь час притулок. На другий день Балабан має привести туди й Султану.

Хтось наштовхнувся на Павла. Обличчя його юнак не розглядив, — такий густий був туман. Боліли очі. А ліворуч піде якраз вулиця

Вітру...

“Потерпи до завтра”, — попросив у думці Султану.

І уявив собі біля неї Горе.

“Врятуй мене!”

Голос дівчини болісно відбився в його вухах. І враз юнак зважився. Доторкнувся руками скла якоїсь вітрини і почав ступати уздовж стін, поки не збагнув, що вже потрапив на вулицю Вітру. Тоді перейшов на другий бік і навпомацки ступив уперед, поки не налапав паркан.

Знав, де стоїть будинок Аделаїди, він заходив туди одного разу з Горе, але тепер, коли місто оповите туманом, просто неможливо його знайти. Мацав стіни, сподіваючись впізнати вхід, і наліз на когось.

— Це ти, Аргір? — почувся голос. — Я не бачу навіть свого носа...

— Умгу, — мугикнув Павло. І весь насторожився. Зрозумів, що зробив правильно. Чого стоїть цей чоловік на вулиці? Він ніби чекає на когось у мороці туману.

— Через проклятий туман навіть голос змінюється... Хлопці zostалися там? — почулося ще з пільми.

Отже, агентів тут чимало.

— Так... — промимрив Павло, затуляючи долонею рот, щоб приглушити слова.

— Що це там сталося?

— Пожежа в німецьких складах.

Через туман і сам не впізнавав свого голосу. Слова лунали глухо, м'яко і наче танули в тумані. Чоловік здивовано свиснув і трохи згодом знову вибухнув:

— Побачиш, що й за цю пожежу нам теж влетить... Хай йому чорт з таким життям! Постій ти трохи на вулиці, а я зайду до Нає в двір... Можливо, саме тепер той негідник і здумає навідатись!

Шум його кроків стих у тумані, і Павло зостався сам. Взявся за мур і намацав вхід. Вгорі має бути віконце. Підняв очі, але нічого не побачив. І все-таки був певен, що він стоїть біля будинку Аделаїди, де на нього так давно чекають.

Повагався якусь мить. Може й Султани тут вже немає. Адже він тільки випадково дізнався про засідку. А коли це й справді пастка, то навіщо агентам тримати дівчину в цьому місці? Може і йому самому не треба даремно сунутися у вовчу пащу?

Хотів уже йти, але туман став такий густий, що йому нічого було боятися. Нахилився, підняв камінець і кинув туди, де мало бути віконце. Камінець, напевне, вдарився в мур, бо хлопець нічого не почув. Другим він теж не влучив, а третім вдарив-таки в шибку, бо одразу відчинилось вікно і стурбований жіночий голос прошепотів:

— Хто там?

Це не Султана!

— На галявині біля виноградинка... — заспівав тихенько, приклавши долоні рупором до рота.

Кілька разів він наспівував цей романс Султані, і дівчина має впізнати його. На якусь мить запала така тиша, що почулося бовкання дзвонів з протестантської церкви.

— Ти? — раптом почувся над головою гарячий дівочий шепіт.

Павло тихо засміявся і затремтів. Йому хотілося гучно гукнути, щоб розбудити від глибокого сну темряву, будинки і море.

— Прив'яжи там простирало і спускайся до мене, — шепнув.

До нього долинув гомін голосів. Агенти чекали в дворі. Хлопець радів, що їм уже не везе. Горять німецькі склади, балаган Антонеску підхитують листівки, запекла боротьба посилюється. І Павла їм теж не спіймати.

— Я вже тут, — шепнула Султана.

Підняв руки, щоб підтримати її, і намацав ноги. Простирало було коротке.

— Відпускайся, — мовив Павло. І в ту ж мить дівчина опинилась в його обіймах.

Похитнувся, але не випустив її, обняв так міцно, що дівчина аж застогнала.

— Кохайтеся собі, любі діти, — почувся згори шепіт Аделаїди.

Жінка аж плакала від хвилювання. Старій здалося, що це її викрав якийсь Пеппо, Джіакомо чи Беберт, який повернувся, незважаючи на літа. Вже не чула слів Султани, і після того, як закохані зникли в тумані, що оповив місто, довго сиділа біля вікна.

А молодята йшли далі, і в міру того, як вони віддалялися, туман розвіювався, їхні молоді тіла наче розривали його пелену, і вже ніщо не могло їх зупинити... Море, яке досі мовчало, заслане молочною кисеєю, прокинулось і загуло. Воно обізвалося гордою піснею хвиль, з

піни яких піднялась у небо і, літаючи над водою, вернулась до берега
чиста і жвава чайка.



Примітки

1

Томи — стародавнє місто на західному узбережжі Чорного моря (там, де тепер міститься Констанца), засноване на початку VI ст. до н.е.

2

Гети — народ, який у V–IV століттях до н.е. жив на території сучасної Румунії.

3

Сінайя, Каліманешт — курортні місця в Румунії.

4

Барбосу — від румунського слова “брбос” — бородатий.

5

Маршал, вождь — так називав себе фашистський диктатор Антонеску.

6

Сигуранца (*рум.*) — охранка в капіталістичній Румунії.

7

Утечіст — член спілки комуністичної молоді в буржуазній Румунії.

8

Гюлбагар — азартна гра.

9

Схід, на Схід (*нім.*).

10

“Вільна Румунія” — нелегальна антифашистська газета, яка вела боротьбу проти монархо-фашистської диктатури.

11

Іка — прізвисько Міхая Антонеску, який був прем'єр-міністром під час диктатури Іона Антонеску.

12

Лавальєра — галстук, який пов'язується бантом, кінцями донизу.